

QUIEN NO RECONOCE SU PASADO, SE EXPONE A NO TENER FUTURO

**DE ONGANG MET HET VERLEDEN BIJ MIJNBOUWCONFLICTEN IN
HEDENDAAGS PERU**

Aantal woorden: 31.464

Merel Overloop

Studentennummer: 01510089

Promotor: Prof. dr. Eric Vanhaute

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de geschiedenis

Academiejaar: 2019 - 2020

Quien no reconoce su pasado, se expone a no tener futuro.

Wie zijn verleden niet erkent, vergooit zijn toekomst.

VERKLARING I.V.M. AUTEURSRECHT

De auteur en de promotor geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de auteur. Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren.

WOORD VOORAF

Zoals dat hoort bij het afleveren van een werk van lange adem, wil ik enkele mensen bedanken die onmisbaar waren tijdens dit hobbelige parcours met een (heel erg) onverwachte wending.

Voor zijn raad en enthousiasme, mijn promotor Eric Vanhaute.

Voor het delen van haar uitgebreide kennis, Hanne Cottyn.

Voor het aandragen van enkele puzzelstukjes uit Peru, Deborah Delgado, Sandro Macassi, Mattes Tempelman en Tania Ramírez.

Voor alle kansen en steun, mijn ouders.

Voor de nodige lichthoofdigheid, mijn broer Tijs.

Voor de gedeelde en dus halve smart, Sigy en Jana.

Voor de vriendschap in eindeloze en bizarre tijden, Amelie.

En ten slotte voor hun tijd en scherpe oog, Ans en Jeroen.

INHOUDSOPGAVE

Verklaring i.v.m. auteursrecht.....	2
Woord vooraf	4
Inhoudsopgave	6
Lijst met gebruikte afkortingen	8
Verklarende woordenlijst.....	10
Inleiding.....	12
Probleemstelling.....	12
Afbakening onderzoek.....	16
Methodologie en onderzoeksstrategie	17
Impact van de coronamaatregelen	18
Bronnen en bronnenkritiek	19
Opbouw van de thesis.....	21
Praktische bemerkingen.....	21
Hoofdstuk 1: De open wonden van Pasco.....	22
1.1. Van <i>pueblo andino</i> naar <i>opulenta ciudad</i>	22
1.2. Bedrijven komen en gaan.....	23
Cerro de Pasco Corporation	23
Nationalisering en privatisering	26
1.3. Stadshervestiging doorheen de jaren	28
San Juan Pampa.....	28
Pueblos jóvenes.....	29
Tajo Raúl Rojas	30
Plan L	30
1.4. Een spoor van vernieling	32
1.5. Spanningsvelden en contradicties.....	33

Hoofdstuk 2: Mijnbouw als traditie én toekomst	36
2.1. <i>Perú País Minero</i>	36
2.2. Moderne mijnbouw.....	37
Oude versus nieuwe mijnbouw.....	37
Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen	39
2.3. Mineralen als bouwstenen van de toekomst.....	41
2.4. Breuklijnen en kantelpunten	43
2.5. Historisch nalatenschap	47
2.6. (Dis)continuïteit.....	48
Hoofdstuk 3: Beschermers van het erfgoed.....	50
3.1. Mijnnuitbreiding bedreigt en vernielt.....	50
3.2. Stadsuitbreiding creëert, maar vervangt niet	53
3.3. Meer dan gebouwen	55
<i>Laguna Patarcocha</i>	55
Natuurlijk erfgoed	57
3.4. <i>Patrimonio minero</i>	59
3.5. <i>Intangible</i>	61
Hoofdstuk 4: Het verleden in de toekomst	66
4.1. Het gebrek aan transparantie en participatie	66
4.2. De wil tot transparantie en participatie	68
4.3. Een toekomst met mijnbouw?	70
4.4. De nood aan representatie.....	73
Conclusie	78
Pistes voor verder onderzoek.....	80
Bijlagen	82
Bibliografie	86
Bronnen	86
Literatuur	91

LIJST MET GEBRUIKTE AFKORTINGEN

APRA	Alianza Popular Revolucionaria Americana
CENTROMIN	Empresa Minera del Centro del Perú
CPC	Cerro de Pasco Corporation
EIA	Estudio de Impacto Ambiental
INADUR	Instituto Nacional de Desarrollo Urbano
INC	Instituto Nacional de Cultura
MINEM	Ministerio de Energía y Minería
MINSA	Ministerio de Salud
MVO	Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen
PUCP	Pontificia Universidad Católica del Perú

VERKLARENDE WOORDENLIJST

<i>Aporte voluntario</i>	Vrijwillige bijdragen van mijnbedrijven aan de staat
<i>Asentamiento humano</i>	Menselijke nederzetting, andere benaming voor <i>pueblo joven</i>
<i>Barrio antiguo</i>	Oude/antieke wijk
<i>Canon minero</i>	Belasting op de winsten uit de ontginning van metalen en niet-metalen
<i>Cerreño/a</i>	Inwoner van de stad Cerro de Pasco
<i>Concurso de narración</i>	Vertelwedstrijd
<i>Congresista</i>	Lid van het <i>Congreso de la República del Perú</i> , volksvertegenwoordiger
<i>Congreso de la República del Perú</i>	Nationaal parlement van Peru, drager van de wetgevende macht in het land
<i>Defensoría del Pueblo</i>	Kantoor van de Ombudsman in Peru
<i>Fiesta de las Cruces</i>	Religieus festival
<i>Estudio de Impacto Ambiental</i>	Milieueffectenrapport
<i>Gobierno Regional Pasco</i>	Regionale overheid van de regio Pasco
<i>Hacienda</i>	Groot boerenbedrijf
<i>Intangible</i>	Onaantastbaar/onaanraakbaar
<i>Ley</i>	Wet
<i>Movimiento campesino</i>	Boerenbeweging
<i>Municipalidad Provincial de Pasco</i>	Provinciale overheid van de provincie Pasco
<i>Opulenta ciudad</i>	Welvarende stad, titel die Cerro de Pasco toebedeeld krijgt in 1839
<i>Paisaje Cultural Histórico</i>	Cultuurhistorisch landschap

<i>Paragshino/a</i>	Inwoner van de wijk Paragsha
<i>Pasivos ambientales</i>	In ongebruik geraakte mijnsites
<i>Pasqueño/a</i>	Inwoner van de provincie of regio Pasco
<i>Patrimonio Cultural de la Nación/Región</i>	Cultureel erfgoed dat (door het INC) tot nationaal/regionaal erfgoed verklaard is
<i>Patrimonio minero</i>	Erfgoed gerelateerd aan mijnbouw
<i>Pueblo andino</i>	Typisch dorp in de Andes
<i>Pueblo joven</i>	Spontaan ontstane nederzetting aan de rand van Cerro de Pasco door het gebrek aan huisvesting in de stad zelf
<i>Regalías mineras</i>	Betalingen die de staat eist van mijnbedrijven in ruil voor de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen van het land
<i>Región Central</i>	Centrale regio van Peru, regio waartoe Cerro de Pasco behoort. Niet gelijk aan de bestuurlijke regio Pasco.
<i>Reyes Magos</i>	Festiviteiten voor de Drie Koningen
<i>Semana Santa</i>	Festiviteiten in de Goede Week
<i>Tajo abierto</i>	Open mijngroeve die de methode van dagbouw kenmerkt

INLEIDING

*Away, I'd rather sail away
Like a swan that's here and gone
A man gets tied up to the ground
He gives the world its saddest sound
Its saddest sound*

Dat zijn de woorden van Simon & Garfunkel in hun lied *El cóndor pasa* uit 1970. Een lied dat gebaseerd is op het gelijknamige theaterstuk van Daniel Alomía Robles en Julio de la Paz uit 1913, een werk over de harde werk- en levensomstandigheden van de lokale bevolking in een Peruaanse mijn. Hoewel het lied een fictieve mijn bezingt, wordt gedacht dat het in werkelijkheid over de historische mijn in Cerro de Pasco gaat. Honderd jaar later wordt het originele stuk opnieuw opgevoerd en is het erfgoed van de stad springlevend.¹

*Someone once said to me – but these songs are so sad they make you cry. It's because they have pillaged this place, not only minerals but also our thoughts, these people have to complain one way or another. The songs are a testament, they're like banners, or loud-speakers through which we make known our laments and pains, but also our hopes and good-fortunes.*²

Trieste klanken weerklanken ook in de woorden van stadsinwoners. Het verleden leeft er ook vandaag nog door.

PROBLEEMSTELLING

Peruaanse mijnbouwconflicten zijn alomtegenwoordig in het academisch onderzoek. Zoals bleek uit de literatuurstudie die ik voerde voor mijn bachelorproef, wordt de rol van lokale gemeenschappen in die conflicten vanuit verschillende disciplines onderzocht. Sociologen, economen, politieke wetenschappers, antropologen, geografen et cetera. deden reeds onderzoek naar de manier waarop lokale gemeenschappen die geconfronteerd worden met mijnbouw zich al dan niet verzetten tegenover die mijnbouw. In Peru zijn er vandaag de dag namelijk zeer veel mijnbouwconflicten. Het *Observatorio de Conflictos Mineros en América Latina* rapporteert er een veertigtal.³ De *Environmental Justice Atlas* heeft het over 96 milieuconflicten in Peru, waarvan de meerderheid gerelateerd aan mijnbouw en de extractie van grondstoffen.⁴ Niet alleen is er een groot aantal mijnbouwconflicten, ook is er een grote diversiteit in de aard en het verloop van deze conflicten. Zo zijn er meerdere lokale

¹ Carmen Meza Ingar, “‘El Cóndor pasa,’ cien años después,” *El Peruano*, 26.02.2014, geraadpleegd 29.07.2020, <https://elperuano.pe/>.

² Interview met Victor Osorio Alania (bibliothecaris Centro Labor), Cerro de Pasco, 1995 (Panos Oral Testimony Programme, <http://mountainvoices.org/>).

³ Observatorio de Conflictos Mineros en América Latina, “Conflictos mineros en América Latina,” geraadpleegd 02.05.2020, <https://mapa.conflictosmineros.net/>.

⁴ Environmental Justice Atlas, “Peru,” geraadpleegd 01.08.2020, <https://ejatlas.org/>.

gemeenschappen die zich verzetten tegen mijnbouwprojecten omwille van de negatieve impact op hun leefomgeving en levensonderhoud, of omwille van de vrees dat nieuwe mijnbouwprojecten negatieve effecten daarop zullen hebben. Mijnbouw kan bijvoorbeeld gepaard gaan met landonteigeningen of milieuvervuiling, wat een negatieve impact heeft op de voedselvoorziening en gezondheid van landbouwgemeenschappen. Dit kan lijden tot protestacties en een volledige afkeer van een reeds bestaand of een gepland mijnbouwproject. Maar zeker niet alle gemeenschappen, of delen van gemeenschappen, verwerpen mijnbouw volledig. Mijnbouw kan namelijk ook positieve effecten met zich meebrengen. Zo genereert mijnbouw werkgelegenheid en inkomsten voor naburige gemeenschappen. Omwille van deze positieve effecten is de houding van gemeenschappen ten opzichte van mijnbouwprojecten dan ook vaak genuanceerd. Vaak keert hierbij de vraag naar inspraak in de besluitvorming rond mijnbouw terug zodat gemeenschappen zelf kunnen meebepalen welke invloed mijnbouw op hun leefomgeving heeft. In Peru werden dan ook verschillende mechanismen ingesteld om participatie en onderhandeling tussen de verschillende belanghebbende partijen in mijnbouwconflicten te bevorderen.⁵

Uit mijn voorgaand onderzoek bleek echter ook dat een historisch perspectief slechts in beperkte mate aanwezig is in het onderzoek naar de houding van gemeenschappen in mijnbouwconflicten. Nochtans is interdisciplinair onderzoek met inbegrip van historici hier wel degelijk noodzakelijk. De houding van lokale gemeenschappen ten opzichte van mijnbouw is namelijk sterk afhankelijk van verschillende factoren zoals de houding van het mijnbouwbedrijf tegenover de gemeenschap en de houding van de lokale overheden tegenover het mijnbouwproject.⁶ Maar ook factoren uit het verleden spelen hierbij een rol. Zo heeft Maria-Therese Gustafsson aangetoond dat de manier waarop gemeenschappen mobiliseren tegen mijnbouwprojecten afhankelijk is van de historische relaties van die gemeenschappen met de overheid. De mate van collectieve autonomie die gemeenschappen in het verleden konden verwerven ten opzichte van de centrale overheid en lokale elites bepaalt daarbij mee de mogelijkheden van de gemeenschappen om zich vandaag te organiseren ten opzichte van mijnbouwprojecten.⁷ Historisch onderzoek kan dus bijdragen aan het kaderen en verklaren van hedendaagse processen. Bovendien kunnen historici een meerwaarde vormen binnen het debat over mijnbouwconflicten door de kritische en contextspecifieke onderzoeksmethoden die ze hanteren. Omgekeerd zorgt de deelname aan hedendaagse maatschappelijke debatten ervoor dat historisch onderzoek zichzelf beter verstaanbaar en relevanter maakt voor een breed publiek.⁸ Met de studie van mijnbouwconflicten in Peru kan historisch onderzoek dus bijdragen aan een hedendaags debat.

Een historisch perspectief bij de studie van mijnbouwconflicten houdt echter niet enkel in dat er naar voorafgaande tendensen en gebeurtenissen gekeken wordt om zaken in het heden te verklaren of om hedendaagse fenomenen te situeren binnen hun historische context. Een historisch perspectief houdt ook in dat er wordt gekeken naar de manier waarop men in het heden omgaat met het verleden. Vanuit dat idee heeft Matthew Himley onderzoek gedaan naar de manier waarop de verschillende actoren in Peruaanse mijnbouwconflicten een beroep doen op het verleden, of op bepaalde

⁵ Merel Overloop, "Peasants en hun agency. Een historisch methodologische studie over de Peruviaanse mijnbouw" (bachelorproef, Universiteit Gent, 2019).

⁶ Overloop, "Peasants en hun agency," 13-4.

⁷ Maria-Therese Gustafsson, "Historic state-society relations and mobilisations surrounding extractive industries: lessons from Peru," *Canadian Journal of Development Studies* 36, nr. 3 (2015): 313-29.

⁸ Esther Beeckaert et al., "The 'societal turn': historicizing future society," *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 15, nr. 2-3 (2018): 113-28.

representaties van dat verleden, om hun positie in het debat te versterken of hun argumentatie te onderbouwen. Uit zijn onderzoek blijkt dat het verleden betwist wordt door de verschillende partijen. De Peruaanse overheid en mijnbedrijven aan de ene kant en plattelandsgemeenschappen aan de andere kant hebben een verschillende visie op hun geschiedenis en de invloed van mijnbouw daarop. Bedrijven en overheid hebben het over een verleden van armoede en marginalisering dat door de komst van mijnbouw helemaal omgeslagen is naar een heden met kansen en mogelijkheden voor de plaatselijke bevolking. Die plaatselijke bevolking heeft het zelf daarentegen over een idyllisch en rustig verleden dat verstoord werd door de aanwezigheid van mijnbouw. Waar de voorstanders van mijnbouw dus een negatief beeld van het verleden van de lokale gemeenschappen schetsen, schetsen die gemeenschappen zelf een negatief beeld van het heden, en omgekeerd. Het zijn die contrasterende visies die volgens Himley een belangrijke rol in de conflicten spelen. Bij mijnbouwconflicten is de betwisting van grondstoffen namelijk niet enkel van materiële aard, maar ook van symbolische aard. De dominante actoren in het debat zijn ook de actoren die in staat zijn hun representatie van het verleden te doen gelden als de hegemone representatie.⁹ Gerardo Castillo heeft daar nog aan toegevoegd dat het mijnbouwproject door de gemeenschappen gezien wordt als een temporele mijlpaal waarop ze representaties van hun verleden, heden en toekomst baseren. Het historische nalatenschap van die mijlpaal staat centraal in die representaties.¹⁰

Net als Himley ben ik ervan overtuigd dat een analyse van het historisch discours kan bijdragen tot een beter begrip van de hedendaagse conflicten en de mate waarin verschillende actoren in staat zijn hun visie op te leggen. Waar Himley dit reeds onderzocht voor de gemeenschappen rond de *Pierina*-mijn in Ancash en Castillo een gelijkaardig onderzoek naar representaties deed voor het *La Granja*-project in Cajamarca, onderzoek ik dit in deze masterproef voor de stad Cerro de Pasco. In tegenstelling tot het voorgaand onderzoek gaat het in Cerro de Pasco niet om plattelandsgemeenschappen die in een conflict met het mijnbouwbedrijf verwickeld zijn, maar om gemeenschappen in een stedelijke context. Bijgevolg kennen de actoren in het conflict een grote diversiteit. Hoewel ook de plattelandsgemeenschappen in het voorgaand onderzoek geen homogene groepen met eenduidige belangen en verbeeldingen zijn, kent de stedelijke maatschappij een meer heterogene samenstelling, doordat ook middenveldorganisaties een prominente rol vervullen en belangen van mijnwerkers soms botsen met belangen van andere inwoners. Bovendien verschillen de maatschappelijke belangen en thema's ook van die in plattelandsgemeenschappen. Daarom kan mijn onderzoek over Cerro de Pasco een aanvulling zijn op reeds gevoerde studies van representaties door deze open te trekken naar een brede waaier aan actoren en situaties. Mijnbouw treft immers niet enkel plattelandsgemeenschappen. De Peruaanse bevolking bestaat steeds uit een samenstelling van verschillende belangengroepen met verschillende bestaanscontexten.

Niet enkel door de stedelijke context verbreedt deze casus het onderzoeksperspectief, maar ook door de lange geschiedenis van mijnbouw die Cerro de Pasco kenmerkt. In de studies van Himley en Castillo gaat het om gemeenschappen die pas tegen het einde van de twintigste eeuw met mijnbouw in aanraking kwamen, tijdens de zogenaamde *mijnbouwboom*. In het geval van *La Granja* ging de mijnbouwexploratie in 1980 van start, bij *Pierina* begon het mijnbouwbedrijf in 1998 met haar

⁹ Matthew Himley, "Mining history: mobilizing the past in struggles over mineral extraction in Peru," *Geographical Review* 104, nr. 2 (2014): 174-89.

¹⁰ Gerardo Manuel Castillo Guzmán, "Transforming Andean space: local experiences of mining development in Peru" (PhD diss., The University of Queensland, 2015).

activiteiten.¹¹ In Cerro de Pasco wordt daarentegen al sinds de 17^e eeuw aan mijnbouw gedaan, en volgens sommige bronnen zelfs nog vroeger. Vertrekkend vanuit het onderzoek naar de representatie van het verleden bij landelijke gemeenschappen die recent met grootschalige mijnbouw geconfronteerd werden, onderzoek ik in deze masterproef dus hoe er met het verleden omgegaan wordt in een stedelijke gemeenschap die reeds een lange geschiedenis van mijnbouw kent. Zorgen die traditie van mijnbouw en stedelijke context voor een andere kijk op het verleden en heden van de stad? En hoe wordt vanuit dat standpunt naar de toekomst van de stad gekeken?

De symbolische dimensie van mijnbouwconflicten werd ook al door Fabiana Li behandeld. In haar boek *Unearthing conflict* focust zij op het ecologische aspect dat in de laatste decennia de overhand heeft genomen in de conflicten. De nefaste invloed die mijnbouw kan hebben op het milieu en vooral de manier waarop hiermee wordt omgegaan speelt dan ook een centrale rol in de conflicten, stelt Li. In de conflicten zijn verschillende actoren actief die er andere visies en waarden op na houden. Om tot een oplossing in het conflict te komen, zoeken zij methodes om zaken meetbaar en vergelijkbaar te maken. Een voorbeeld daarvan is water. Mijnbouw kan zorgen voor het verdwijnen of vervuilen van waterbronnen zoals meren. Gemeenschappen die voor hun levensonderhoud afhankelijk zijn van die meren zullen de impact van mijnbouw daarop aanklagen. Vervolgens kan via de kennis en expertise van wetenschappers gezocht worden naar een vorm van compensatie voor dit verlies. Die vormen van compensatie noemt Li *equivalences*. Bovendien gaat het hier om *contested equivalences*, want niet alle actoren in het conflict hechten dezelfde waarde aan het goed dat gecompenseerd dient te worden. En *equivalences* zijn dus geen oplossing voor het conflict maar net aanleiding tot voortdurend conflict. Er zullen namelijk steeds zaken overblijven die niet gevat kunnen worden in *equivalences*, maar waar gemeenschappen wel belang aan hechten. Deze noemt Li de *remainder*. Op die manier kunnen de veranderingen die mijnbouw brengt nooit volledig gecompenseerd worden. Peruaanse mijnbouwconflicten zijn dan ook ontologische conflicten. Ze zijn in essentie te herleiden tot de creatie of destructie van wereldbeelden door de actoren.¹²

Gezien de lange geschiedenis van verbondenheid aan mijnbouw die Cerro de Pasco kenmerkt, is mijn hypothese dat die historische verbondenheid in het huidige conflict doorschemert en mee de dynamieken binnen het conflict bepaalt. Representaties van het verleden van de stad door de verschillende actoren zullen bijgevolg ook hun visie op de toekomst bepalen. Waar Li het concept van *equivalences* toepast op natuur, zal ik in deze masterproef beargumenteren dat dit concept ook op het verleden van toepassing is. De historische band van de stad met mijnbouw neemt namelijk twee dimensies aan. Enerzijds is er een immateriële component, de verbeelding van die band in het discours van de verschillende actoren. Anderzijds is er een materiële component, daarmee bedoel ik de manier waarop waarde gehecht wordt aan bepaalde zaken net omwille van die historische band. Representaties van het verleden van een mijnbouwregio geven met andere woorden ook aanleiding tot *contested equivalences* en een *remainder*. Om deze hypothese te toetsen aan de situatie in Cerro de Pasco behandelt mijn masterproef de volgende vragen. Welke actoren zijn er in Cerro de Pasco? Welke verbeelding maken zij van het verleden van de stad? In welke materiële aspecten symboliseren die representaties van het verleden zich? Hoe gaan de actoren ermee om als mijnbouw die materiële

¹¹ Observatorio de Conflictos Mineros en América Latina, "Conflicto minero: engaños, contaminación y destrucción," Conflictos mineros en América Latina, geraadpleegd 24.04.2020, <https://mapa.conflictosmineros.net/>.

¹² Fabiana Li, *Unearthing conflict: corporate mining, activism, and expertise in Peru* (Durham: Duke University Press, 2015), 1-29.

aspecten bedreigt? En welke waarden en verbeeldingen gaan verloren in het conflict en de zoektocht naar oplossingen?

AFBAKENING ONDERZOEK

Cerro de Pasco is een stad in de Centrale Andes op meer dan 4380 meter hoogte.¹³ De stad kent nu een bevolkingsaantal van ongeveer 70 000 inwoners en wordt gekenmerkt door een gapende put in het midden.¹⁴ Deze put is de open mijn-groeve die de methode van dagbouw kenmerkt en wordt ook wel de *tajo abierto* genoemd. Peru is ingedeeld in regio's en die zijn op hun beurt ingedeeld in provincies en die zijn dan weer ingedeeld in districten.¹⁵ Cerro de Pasco ligt in de provincie Pasco in de gelijknamige regio. De stad beslaat drie districten: Yanacancha, Chaupimarca en Simón Bolívar. Elk van deze niveaus heeft een eigen bestuurlijk orgaan. De stad zelf bestaat uit verschillende wijken, zoals bijvoorbeeld Paragsha. Rondom de stad bevinden zich verschillende plattelandsgemeenschappen, bijvoorbeeld Rancas en Quiulacocha die in interactie treden met de stadsbevolking en die ook actief zijn in het mijnbouwconflict, gezien mijnbouw ook op hun leefomgeving en levensonderhoud een grote invloed heeft. Voor mijn onderzoek focus ik echter enkel op de stedelijke gebieden van Cerro de Pasco en niet op de omliggende plattelandsgemeenschappen.

De *Environmental Justice Atlas* situeert het begin van het conflict in Cerro de Pasco in 1956. Dat is het moment waarop het mijnbouwbedrijf overschakelde op dagbouw. De periode van 1956 tot nu is echter een te lange periode om binnen de mogelijkheden van een masterproef te onderzoeken. Daarom beperk ik mij tot de periode van 2006 tot op heden. Het *Observatorio de Conflictos Mineros en América Latina* ziet namelijk dat jaar als het begin van het hedendaagse conflict. Dit is het moment waarop het huidige mijnbouwbedrijf haar uitbreidingsplannen, het zogenaamde Plan L, voorstelde en de oppositie hiertegen groeide. De lange geschiedenis van mijnbouw in Cerro de Pasco zorgt er voor dat er reeds verschillende fasen in het conflict te onderscheiden zijn. Die fasen worden door verschillende onderwerpen van contestatie gekenmerkt waardoor ze te erg van elkaar verschillen om ze binnen de omvang van dit onderzoek te behandelen. De periode die inging vanaf 2006 en tot op heden voortduurt, kunnen we als de meest recente fase zien.

Zoals reeds gezegd bestaan de stad en het conflict uit een diverse groep aan actoren. Ik onderscheid hierin vier centrale groepen of actoren: de overheid, het mijnbouwbedrijf, het middenveld en de bevolking. Deze centrale groepen zijn op hun beurt weer in verschillende groepen of actoren op te delen. Zo kan de overheid opgedeeld worden in nationale, regionale en provinciale overheden. Het mijnbouwbedrijf kan onderverdeeld worden in arbeiders, ingenieurs en bedrijfsleiders. Het middenveld kan in buurtcomités, arbeidersverenigingen, overkoepelende verenigingen et cetera. opgedeeld worden. En de bevolking kan in een zeer divers areaal aan groepen onderverdeeld worden naar gelang hun beroep, woonplaats, migratieachtergrond of opleidingsniveau. Binnen deze verscheidenheid aan actoren heb ik ervoor gekozen telkens één subcategorie van elke centrale actor te onderzoeken. Bij de overheid heb ik voor het *Ministerio de Energía y Minas* (MINEM) gekozen, bij

¹³ Jorge Luis Lossio Chávez, "Nación, ciencia y salud: investigación médica en los Andes y la construcción de una 'patología de las alturas,'" *Historica* 33, nr. 1 (2009): 68.

¹⁴ Zie bijlage 1 voor een foto van de stad en de *tajo abierto*.

¹⁵ Zie bijlage 2 voor een kaart van de verschillende regio's in Peru en de verschillende provincies in Pasco.

het mijnbouwbedrijf voor de bedrijfsleiders van *Volcan Compañía S.A.A.* en bij het middenveld voor de *Asociación Civil Centro de Cultura Popular Labor* of kortweg *Centro Labor*. Enkel bij de vierde centrale actor, de bevolking, onderzoek ik verschillende subcategorieën.

METHODOLOGIE EN ONDERZOEKSSTRATEGIE

Mijn onderzoek situeert zich op het kruispunt tussen *memory studies* en discoursanalyse. De relatief nieuwe discipline van *memory studies* binnen de geschiedfilosofie vertrekt vanuit een bijzondere aandacht voor de manier waarop mensen met het verleden omgaan en er betekenis aan geven. Daarbij wordt gefocust op geschiedenis, herinnering en tijdsbeleving. Onderzoekers binnen dit veld bestuderen “hoe het verleden het heden vormgeeft en op haar beurt gevormd wordt door hedendaagse percepties.”¹⁶ Enkele veel voorkomende thema’s daarbij zullen ook in mijn onderzoek centraal staan, namelijk historische representaties, narratieven, identiteit, mondelinge geschiedenis en politiek gebruik van geschiedenis. Het verleden is steeds multi-interpretabel, zeker in conflictsituaties, en dus houden verschillende actoren er vaak een eigen historische waarheid op na. Die strijd om de historische waarheid is tevens een strijd om de toekomst. Voor het bouwen van een toekomst inspireren mensen zich namelijk op een bepaald verleden. Dat is het *back-to-the-future*-principe van Tony Judt.¹⁷ Vanuit deze inzichten heb ik in dit onderzoek de tegenstrijdige historische waarheden en hun implicaties voor de toekomstbeelden bij Peruaanse mijnbouwconflicten in kaart gebracht. Dat heb ik gedaan a.d.h.v. discoursanalyse. Discoursanalyse naar het voorbeeld van Norman Fairclough heeft tot doel tendensen in de maatschappij verstaanbaar te maken door de reflecties ervan in taal te bestuderen. Discours heeft verschillende dimensies. Het heeft betekenis op het niveau van de tekst zelf. Daarnaast heeft die tekst ook een betekenis wanneer ze geïnterpreteerd wordt, en dit binnen een bepaalde sociale context die er weer een nieuwe laag van betekenis aan toevoegt. Voor de analyse van die laatste laag moet gekeken worden naar de sociale en hegemonische relaties van het discours.¹⁸ Die verschillende niveaus van betekenis zitten ook in mijn onderzoek vervat. Ik onderzoek welke narratieven over het verleden de verschillende actoren verspreiden en wat die precies inhouden. Daarnaast ging ik na hoe die narratieven geïnterpreteerd worden en welk doel ze dienen in de conflicten. Ten slotte onderzoek ik ook de machtsrelaties tussen de verschillende narratieven binnen de sociale context van de mijnbouwproblematiek in Peru.

Hoewel in het onderzoek naar herinneringen en representaties van het verleden in mijnbouwconflicten steeds gefocust werd op mondelinge bronnen, zoals bij Himley en Castillo, is ook het bestuderen van schriftelijke bronnen een waardevolle aanvulling op dit onderzoek. Mattias Borg Rasmussen beargumenteerde dat de dynamieken in conflicten rond extractieve industrie gelijkenissen vertonen met die in conflicten waarbij er betwisting is over lokale landschappen en *resources*, zoals bij het conflict tussen het *Huascarán National Park* en de plattelandsgemeenschap Catac in Ancash. In hun strijd om de definiëring en toe-eigening van landschappen en *resources* gaan parkautoriteiten en lokale gemeenschappen ook in discussie over de interpretaties van het verleden en de keuzes voor de toekomst. Die interpretaties en discussies zijn niet enkel terug te vinden in het mondelinge discours

¹⁶ Tessa Boeykens en Eva Willems, “Herinnering in naoorlogs Peru en Guatemala: inzichten uit het veld,” *Brood & Rozen* 4 (2013): 8.

¹⁷ Boeykens en Willems, “Herinnering in naoorlogs Peru en Guatemala,” 4-21.

¹⁸ Norman Fairclough, *Discourse and social change* (Cambridge: Polity Press, 1992).

van beide partijen, maar ook in de schriftelijke neerslag van hun beweringen. Zo wordt papierwerk ingezet als middel in de strijd over *resources* door een eigen kijk op de geschiedenis vast te leggen. Deze interpretaties van de geschiedenis die gebruikt worden om toe-eigeningen kracht bij te zetten, worden niet enkel mondeling overgedragen. Ook in officiële communicatie, administratieve documenten, kadastrale kaarten, visuele representaties, interne statuten en geschiedschrijving komen deze interpretaties aan bod.¹⁹ Ook bij mijnbouwconflicten worden bepaalde representaties van het verleden gebruikt om *claims* over het heden en de toekomst te beargumenteren. Daarom is het niet enkel noodzakelijk om op het mondelinge discours in deze conflicten te focussen, maar ook de communicatie en berichtgeving over het conflict door de verschillende actoren van naderbij te bekijken. Deze neergeschreven vormen van discours kunnen ook een beeld schetsen van de representaties van het verleden.

IMPACT VAN DE CORONAMAATREGELEN

Het oorspronkelijke opzet van dit onderzoek was om zelf naar Cerro de Pasco te gaan en daar aan de hand van veldwerk en mondelinge geschiedenis mijn onderzoek te voeren. Ik plande een verblijf van drie maanden (van maart tot juni 2020) in Peru, met de hoofdstad Lima als uitvalsbasis. In Lima zou ik toegang krijgen tot de bibliotheekcollecties van de *Pontificia Universidad Católica del Perú* (PUCP) en zou de organisatie *Red Muqui* mij helpen met het leggen van contacten in Cerro de Pasco. Aan de PUCP wordt door verschillende onderzoekers gewerkt rond de verschillende aspecten van mijnbouwconflicten in Latijns-Amerika. De bibliotheekcollectie en onderzoekers beschikken dus over nuttige expertise voor mijn onderzoek. Professor Deborah Delgado en onderzoeker Sandro Macassi stelden hun expertise ter mijner beschikking. Via de lokale vertegenwoordiger van 11.11.11. kwam ik met Mattes Tempelmann en Edwin Alejandro van *Red Muqui* in contact. Zij zouden mij helpen om de juiste contacten in Cerro de Pasco te leggen voor mijn onderzoek. *Red Muqui* is een netwerk van organisaties die zich inzetten voor het beschermen van de rechten van gemeenschappen die problemen ondervinden met mijnbouw en het stimuleren van dialoog met mijnbedrijven. Duurzame ontwikkeling staat daarbij centraal.²⁰ Met behulp van deze contacten wilde ik, in de mate van het mogelijke, interviews afnemen bij inwoners van Cerro de Pasco en vertegenwoordigers van het bedrijf, de overheid en het middenveld. Via die interviews zou ik dan de omgang van de verschillende actoren in het conflict met het verleden in beeld kunnen brengen. De uitbraak van het coronavirus en de daaropvolgende restricties in verband met reizen en sociaal contact hebben er echter voor gezorgd dat dit veldwerk op basis van mondelinge geschiedenis onmogelijk werd. Ook vormen van *digital ethnography*, waarbij vanop afstand toch aan mondelinge geschiedenis gedaan kan worden, bleken niet uitvoerbaar na deze toetsing met Jaime Silva van Centro Labor.²¹ Daarom heb ik mijn onderzoekstrategie aangepast naar de studie van schriftelijke bronnen. Ik ben er mij van bewust dat

¹⁹ Mattias Borg Rasmussen, "Paper works: contested resource histories in Peru's Huascarán national park," *World Development* 101 (2018): 429-40.

²⁰ Voor meer informatie over Red Muqui: zie <https://muqui.org/>.

²¹ Emily Keightley en Michael Pickering, eds. *Research methods for memory studies* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013); Lupton, Deborah, ed. *Doing fieldwork in a pandemic (crowd-sourced document)*. Geraadpleegd 28.03.2020.

<https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfrqbHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit?ts=5e88ae0a#>.

het zonder veldwerk moeilijk is een grondig en volledig beeld van de situatie ter plekke te krijgen en dat sommige aspecten niet helemaal opgeklaard zullen kunnen worden in deze masterproef door het gebrek aan mondelinge bronnen. Toch heb ik aan de hand van mijn contacten aan de PUCP en bij *Red Muqui* een bronnencorpus kunnen samenstellen dat een goed beeld van de hedendaagse situatie schetst. Van de gespecialiseerde literatuur over de verschillende aspecten van mijnbouwconflicten in Peru en Cerro de Pasco die zich in de bibliotheek van de PUCP bevinden kon ik bijgevolg geen gebruik maken. Daarom heb ik enkel die literatuur geraadpleegd die publiek toegankelijk was of waar ook de Universiteitsbibliotheek van de UGent toegang tot verschaftte. Tania Ramírez, onderzoeker aan de PUCP, verschaftte mij daarnaast ook toegang tot enkele werken.

BRONNEN EN BRONNENKRITIEK

Gezien de onmogelijkheid tot veldwerk heb ik voor deze studie gebruik gemaakt van alles wat het internet mij te bieden heeft. Dit wil zeggen dat ik enkel bronnen geconsulteerd heb die vanuit België raadpleegbaar waren. Mijn zoektocht is daarbij eerder vraag gestuurd verlopen, dat wil zeggen dat ik mijn bronnencorpus samengesteld heb a.d.h.v. de sneeuwbalmethode. Ik heb bronnenmateriaal verzameld dat mij een inkijk geeft in de omgang van de verschillende actoren in het conflict met het verleden. Gezien mijn beperkte mogelijkheden bij de bronnenverzameling is het mogelijk dat niet alle nuttige bronnen voor mij beschikbaar waren. Toch heb ik getracht een zo volledig mogelijk bronnencorpus samen te stellen om een zo volledig mogelijk beeld op de situatie in Cerro de Pasco te krijgen. Daarbij heb ik bronnen verzameld die een inkijk geven in de positie en het discours van de verschillende actoren in het conflict. De focus ligt evenwel op het perspectief van het middenveld in Cerro de Pasco. De gebruikte bronnen omspannen een periode van ongeveer 15 jaar, die start in 2006 en tot op heden loopt.

De bronnen van het MINEM kon ik raadplegen via het *Latin American Government Documents Archive* van The University of Texas en via de website van het MINEM zelf. Het gaat om presentaties ter promotie van mijnbouw in Peru en informatieve publicaties voor een breed publiek. De presentaties werden gegeven door Henry Luna Córdova, directeur van de promotiedienst van het MINEM, en Guillermo Shinno Huamaní, viceminister van mijnen. Ze zijn bedoeld voor toekomstige investeerders, maar ook voor de bevolking, de gemeenschappen en de andere economische sectoren. De geraadpleegde publicaties van het MINEM bestaan uit educatief materiaal, informatiebrochures en het *Informativo Minero*. De bronnen dateren van 2009 tot 2019. Bij het analyseren van deze bronnen dient het specifieke doelpubliek in gedachten gehouden te worden.

Van Volcan kon ik bronnen raadplegen die het bedrijf zelf via haar website ter beschikking stelt. Dat zijn jaarrapporten, bedrijfspresentaties, duurzaamheidsrapporten en interne richtlijnen. Deze publicaties beslaan de periode van 2012 tot 2020. Net als bij het MINEM dient ook hierbij het doel en het doelpubliek bekeken te worden voor een correcte analyse. Aangezien het om bronnen gaat die door de actoren zelf gepubliceerd zijn, dient bij de studie ervan rekening gehouden te worden met de mogelijke verdraaiing of gekleurde weergave van feiten in het voordeel van de actor.

De bronnen van de derde actor, Centro Labor, vormen de hoofdbronnen voor mijn onderzoek. De organisatie heeft van 2006 tot en met 2015 nieuwsbrieven gepubliceerd onder de naam *Boletín Participación*. Deze kon ik raadplegen via de website van Centro Labor. Het *Boletín* is een nieuwsbrief

die eerst maandelijks, later minder frequent gepubliceerd werd. Daarin besprak Centro Labor de recente ontwikkelingen in Pasco, alsook documenten, vergaderingen, presentaties van de andere actoren. Daarnaast raadpleegde ik ook de publicatie van een vertelwedstrijd in 2013 en een studie over de milieuvervuiling in de regio uit 2018. De publicaties van Centro Labor bevatten ook interviews met vertegenwoordigers van de andere actoren en geven op die manier ook informatie over die andere actoren vrij. Die informatie moet echter met de nodige kritiek behandeld worden aangezien Centro Labor enkel die informatie publiceert die zij over de andere actoren wenst te publiceren.

Aangezien interviews afnemen bij de bevolking van Cerro de Pasco niet mogelijk was, heb ik gebruik gemaakt van interviews die in 1995 door het *Panos Institute London* afgenomen werden in de stad in het kader van het *Mountain Voices*-project. Bij dat project werden inwoners van bergregio's in verschillende delen van de wereld geïnterviewd over hun leefwereld en hun visie daarop. Cerro de Pasco werd daarbij als locatie gekozen omwille van de aanwezigheid van mijnbouw. De interviews werden afgenomen door lokale interviewers zonder noodzakelijke voorkennis in interviewtechnieken, maar met lokale banden.²² Het gaat om drie interviews met een student, voormalig mijnwerker en bibliothecaris van Centro Labor. Daarnaast werden ook mensen uit verschillende andere plaatsen in Pasco geïnterviewd. Daarvan heb ik enkel de bedenkingen van de interviewers doorgenomen en niet de volledige transcripties. Ze omslaan dus verschillende subcategorieën binnen de bevolking. De interviews zijn reeds voor de periode die ik onderzoek afgenomen. De context was dus anders. In 1995 was de mijn in Cerro de Pasco nog niet in handen van het huidige mijnbouwbedrijf Volcan. Daarnaast zijn de interviews door andere onderzoekers afgenomen. Sommige informatie gaat dus verloren. Enkel de cognitieve informatie of feitelijk uitgesproken tekst blijft over. De muzische, paralinguale en extralinguale lagen gaan verloren. Intonatie, mimiek, gemoedstoestand en randomstandigheden zijn niet in de transcripties opgenomen.²³ Bovendien had ik ook niet de mogelijkheid om gericht vragen stellen. Daardoor moest ik informatie halen uit de vragen die de onderzoekers toen stelden, zonder zelf gericht vragen te kunnen stellen. Toch zijn deze interviews nuttig om een zicht te krijgen op de ideeën van de mensen toen. Ze stelden mij in staat om hypothesen over de mensen in de hedendaagse periode te formuleren en tevens mogelijk historische veranderingen aan te kaarten.

Als aanvulling op deze bronnen maak ik ook gebruik van de krantenartikels die in internationale media verschenen zijn over Cerro de Pasco in de onderzochte periode. Deze geven namelijk aan hoe representaties van de verschillende actoren in het publieke debat aan bod komen en kunnen de dominante representaties identificeren. Het gaat om enkele artikels uit Belgische kranten die ik via de databank van *Gopress Academic* teruggevonden heb. Aangevuld met het online archief van *The New York Times* en *The Economist*. Ik heb hier enkel naar internationale berichtgeving gekeken omdat het vanuit België niet mogelijk was om archieven van Peruaanse kranten te raadplegen en omdat de omvang van een masterproef geen grondig onderzoek toeliet. Deze bronnen stellen mij dan ook niet in staat om exhaustieve conclusies te trekken, maar geven een indicatie van de manier waarop media representaties van het conflict aan bod laat komen.

²² Olivia Bennett, *Mountain voices* (Londen: Panos Oral Testimony Programme).

²³ Marc Boone, *Historici en hun métier: een inleiding tot de historische kritiek* (Gent: Academia Press, 2015), 23-6.

OPBOUW VAN DE THESIS

Om de vragen die ik in deze inleiding geformuleerd heb te beantwoorden is het in de eerste plaats noodzakelijk de geschiedenis van de stad Cerro de Pasco in kaart te brengen. Het eerste hoofdstuk van deze masterproef geeft dan ook een overzicht van de geschiedenis van de stad a.d.h.v. literatuur. Daarbij gaat het eerste hoofdstuk ook in op de gebeurtenissen tijdens de periode die ik zelf onderzocht heb, namelijk de periode vanaf 2006 tot op heden. Dit hoofdstuk identificeert de verschillende actoren in het conflict in Cerro de Pasco en geeft daarnaast ook de spanningsvelden en paradoxen aan die de geschiedenis van de stad kenmerken aan.

Eens ik de basislijnen en gebeurtenissen in het verleden en het heden van de stad duidelijk aangegeven heb, zal ik in het tweede hoofdstuk de wijze bespreken waarop de hedendaagse situatie beïnvloed wordt door het verleden en welke representaties van het verleden de verschillende actoren naar voren schuiven in hun discours. Vervolgens gaat het derde hoofdstuk in op de rol die erfgoed en de verbeelding daarrond speelt binnen het hedendaagse conflict. Ik geef de verschillende sites en elementen die als erfgoed aanzien worden aan, samen met actoren die hier waarde aan hechten.

De verschillende verbeeldingen en representaties die in de voorgaande hoofdstukken uiteengezet werden keren terug in het vierde hoofdstuk. Dit laatste hoofdstuk gaat na in hoeverre de verschillende actoren en hun representaties van het verleden vertegenwoordigd zijn in het publieke debat rond mijnbouw. Eindigen doe ik met een conclusie over de verbanden tussen verleden, heden en toekomst die de verschillende actoren in hun discours aanhalen, de koppeling van traditie aan moderniteit en de rol van identiteit. Om af te sluiten formuleer ik nog enkele pistes voor verder onderzoek.

PRAKTISCHE BEMERKINGEN

Alvorens over te gaan tot het eerste hoofdstuk, nog twee praktische opmerkingen i.v.m. de leesbaarheid van deze masterproef. Ten eerste heb ik citaten uit het Spaans steeds naar het Nederlands vertaald omdat ik ervan uitga dat niet iedereen die mijn werk zal lezen de Spaanse taal machtig is. Sommige woorden heb ik evenwel rechtstreeks uit het Spaans overgenomen omdat er geen goede Nederlandse vertaling voor bestaat, of omdat de Nederlandse vertaling niet de volledige lading van de woorden dekt. Deze woorden zullen in de tekst steeds schuingedrukt staan en hun betekenis is terug te vinden in de verklarende woordenlijst. Citaten uit het Engels heb ik wel in die taal overgenomen.

Ten tweede gebruik ik in wat komt steeds de benaming 'Cerro de Pasco' wanneer ik het over de stad heb en 'Pasco' wanneer ik het over de provincie of de regio heb. In de volksmond wordt Cerro de Pasco ook wel Pasco genoemd, maar dat zou voor te veel verwarring in deze masterproef zorgen.

HOOFDSTUK 1: DE OPEN WONDEN VAN PASCO

De Peruaanse bodem is rijk aan grondstoffen. Die grondstoffen werden al voor de koloniale tijd ontgonnen door inheemse bevolkingsgroepen. De ontginning op grote schaal werd echter pas opgestart in de zestiende eeuw onder de Spaanse overheersing, aangedreven door de Europese vraag naar grondstoffen zoals goud en zilver. Met de dekolonisatie van Latijns-Amerika aan het begin van de negentiende eeuw daalde ook de intensiteit van de ontginningen in Peru. Maar al tegen het einde van de negentiende eeuw stelden Latijns-Amerikaanse landen hun rijke bodem ter beschikking van de buitenlandse vraag naar grondstoffen. Het was echter pas een eeuw later dat mijnbouw in Peru een spectaculaire expansie zou kennen, met de zogenaamde *mijnbouwboom* in de jaren 1990.²⁴

Hoewel veel gemeenschappen in Peru dus pas in de jaren 1990 met mijnbouw geconfronteerd werden, kwamen sommige gemeenschappen al veel vroeger met mijnbouw in contact, gingen mensen op het platteland aan de slag in de mijnen en ontstonden er conflicten rond die tewerkstelling. Zo ook leven de mensen in Cerro de Pasco al sinds jaar en dag samen met deze vorm van extractieve industrie. Veel hedendaagse conflicten zijn ontstaan naar aanleiding van nieuwe mijnbouwprojecten sinds de *mijnbouwboom*. In gebieden waar eerder nog geen intensieve ontginning aanwezig was, ontstonden op korte tijd grootschalige conflicten.²⁵ Die grootschalige mijnbouwexpansie zorgde ook in Cerro de Pasco voor veranderingen, maar uit dit hoofdstuk zal duidelijk blijken dat mijnbouw hier reeds lange tijd daarvoor een ingrijpende impact op het stadsleven uitoefende.

Dit hoofdstuk heeft dan ook tot doel de geschiedenis van de stad in kaart te brengen, evenals de hedendaagse situatie van waaruit ik mijn onderzoek voer. Aan de hand daarvan kunnen de verschillende actoren in het mijnbouwconflict geïdentificeerd worden. Ook contextualiseert dit hoofdstuk gebeurtenissen waar ik in latere hoofdstukken dieper op inga en geeft het een overzicht van de geschiedenis waar de verschillende actoren hun representaties van het verleden op baseren.

1.1. VAN PUEBLO ANDINO NAAR OPULENTA CIUDAD

Volgens de overlevering werd de aanwezigheid van mineralen in San Esteban de Yauricocha, het latere Cerro de Pasco, ontdekt aan het begin van de zeventiende eeuw door de inheemse herder Huaricapcha. De herder zocht in een grot een schuilplaats voor het koude weer en de sneeuw. Doordat hij daarbij een vuur aanstak in de grot, ontdekte hij bij toeval de mineralen die in de ondergrond verscholen zaten en naar beneden druppelden. De zilveren draden die Huaricapcha ontdekt had, werden aan de Spanjaarden getoond en dat was volgens de legende het begin van de mijnbouw in

²⁴ Myrna Santiago, "Extracting histories: mining, workers, and environment," *RCC Perspectives* 7 (2013): 81-8.

²⁵ Anthony Bebbington et al., "Anatomies of conflict: social mobilization and new political ecologies of the Andes," in *Subterranean struggles: new dynamics of mining, oil, and gas in Latin America*, eds. Anthony Bebbington en Jeffrey Bury (Austin: University of Texas Press, 2013), 244-5.

deze regio.²⁶ Aangetrokken door die rijkdommen settelden de Spanjaarden zich namelijk in de regio van Pasco en in 1630 begonnen zij met de exploitatie van zilver. Het is echter mogelijk dat de aanwezigheid van rijke ertslagen al voor de zeventiende eeuw bekend was bij de lokale bevolking. In het nabijgelegen Colquijirca werden in de prekoloniale periode al ertsen ontgonnen, die volgens de overlevering gebruikt werden om het losgeld van de gevangengenomen Incakeizer Atahualpa te betalen. De Spanjaarden trachtten de inheemse bevolking, die traditioneel aan veeteelt deed, in verschillende dorpen bijeen te brengen. Deze dorpen werden gebouwd op de restanten van oudere dorpen. Dit waren onder andere Villa de Pasco, Ninacaca en Vicco. Villa de Pasco zou ook de eerste Europese nederzetting in de regio worden en de basis voor de latere stad.²⁷

San Esteban de Yauricocha werd later hernoemd naar Cerro de Pasco en groeide uit tot een van de belangrijkste mijncentra van het Onderkoninkrijk Peru. De inheemse bevolking uit de dorpen rond de mijn werd ingeschakeld als mijnwerkers. Na de achteruitgang van het mijnbouwcentrum Potosí (in het huidige Bolivia), werd Cerro de Pasco het nieuwe centrum van de zilverexploitatie in het Onderkoninkrijk. Rond de ondergrondse zilvermijn ontwikkelde Cerro de Pasco zich namelijk als een typisch Andesdorp of *pueblo andino*, maar tevens neigde het ook naar een koloniale wereldstad, onder andere door de consulaten en handelspanden die er te vinden waren. De bloeiende stadsdynamiek van de zeventiende en achttiende eeuw zette zich ook in de negentiende eeuw door, hoewel de onafhankelijkheid in 1824 voor een korte periode van terugval in mijnproductie leidde. Een echte recessie zou er pas komen in 1890, wanneer de zilverprijs een daling kende en er niet langer zilveren munten geslagen werden. Tot dan kende de stad een bloeiperiode. In 1833 richtte de overheid er de munt in en in 1839 kende het *Congreso Constituyente* van Huancayo de stad de titel van weelderige stad of *Opulenta Ciudad de Cerro de Pasco* toe.²⁸ Ook de titel *Ciudad Real de Minas* werd aan Cerro de Pasco toebedeeld. Tijdens de periode van achteruitgang na de onafhankelijkheid, die zich niet enkel in Cerro de Pasco maar in heel Peru doorzette, bestond de mijnbouw in Cerro de Pasco uit kleine mijnbedrijven in individueel of familiaal bezit. Die bedrijven hadden vaak niet meer dan twintig arbeiders in dienst, die hun werk in de mijn afwisselden met landbouwactiviteiten. In die tijd werden de mineralen uit de mijn door muilezeldrijvers naar de *haciendas* of werkplaatsen gebracht waar ze verwerkt werden, tot de constructie van spoorwegen hun taak zou overnemen.²⁹

1.2. BEDRIJVEN KOMEN EN GAAN

CERRO DE PASCO CORPORATION

De neerwaartse dynamiek in de Peruaanse mijnbouw werd tegen het begin van de twintigste eeuw weer omgebogen naar een opwaartse dynamiek.³⁰ Aangedreven door de nieuwe technologische industriële ontwikkelingen in Europa en de Verenigde Staten steeg de prijs van koper in deze periode, waardoor mijnbedrijven in Peru omschakelden van zilverwinning op koperwinning. Ook in Cerro de

²⁶ Luis Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera, un conflicto infinito," *América Latina en movimiento*, 07.06.2007, <https://www.alainet.org>.

²⁷ Federico Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," (2011): 1.

²⁸ Denis Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," *Debates de Sociología* 22 (1998): 14.

²⁹ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 1.

³⁰ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 14.

Pasco werd die omschakeling gemaakt. Die verandering ging gepaard met een andere verandering. De verschillende lokale mijnbedrijven werden namelijk stuk voor stuk overgenomen door een nieuw Amerikaans bedrijf. Het bedrijf, genaamd *Cerro de Pasco Corporation* (CPC), werd in 1902 door James Ben Ali Haggin opgericht in New York, samen met andere investeerder zoals J.P. Morgan, Henry Clay Frick en de familie Vanderbilt.³¹ Het bedrijf verwierf niet enkel de mijn in Cerro de Pasco en deed er aan koperwinning, het bracht nog andere investeringen, vernieuwingen en uitbreidingen aan de mijnbouw rond Cerro de Pasco aan. Daarmee begint de industriële uitbouw van mijnbouw in Cerro de Pasco.³² Om te beginnen verbeterde CPC de communicatiewegen tussen Cerro de Pasco en de rest van het land door een spoorverbinding aan te leggen die Cerro de Pasco verbond met de reeds bestaande centrale spoorwegverbinding. Die aansluiting kwam er in 1904 toen CPC een verbinding naar La Oroya afwerkte.³³ Vervolgens installeerde CPC in 1906 een gieterij in Tinyahuarco, zo'n twaalf kilometer ten zuiden van de stad, voor de verwerking van de ontgonnen mineralen. Die verwerking zou in 1924 overgenomen worden door het metallurgisch complex in La Oroya. CPC beperkte zich voor haar ontginningsactiviteiten niet tot de mijn in Cerro de Pasco, het bedrijf kocht ook naburige mijnsites op. Zo werd CPC ook eigenaar van de sites in Morococha en Casapalca (in de sierra van Lima) en in latere jaren ook van Yauricocha, San Cristóbal en Cobriza (in Huancavelica), de carbonmijnen in Goyllarisquizga en de depots van Antamina en Las Bambas. Daarnaast kocht CPC ook land op dat niet voor mijnbouw bestemd was. Zo werd het bedrijf eigenaar van een van de grootste veeboerderijen of *haciendas ganaderas*, genaamd *Paria*, van het land en plaatste het waterkrachtcentrales op het land dat opgekocht werd van *haciendas* en inwoners.³⁴

Niet alleen nam CPC de mijnen over, het bedrijf nam ook de stad zelf in handen. Zowel in de lokale overheid als in het sociale leven was CPC aanwezig en vertegenwoordigd. Samen met enkele welgestelde families domineerde CPC het stadsleven. Voor haar werknemers voorzag het bedrijf in woonkampen in de stad. Daarnaast opende in 1941 de eerste middelbare school, de *Escuela Práctica de Minas Antenor Rizo-Patrón Lequerica* (later: *Colegio Nacional Industrial*) in Cerro de Pasco op initiatief van het bedrijf. In tegenstelling tot de invloed van andere mijnbedrijven in de provincie, zoals *Minera Fernandini* en *Atacocha*, was de invloed van CPC op het stadsleven in Cerro de Pasco veel directer van aard. Naast de nieuwe impuls die CPC gaf aan de mijnproductie en de agrarische productie, droeg het bedrijf ook bij aan de commerciële en culturele ontplooiing van de stad, o.a. door de oprichting van de middelbare school. Zo groeide Cerro de Pasco tegen 1940 uit tot een stad van 18 000 inwoners en werd de stad in 1944 tot departementale hoofdstad van het nieuwe departement Pasco benoemd.³⁵ Tegen het midden van de twintigste eeuw werd Cerro de Pasco gekenmerkt door een dynamische en kosmopolitische cultuur. Die stadscultuur was ontstaan doordat de mijn ingenieurs en andere mensen uit heel Peru, Europa en de Verenigde Staten naar de stad trok. Ook vanuit het omliggende platteland trokken mensen richting de stad om er in de mijn te gaan werken. Die migratie

³¹ Het bedrijf komt in de literatuur en bronnen terug onder verschillende benamingen: Cerro de Pasco Investment Company, Cerro de Pasco Cooper Corporation en Cerro de Pasco Corporation. Ik hanteer in deze masterproef de benaming Cerro de Pasco Corporation met CPC als afkorting; Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 2.

³² Lossio Chávez, "Nación, ciencia y salud," 69-71.

³³ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

³⁴ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 2-5.

³⁵ In 2002 werd de bestuurlijke indeling van Peru hervormd en werden de departementen regio's. Het gaat hier dus om de huidige regio Pasco; Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 14.

vanaf het platteland zorgde voor de oprichting van nieuwe buurten, zoals de wijk Paragsha in de jaren 1940.³⁶

Maar de activiteiten van CPC in Cerro de Pasco hadden ook minder positieve aspecten en kregen te maken met tegenstand. Een eerste probleem dat CPC ondervond, was het gebrek aan werkkrachten in Cerro de Pasco zelf en door haar afhankelijkheid van het *enganche*-systeem, waarbij via agenten werkkrachten op het platteland geworven werden.³⁷ Daarom rekruteerde het bedrijf ook in de nabijgelegen regio's. Die rekrutering van mijnwerkers gebeurde via postercampagnes met beloften als vooruitbetaling, accommodatie, elektriciteit en gratis medische zorg. Maar het bedrijf hanteerde ook meer twijfelachtige wervingsmethoden. Zo zorgde CPC door de monopolisering van landbouwgrond en de vervuiling ervan dat mensen in de omliggende gebieden zich genoodzaakt zagen om in de mijn te gaan werken en naar de mijndistricten te verhuizen omdat er weinig andere opties over waren om in hun levensonderhoud te voorzien. CPC werd dan ook een van de grootste werkgevers van het land tegen het midden van de twintigste eeuw. Waar er in 1908 nog maar 4100 arbeiders werkten waren dat er in 1956 al 15100. Mijnuitbreiding onder CPC zorgde dus ook voor demografische veranderingen in Cerro de Pasco. De transformatie van boer naar mijnwerker zorgde voor sociale en economische ontwrichting bij veel mensen. Bovendien waren de werk- en levensomstandigheden van de mijnwerkers erg zwaar. Als een aanklacht daartegen publiceerde activiste Dona Mayer in 1913 haar boek *The conduct of the Cerro de Pasco Mining Company*. Daarin hekeldde ze het gebrek aan veiligheidsnormen, zoals helmen en verlichting, en het alcoholisme bij mijnwerkers. In 1940 beschreef ook missionaris Walter J.K. Clothier de slechte levensomstandigheden in de kampen. Hij had het over overbevolking en een gebrek aan hygiëne en privacy.³⁸ Naast activistische kritieken kreeg CPC ook tegenstand van een arbeidersbeweging. In 1930 ontstond deze o.l.v. arbeidersleiders in Cerro de Pasco en de *Partido Socialista* van José Carlos Mariátegui in Lima. In datzelfde jaar kwam het echter tot een botsing met de regering bij het bloedbad van Malpaso, waarbij verschillende arbeiders en een leider om het leven kwamen.³⁹ De arbeidersbeweging kwam dus al snel in de clandestiniteit terecht en had nog maar weinig slagkracht. Maar de heropleving o.l.v. de *Alianza Popular Revolucionaria Americana* (APRA) in 1946 zorgde er, samen met de kritieken, voor dat het bedrijf enkele verbeteringen in de levens- en werkomstandigheden doorvoerde. Er kwam een gematigde loonsverhoging en een sociaal welzijnsprogramma werd opgestart. Arbeidsomstandigheden bleven gedurende de daaropvolgende decennia echter een heikel punt. Door modernisering in het productieproces had CPC op termijn minder, maar beter gekwalificeerde werknemers nodig. Arbeiders kregen het ook moeilijk omdat het gebrek aan landbouwgrond ervoor zorgde dat ze steeds meer afhankelijk werden van het loon uit de mijnarbeid. Voor een volledige voorziening in het levensonderhoud bleek dit loon te laag en dus kwam het in de jaren 1960 en 1970 tot nieuwe arbeidsconflicten en stakingen.⁴⁰

In die jaren ontstond er ook vanuit een tweede hoek tegenstand voor CPC. Het bedrijf had namelijk voor een aanzienlijke bevolkingsgroei gezorgd op het platteland, maar het verlies aan werkgelegenheid door de modernisering en concentratie van land in handen van enkele grote *haciendas*, waaronder Paria van CPC, leidde er in de jaren 1960 toe dat Pasco, samen met Cusco, de bakermat van de

³⁶ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 4.

³⁷ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 4.

³⁸ Lossio Chávez, "Nación, ciencia y salud," 69-71.

³⁹ Jorge del Prado, "Los mineros de la Sierra Central y la masacre de Malpaso," Marxists Internet Archive, 2015, <https://www.marxists.org/>.

⁴⁰ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 3.

movimiento campesino werd. Onder andere de gemeenschappen van Rancas en Yanacancha verzetten zich, wat tot hardhandig optreden van de politie leidde. De algemene verontwaardiging die daaruit voortkwam, versterkte de beweging in heel Peru en zorgde ervoor dat de overheid zich genoodzaakt zag stappen te ondernemen voor een agrarische hervorming. Daarover zou in de jaren 1980 evenwel opnieuw strijd ontstaan in Pasco.⁴¹

Na de reeds genoemde modernisering in de jaren 1940, met ook de inwijding van een nieuwe metallurgische installatie in de wijk Paragsha in 1943, voerde het bedrijf in 1956 een volgende stap in de modernisering door.⁴² Het bedrijf schakelde over op lood- en zinkwinning en dagbouw, wat betekende dat men niet meer ondergronds aan mijnbouw deed, maar via een open put of *tajo abierto*. De *McCune Pit*, later *Tajo Raúl Rojas* genoemd, die daarvoor aangelegd werd, had een grote impact op het leven in Cerro de Pasco en betekende ook het einde van de bloeiende stadscultuur.⁴³ De stedelijke infrastructuur die doorheen de geschiedenis was opgebouwd, werd nu namelijk geleidelijk aan vernield door de aanleg en daaropvolgende uitbreiding van de *tajo abierto*.⁴⁴ Die ingrijpende verandering ging dan ook gepaard met verhoogde sociale onrust onder de stadsbevolking, die tegen 1961 al een aantal van 21 400 inwoners bereikt had. Naast de reeds bestaande eisen van de arbeidersbeweging en de vraag om landrechten van de *movimiento campesino* stelde de bevolking van Cerro de Pasco nu ook specifieke eisen over stadsontwikkeling aan de overheid en het bedrijf. Zo bijvoorbeeld wilde de bevolking niet langer enkel een middelbare school, maar ook een universiteit.⁴⁵ Door het stijgende bevolkingsaantal en de ontwikkeling van mediakanalen kreeg de sociale onrust ook steeds meer zichtbaarheid. Aan de eis rond onderwijs werd in 1965 dan ook voldaan met de oprichting van de Universidad Daniel Alcides Carrión. De groeiende economische afhankelijkheid van CPC met slechts weinig ruimte voor groeipotentieel voor de lokale economie en winsten die de bevolking slechts in beperkte mate ten goede kwamen, zorgde ervoor dat mijnbouw nu meer werd gezien als een vorm van constante exploitatie waar de bevolking het slachtoffer van was.⁴⁶

NATIONALISERING EN PRIVATISERING

In 1974 werd CPC genationaliseerd onder het staatsbedrijf *Empresa Minera del Centro del Perú* (CENTROMIN).⁴⁷ Die nationalisering kwam er op vraag van de arbeidersbeweging, die in de jaren 1970 herleefde o.l.v. andere linkse partijen dan APRA. In 1988 en 1989 organiseerde de beweging drie nationale stakingen. Deze misten echter hun doel en luidden de achteruitgang van de arbeidersbeweging in. Die terugval werd mede veroorzaakt door de spiraal van geweld, crisis en verzwakking waar Peru, en in het bijzonder Pasco, in terecht kwam in die jaren. In Cerro de Pasco werd de noodtoestand uitgeroepen, het leger voerde invallen en ontvoeringen uit in de mijnwerkerskampen, op het platteland werden aanslagen gepleegd door het Lichtend Pad of *Sendero Luminoso* en ook leiders van de arbeidersbeweging werden vermoord. Om die periode van chaos het

⁴¹ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 4-5.

⁴² Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 15.

⁴³ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 4.

⁴⁴ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

⁴⁵ Paragraaf 1.3. gaat dieper in op het debat rond stadsontwikkeling en de gebeurtenissen daaromtrent.

⁴⁶ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 15.

⁴⁷ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

hoofd te bieden voerde president Alberto Fujimori in de jaren 1990 hervormingen door die een neoliberal beleid inluiden en ook de mijnsector en Cerro de Pasco troffen.⁴⁸

Een eerste gevolg van deze hervormingen was de groeiende instabiliteit en onzekerheid voor mijnwerkers. Reeds in de jaren daarvoor zette zich in heel Peru een tendens van dalende werkgelegenheid door.⁴⁹ Fujimori's hervormingen zorgden daarenboven voor de flexibilisering van arbeid en beperkten de slagkracht van de vakbonden. De versoepeling van arbeidsrelaties zorgde ervoor dat bedrijven via een systeem van onderaanneming werkten, wat inhield dat mijnwerkers niet meer in loonarbeid bij het bedrijf waren. Daarenboven werden de kwalitatieve vereisten voor de arbeiders ook strenger en was er dus minder werkgelegenheid voor laaggeschoolde arbeiders. Zo verloren veel mijnarbeiders bij CENTROMIN hun job, te beginnen bij de voormalige leiders van de arbeidersbeweging. Dit ging gepaard met een crisis in de Peruaanse mijnbouw die vooral middelgrote bedrijven trof. Die bedrijven moesten sluiten of reduceerden hun personeel aanzienlijk. In Pasco trof dit de mijnbedrijven van *Huarón*, *Milpo*, *Atacocha* en *El Brocal*. Mijnwerkerskampen werden er ontmanteld en arbeiders weggestuurd. Steeds meer mensen moesten dus op zoek naar alternatieve vormen van werkgelegenheid in dienstverlening aan de mijn, de agrarische, commerciële en toeristische sector.⁵⁰

Een tweede gevolg van de hervormingen was dus de achteruitgang van de levensomstandigheden in de stad. Bedrijven werden gedeeltelijk ontlast van hun sociale verplichtingen, waardoor ook CENTROMIN niet langer voor de huisvesting en sociale diensten van haar werknemers instond. Dit zorgde ervoor dat een grote groep mensen naar Cerro de Pasco trok op zoek naar huisvesting. Voorzieningen in de stad werden niet langer door de centrale overheid of het bedrijf beheerd. De verantwoordelijkheden voor drinkwatervoorziening werden zo bijvoorbeeld doorgeschoven naar het gemeentelijke bedrijf *Empresa Municipal de Agua Potable y Alcantarillado* (EMAPA-PASCO) in 1996. In combinatie met de voortdurende mijnuitbreiding bedreigde dit de levenskwaliteit in de stad op langere termijn.⁵¹

Het beleid van Fujimori stimuleerde buitenlandse investeringen door het creëren van gunstige voorwaarden voor extractieve bedrijven.⁵² De afbouw van sociale verantwoordelijkheden en de reductie van personeel bij CENTROMIN luidde dan ook een privatiseringsproces in. Al sinds het begin van de jaren 1990 was de Peruaanse overheid op zoek naar een buitenlandse investeerder om het staatsbedrijf CENTROMIN over te nemen. Er waren echter weinig geïnteresseerden. Uiteindelijk werd beslist om de afdeling in Cerro de Pasco apart te verkopen aan *Volcan Compañía Minera S.A.A.* in 1999. Het bedrijf was grotendeels eigendom van Peruaanse investeringsgroepen (Letts, Picasso en Moreyra García Sayán), maar ook van enkele buitenlandse investeerders.⁵³ In de daaropvolgende jaren nam Volcan nog verschillende andere mijnbedrijven over in de omgeving van Cerro de Pasco, zoals de aanliggende mijn van *El Pilar* in 2007 en de nabijgelegen concessies van *Compañía Minera San*

⁴⁸ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 5-6.

⁴⁹ Jeffrey Bury en Anthony Bebbington, "New geographies of extractive industries in Latin America," in *Subterranean struggles: new dynamics of mining, oil, and gas in Latin America*, eds. Anthony Bebbington en Jeffrey Bury (Austin: University of Texas Press, 2013), 51.

⁵⁰ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 5-6; Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 17.

⁵¹ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 17.

⁵² Santiago, "Extracting histories," 83-8.

⁵³ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 6.

Sebastián in 2010. In 2011 droeg Volcan de mijneenheid in Cerro de Pasco over aan haar dochteronderneming *Empresa Administradora Cerro S.A.C.* Op dat moment waren er nog ongeveer 3000 arbeiders aan het werk in de mijn. Het middenveld reageerde met nieuwe bezorgdheden op die overdracht. Welke invloed zou dit hebben op de reeds bestaande akkoorden met Volcan over mijnuitbreiding, op de werkgelegenheid, het milieu, de lopende onderhandelingsprocessen et cetera? Daarmee kreeg de mijneenheid voor de vierde maal op rij een nieuwe eigenaar, hoewel Volcan nog steeds als de eigenlijke beheerder van de mijn gezien wordt door de bevolking en Cerro S.A.C. als een middel van het bedrijf om haar verantwoordelijkheden te ontlopen.⁵⁴ Het wisselen van bedrijven lijkt ook nog niet gedaan, sinds 2017 is een groot aantal aandelen van Volcan namelijk in handen van handelsgigant *Glencore International AG.*⁵⁵

1.3. STADSHERVESTIGING DOORHEEN DE JAREN

SAN JUAN PAMPA

Zoals reeds gezegd kwam de uitbouw van de mijn in de twintigste eeuw steeds meer in conflict met de belangen van de stadsbevolking en de omliggende gemeenschappen. Strijdpunten waren de concentratie van land door de mijnbedrijven, de milieuvervuiling die mijnbouw teweegbracht en de spanning tussen verstedelijking en mijnuitbreiding. Naast de conflicten met de arbeidersbeweging en de *movimiento campesino* kregen mijnbedrijven en hun activiteiten ook tegenstand van de lokale overheden. De toe-eigeningen van land door CPC werden voor het eerst aan de kaak gesteld in 1908 toen het gemeentebestuur van Pasco gerechtelijke stappen ondernam om hier een einde aan te maken. Daardoor zag CPC zich in 1911 genoodzaakt een plan uit te werken rond de verhuizing van de stadsbevolking naar een verder gelegen plaats. Deze rechtszaak zorgde er niet alleen voor dat het belangenconflict tussen stads- en mijnontwikkeling voor het eerst openlijk beslecht werd, maar ook dat de hervestiging van de stad voor het eerst naar voren geschoven werd als alternatief. Die hervestiging zou in de geschiedenis van Cerro de Pasco een constante worden.⁵⁶

In de jaren 1960 heropende de overschakeling op dagbouw dan ook het debat over hervestiging van de stad. De plannen voor de aanleg van de *tajo abierto* stootten op verzet van de bevolking die haar leefomgeving zag verdwijnen in de put. De overheid koos op dat moment echter de kant van het mijnbouwbedrijf en zorgde ervoor dat de oppositie tegen de plannen de kop werd ingedrukt. Wel kreeg de bevolking het voor elkaar dat CPC de bouw van een nieuw stadsdeel voor hervestiging zou bekostigen in San Juan Pampa, anderhalve kilometer ten noorden van Cerro de Pasco ("*de oude stad*").⁵⁷ San Juan Pampa genoot echter niet de voorkeur van de bevolking voor een hervestiging, het verder gelegen Villa de Pasco leek een veiligere optie op lange termijn. Toch besloot CPC na een kostenanalyse om voor San Juan Pampa te gaan.⁵⁸ De lokale overheid ging echter niet meteen akkoord met deze hervestigingsplannen. De *Municipalidad Provincial* startte een rechtszaak tegen het bedrijf

⁵⁴ *Boletín Participación* 30 (maart 2011).

⁵⁵ *Volcan Annual Report 2017* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2018), 28.

⁵⁶ *Boletín Participación* 16 (juli 2008), 14-5; Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

⁵⁷ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 4.

⁵⁸ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 15; Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

in 1967 om de beschadiging van de oude stad aan te klagen. Hoewel deze rechtszaak geen duidelijk oordeel voortbracht, was het wel een effectief drukingsmiddel dat CPC ertoe bracht een groot deel van de verplaatsingskosten op zich te nemen. Het wetsdecreet nummer 18863 legde in 1971 uiteindelijk een herformulering vast van eerder geformuleerde plannen omtrent de hervestiging in San Juan Pampa en voegde daaraan toe dat CPC voor de kosten hiervan zou opdraaien, alsook voor de bouw van huizen en andere stedelijke infrastructuur en de vergoeding van de beschadigingen in de oude stad.⁵⁹

PUEBLOS JÓVENES

Toen het mijnbouwbedrijf in 1974 genationaliseerd werd, veranderde dat niets aan de plannen tot hervestiging in San Juan Pampa. De bevolking van de stad bleef echter toenemen en het nieuwe stadsdeel kon die toename niet volledig opvangen. In de jaren 1970 groeide het bevolkingsaantal van het district Yanacancha, waartoe San Juan Pampa behoort, met 60 procent. De bevolking van de stad Cerro de Pasco steeg jaarlijks met 4 procent en ronde de kaap van 50 000 inwoners in 1981. Daarna stabiliseerde het aantal min of meer. Zoals reeds gezegd verhuisden steeds meer mensen van het platteland naar de stad in die jaren. Onder meer de aanwezigheid van de universiteit, commerciële activiteiten en openbare diensten maakte de stad nog steeds tot een aantrekkelijke woonplaats, ondanks de teloorgang van de uitstraling van de stad. Het terrorisme van *Sendero Luminoso* in bepaalde rurale gebieden dreef mensen bovendien ook naar de stad. Het teveel aan inwoners dat geen woonplaats meer vond in het nieuwe stadsdeel, nam het heft in eigen handen en vestigde zich in vrije zones aan de rand van de stad. Rond de stad vormde zich zo een gordel van *pueblos jóvenes* en *asentamientos humanos*. De gemeente erkende de meerderheid van deze nederzettingen en onderhandelde met hen over toegang tot stedelijke diensten. Zo bijvoorbeeld werden in 1972 en 1980 respectievelijk de nederzettingen Túpac Amaru en José Carlos Mariátegui gesticht aan de oostelijke en westelijke kant van de stad.⁶⁰

Met de institutionele en economische crisis die Peru onderging in de jaren 1980 en begin 1990 nam de levenskwaliteit in Cerro de Pasco verder af. Bovendien geraakten de beschikbare gronden voor nieuwe *asentamientos humanos* uitgeput. Daarbij kwamen ook nog het tekort aan water voor de bevolking en de milieuvervuiling die de mijnbouwactiviteiten met zich mee brachten. Om die problemen aan te pakken werkte het *Instituto Nacional de Desarrollo Urbano* (INADUR) in 1984 het *Plan de reacondicionamiento de Chaupimarca* uit. Zoals de naam aangeeft werd dit plan opgesteld om de verloederding van het stadscentrum, Chaupimarca, aan te pakken. Ondanks deze titel hielden de richtlijnen die in het plan opgesteld werden weinig rekening met Chaupimarca en waren ze vooral gericht op de stad in zijn geheel. Er werden ook plannen in gemaakt voor een nieuwe stadsuitbreiding in Villa de Pasco. Hoewel het *Plan de reacondicionamiento* duidelijk de noodzaak tot die verdere uitbreiding aangaf, werd dat laatste punt niet uitgevoerd wegens een gebrek aan financiële middelen.⁶¹

⁵⁹ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 15-6.

⁶⁰ Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 16.

⁶¹ *Boletín Participación* 16, 14-5; Sulmont, "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco," 16.

TAJO RAÚL ROJAS

De jaren 1990 werden gekenmerkt door verdere uitbreidingen aan de *tajo abierto*. De oude stad was daardoor al grotendeels verdwenen en het afgegraven materiaal hoopte zich op in puinhopen in de wijken Ayapoto, Champamarca, Paragsha en José Carlos Mariátegui, ruimte die anders voor huizen en dergelijke meer had kunnen dienen. Tegen 1995 zou de *tajo abierto* een oppervlakte van 115 hectare omvatten. Hiervoor sneuvelden grote delen van de stad, alsook van de stedelijke infrastructuur, zoals het ziekenhuis *Hospital Carrión* en de school *Colegio Maria Parado de Bellido*. Tegen het einde van de jaren 1990 zou de oppervlakte voor mijnbouwactiviteiten al tot 204 hectare gegroeid zijn met een bijkomende 138 hectare rond de stad voor puinhopen, samen goed voor bijna 40 procent van de volledige stadsoppervlakte (1003 hectare).⁶² Door de negatieve impact van de uitbreidingen en de invoering van een nationale milieuwetgeving in 1990 ontstond er op nationaal niveau een eerste bewustwording rond de sociale en milieuproblematiek in de Centrale Andes. Ook op lokaal niveau werden er stappen ondernomen om de problematiek aan te pakken. Burgemeester Eduardo Carhuaricra nam in 1997 de leiding in de oppositie tegen de constante uitbreiding van de *Tajo Raúl Rojas*. Dit leidde tot een staking op 26 en 27 november dat jaar. Als gevolg van deze oppositie werd er een compromis bereikt met CENTROMIN. De wijken Miraflores en Robles Morales zouden afgebroken worden, maar in ruil daarvoor zou het bedrijf geen verdere uitbreidingen van de *tajo abierto* doen en inzetten op de modernisering van ondergrondse ontginning.⁶³

Desondanks werd een jaar later, in 1998, besloten tot een nieuwe uitbreiding van de *tajo abierto*. Deze keer besloeg de uitbreiding een gebied van 21 hectare in het oosten van de stad. Hiervoor zouden 240 huizen sneuvelen, samen met verbindingswegen tussen de oude en nieuwe delen van de stad. CENTROMIN beweerde dat deze uitbreiding noodzakelijk was om de werking van de mijn te garanderen en een sluiting te voorkomen. Het bedrijf berekende namelijk dat de mijnreserves in het komende jaar uitgeput zouden geraken en dat ontginning via dagbouw goedkoper zou zijn dan via ondergrondse mijnbouw. De provinciale overheid schaarde zich echter achter de sociale organisaties die protesteerden tegen de nieuwe uitbreiding. Daarmee nam de provinciale overheid een voortrekkersrol op zich en ontstond er een onderhandelingsproces met het mijnbouwbedrijf. Dat proces werd besloten met een overeenkomst waarin CENTROMIN zich ertoe verbond de vernielde infrastructuur te compenseren en 89 hectare land over te dragen aan 13 *asentamientos humanos*.⁶⁴

PLAN L

In 2007 kondigde ook het bedrijf Volcan een nieuw uitbreidingsplan aan. Maar al in de jaren daarvoor bereidde het bedrijf de uitvoering van dit plan voor door het vrijmaken van ruimte voor een nieuwe uitbreiding, d.w.z. door het vernielen van huizen en het opkopen van gronden rond de *tajo abierto*. De voorstelling van het plan kwam er op aandringen van de overheid en sociale organisaties, waaronder

⁶² Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

⁶³ Helfgott, "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería," 6.

⁶⁴ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

Centro Labor.⁶⁵ Dit Plan L diende uitgevoerd te worden tussen 2008 en 2013. Het hield een uitbreiding van de *tajo abierto* in richting het zuidoosten van de stad.⁶⁶ Opnieuw zouden voor de uitbreiding bewoonde gebieden van de stad verdwijnen, 11,4 hectare deze keer. 418 huizen en ander onroerend goed zouden verdwijnen, alsook communicatiewegen, openbare ruimtes en handelspanden.⁶⁷

Omdat Plan L op veel tegenstand stootte, waaronder ook van de *Municipalidad Provincial*, werd een dialoogproces opgestart door deze laatste tussen de verschillende actoren. Op een bijeenkomst met alle actoren op 15 september 2006 werd vervolgens besloten om verschillende commissies op te richten. Er kwamen een centrale commissie en vier subcommissies rond een specifiek thema. Zo werd er een subcommissie opgericht rond gezondheid, een andere rond behuizing, nog een andere rond milieu en natuurlijke hulpbronnen en een laatste rond de uitbreiding van de *tajo abierto*.⁶⁸ In die commissie en subcommissies zetelden vertegenwoordigers van de overheid, het bedrijf, het middenveld en de universiteit. Het onderhandelingsproces werd in 2008 afgerond. In dat jaar keurden de *Municipalidad Provincial* en de *Gobierno Regional* Plan L goed.⁶⁹ Volgens Federico Helfgott kwam die goedkeuring er echter niet zonder slag of stoot. Hij schreef dat de *Municipalidad* de onderhandelingen stopzette totdat Volcan een milieueffectenrapport of *Estudio de Impacto Ambiental (EIA)* voor Plan L zou voorstellen, om ze daarna weer te hervatten. In plaats daarvan mobiliseerde het bedrijf haar arbeiders tijdens een protestactie tegen de *Municipalidad* in de straten van de stad. Dat bracht de *Municipalidad* ertoe op 4 september dat jaar akkoord te gaan met het Plan L in ruil voor 8 miljoen dollar aan compensatie en 12 miljoen dollar voor de heropbouw van de verwoeste gebouwen in een ander stadsdeel. Dit akkoord dat de overdracht van 11,4 hectare stedelijk gebied aan Volcan besloot, kreeg de naam *Convenio de Concertación para el Desarrollo Urbana Ambiental y Minero de la Ciudad de Cerro de Pasco*. Twee maanden later, in november 2008, sneuvelden de eerste gebouwen voor Plan L.⁷⁰

Nog in datzelfde jaar keurde het *Congreso de la República* ook het wetsvoorstel goed over de verdere stadsontwikkeling en -hervestiging. Naar aanleiding van dit wetsvoorstel werden er verschillende bijeenkomsten en gesprekken georganiseerd om de plannen te bespreken. Centro Labor doet in haar *Boletín* uitgebreid verslag van al deze fora, werkgroepen, presentaties et cetera tussen 2006 en 2008. Op 13 december 2008 werd het wetsvoorstel uiteindelijk omgezet in een wet genaamd *Ley 29293*. De wet verklaarde “de implementatie van maatregelen voor de verwezenlijking van een gecoördineerde duurzame stedelijke ontwikkeling en de verplaatsing van de stad Cerro de Pasco tot algemeen noodzaak en van nationaal belang.”⁷¹ *Ley 29293* voorzag in de oprichting van een nieuwe commissie die belast werd met de uitvoering van maatregelen i.v.m. vervuiling en gezondheid en het ontwerp en de uitvoering van de stadshervestiging. In die commissie zetelden weer afgevaardigden van de verschillende overheden en sociale organisaties. De commissie zou een locatie identificeren voor de

⁶⁵ Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina, “Conflicto minero: oposición de la población de Cerro de Pasco a la expansión minera,” Conflictos mineros en América Latina, geraadpleegd 06.04.2020, <https://mapa.conflictosmineros.net/>.

⁶⁶ Zie bijlage 3 voor een visualisatie van Plan L.

⁶⁷ Vittor, “Cerro de Pasco y la expansión minera.”

⁶⁸ *Boletín Participación* 7 (september 2006), 1-3.

⁶⁹ Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina, “Conflicto minero.”

⁷⁰ Helfgott, “Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería,” 7.

⁷¹ “Ley 29293,” *Boletín Participación* 19 (januari 2009), 2-4.

hervestiging van de stad. Tevens voorzag de wet in de oprichting van een controleraad of *Junta de Control Urbano* om de naleving van de maatregelen en de hervestiging te controleren.

Pas in januari 2010 werd de EIA voor Plan L uiteindelijk gepubliceerd.⁷² Centro Labor en de andere middenveldorganisaties klaagden die laattijdige publicatie dan ook aan, want op dat moment was de uitvoering van Plan L al begonnen. Met de voltooiing ervan zou de *tajo abierto* een omvang van meer dan 200 hectare hebben en zou Volcan aan het volgende uitbreidingsplan beginnen.⁷³ Dat kreeg de naam Plan G. Het zou een uitbreiding van de *tajo abierto* naar het westen inhouden. De uitvoering daarvan plande Volcan aansluitend op Plan L van 2013 tot 2028.⁷⁴

1.4. EEN SPOOR VAN VERNIELING

Zoals gezegd zorgde de mijnbouw onder CPC voor vervuiling in de regio en verhinderde daarmee de verderzetting van agrarische activiteiten. Het bedrijf dumpte namelijk, net als de meeste andere mijnbedrijven, het mijnafval in de rivieren en meren in de omgeving van de mijn. Voor Pasco betekende dat het begin van de vervuiling van de rivier San Juan, de lagune van Quiulacocha en daardoor ook het meer van Junín of Chinchaycocha, waar de Mantaro-rivier ontspringt. Samen met vele andere rivieren en meren in Pasco blijven deze tot op heden vervuild.⁷⁵ Ook de gieterij in Tinyahuarco zorgde voor vervuiling in de omgeving. Koper en zilver werden er opgezuiverd, maar zink, lood en zwavel werden in de eerste jaren van CPC nog niet verwerkt en dus verlieten deze ertsen de gieterij als afvalproducten in de dampen door de schoorsteen. Die dampen brachten grote schade aan de omliggende *haciendas* en gemeenschappen, zoals Vicco en Villa de Pasco. De schadelijke dampen vernielden weilanden, doodden dieren en schaadden de gezondheid van de mensen. Toen de gieterij in Tinyahuarco in de jaren 1920 vervangen werd door de grotere gieterij in La Oroya, nam de uitstoot van schadelijke dampen alleen maar toe. De nieuwe gieterij had niet enkel een grotere capaciteit, ze bevatte ook geen gaszuiveringsinstallatie ook al was de techniek daarvoor toen al voorhanden. In de jaren 1930 protesteerden *campesinos* en *hacendados* dan ook omwille van de schadelijke effecten op hun weilanden. Velen van hen verdachten CPC ervan de dampen moedwillig te verspreiden om een impuls te creëren voor de *campesinos* om hun gronden te verkopen. Eens het bedrijf die gronden had opgekocht, werden er wel inspanningen gedaan om de vervuiling tegen te gaan, onder andere door het invoeren van een gaszuiveringsinstallatie.⁷⁶

Tot op heden nemen de problemen naar aanleiding van milieuvervuiling toe. Verschillende rapporten zijn reeds verschenen over de gezondheidstoestand in Cerro de Pasco. Het grootste probleem zijn de hoge loodwaarden in het bloed van de stadskinderen. Het *Ministerio de Salud* (MINSa) erkende in 2000 al dat de mijnbouwactiviteiten in de stad voor schadelijke deeltjes in de lucht zorgden. Dit onder meer door de opslag van mijnafval in puinhopen rondom de woonwijken van de stad. In 2005 verklaarde het MINSa dat er bij kinderen uit de omliggende plattelandsgemeenschappen Quiulacocha en

⁷² “Análisis del Estudio de Impacto Ambiental del proyecto de ampliación del Tajo Abierto – Plan L,” *Boletín Participación* 25 (april-mei 2010).

⁷³ Helfgott, “Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería,” 7.

⁷⁴ *Boletín Participación* 25, 8.

⁷⁵ *Documental Historias de Agua* (Lima: Red Muqui, 2017).

⁷⁶ Helfgott, “Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería,” 3.

Champamarca hoge loodwaarden in hun bloed waren aangetroffen. Die waarden overstegen de limieten van de Wereldgezondheidsorganisatie.⁷⁷ Een recente studie uit 2018 toonde aan dat ook in stadswijken die limieten overschreden worden.⁷⁸ De negatieve impact van die hoge loodwaarden op de gezondheid van de stadskinderen heeft ertoe geleid dat in het voorjaar van 2020 enkele gezinnen naar Lima trokken om de situatie aan te klagen en medische hulp voor hun kinderen te vragen.⁷⁹

Niet alleen wordt de gezondheid van de inwoners geschaad door de hoge loodwaarden in hun bloed, ook door een gebrek aan drinkbaar water. Dit tekort wordt eveneens veroorzaakt door de aanwezigheid van de mijn. Volcan gebruikt namelijk 80 procent van het drinkbare water van de stad, terwijl de bevolking van Cerro de Pasco slechts enkele uren per dag drinkbaar water ter beschikking heeft.⁸⁰ Uit een rondvraag door Centro Labor in 2008 bleek dat huizen met voorzieningen slechts twee uur per dag drinkbaar water uit de kraan krijgen. Maar daarnaast zijn er, door de wildgroei aan bebouwing en het plaatsgebrek, ook huizen zonder voorzieningen, die helemaal geen toegang tot water hebben. Die gebrekkige toestand van de huizen is dan ook het derde probleem in hedendaags Cerro de Pasco. Veel huizen in de oude stad kregen te maken met scheuren en barsten in de muren en verzakkingen. Volgens Centro Labor werden die beschadigingen veroorzaakt door de bevingen die uitgaan van de dagelijkse ontploffingen in de mijn. Bovendien deden mensen in dit deel van de stad geen investeringen meer in hun huizen, gezien ze met het vooruitzicht van Plan L vreesden te moeten verhuizen later.⁸¹ Een groot aandeel van de huizen, 1180 panden volgens Vittor, in het oude stadsdeel werd in 2006 ook onbewoonbaar verklaard wegens die beschadigingen. Het zijn ook die huizen die Volcan naar aanloop van Plan L opkocht.⁸²

1.5. SPANNINGSVELDEN EN CONTRADICTIES

Dat de geschiedenis van Cerro de Pasco onlosmakelijk verbonden is met de ontwikkeling van mijnbouw mag uit voorgaand historisch overzicht duidelijk zijn. Nieuwe ontwikkelingen en veranderingen in de mijnen gingen steeds gepaard met soms drastische veranderingen in de stad en de stedelijke ontwikkeling. De stadsdynamieken zijn dus onlosmakelijk verbonden met de dynamieken in de mijnbouw. In de twintigste eeuw domineerde het mijnbouwbedrijf het stadsleven. Dat is in de hedendaagse maatschappij niet meer het geval, al heeft Volcan nog steeds veel invloed op het stadsleven. Het is vanuit dit oogpunt van verbondenheid dat de volgende hoofdstukken op zoek gaan naar de omgang met het verleden van de stad.

Cerro de Pasco is uitgegroeid van mijnwerkersdorp tot stad omwille van de mijnbouwactiviteit en dankzij de investeringen van het mijnbouwbedrijf CPC in de stadsontwikkeling. Mijnbouw heeft dus voor de groei en bloei van de stad gezorgd. Dankzij de werkgelegenheid in de mijnen groeide de bevolking van Cerro de Pasco, wat dan weer voor de uitbreiding van de stad zorgde. Later zorgde de

⁷⁷ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

⁷⁸ *Estudio en poblaciones afectadas por metales pesados en Pasco* (Cerro de Pasco: Asociación Civil Centro de Cultura Popular Labor, 2018).

⁷⁹ "Familias de niños intoxicados con plomo inician huelga de hambre frente a oficinas de Volcan en Lima," *Red Muqui*, 13.02.2020, <https://muqui.org/>.

⁸⁰ Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina, "Conflicto minero."

⁸¹ *Boletín Participación* 16, 4-5.

⁸² Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

afname van werkgelegenheid en de verdere mijnuitbreiding echter voor het verval van de stad en de verslechterende omstandigheden. Wat mijnbouw in de stad had opgebouwd, vernielde ze vervolgens ook weer. Mijnbouw zorgde dus zowel voor de bloei als voor het verval van de stad. Zoals Luis Vittor het verwoordt: mijnbouw is de drijvende kracht achter de stad geweest, maar is ook het kwaad dat de stad stilaan ten onder doet gaan.⁸³ De historische verbondenheid van stad en mijn houdt dus een tegenstelling in die voor ambivalente houdingen van de stadsbevolking ten opzichte van mijnbouwactiviteiten zorgt. Wat ik in deze studie als het hedendaagse conflict beschouw, begint dan ook in 2006 wanneer de *Municipalidad Provincial* inging tegen de plannen van Volcan en een langdurig onderhandelingsproces initieerde. Tot op de dag van vandaag blijft dit debat over mijnuitbreiding en de compatibiliteit daarvan met stadsontwikkeling geopend.

Ook kunnen we dankzij dit hoofdstuk de verschillende actoren in het conflict beter identificeren. Deze kunnen inderdaad in vier grote groepen opgedeeld worden: de overheid, het bedrijf, het middenveld en de bevolking. Maar ook binnen die vierdeling zijn er verschillende onderverdelingen te maken en is er geen absolute eensgezindheid. Over het algemeen worden de overheid en de bedrijven in Peru als voorstanders van mijnbouw gezien en de bevolking als tegenstanders. Maar de geschiedenis van Cerro de Pasco leert ons dat er ook binnen de overheid kritische stemmen ten opzichte van mijnbouw weerklinken. Vooral de lokale overheden, in dit geval de regionale en provinciale overheid, treden de tegenstanders van mijnbouw soms bij in hun strijd of aanklachten tegen de centrale overheid die als verdediger van de mijnbouwbelangen gezien wordt. In de onderhandelingen rond Plan L nam *congresista* voor Pasco, Gloria Ramos, bijvoorbeeld ook de behartiging van de belangen van het middenveld en de bevolking op nationaal niveau op zich. Daarnaast kunnen ook de bevolking en het middenveld niet als eensgezinde actoren of louter tegenstander van mijnbouw beschouwd worden. De bevolking heeft een diverse samenstelling en dus ook het middenveld, zijnde de organisaties die optreden ter vertegenwoordiging van de bevolking. Zo zijn er buurtcomités, raden van *pueblos jóvenes*, arbeidersverenigingen, naburige plattelandsgemeenschappen, sociale verenigingen et cetera. Die verscheidenheid aan actoren zorgt ervoor dat de besluitvorming rond bijvoorbeeld stadshervestiging met een complexe samenstelling van belangen te maken krijgt. Ook over Plan L was er binnen de bevolking en het middenveld geen eensgezindheid. Zo contrasteerden de belangen van inwoners van de oude buurten die zouden verdwijnen met de belangen van mijnwerkers die hun werkgelegenheid veilig wilden stellen. Ook vandaag nog klaagt een groot deel van de bevolking niet over de gezondheidsgevaren waar ze aan blootgesteld worden, omdat mijnbouw nog steeds een belangrijke verstrekker van loonarbeid is.⁸⁴

De geschiedenis van Cerro de Pasco is aldus een open wonde. De verschillende tegenstellingen die eruit voortkomen hebben een invloed op de ideeën die vandaag circuleren in de stad.

⁸³ Vittor, "Cerro de Pasco y la expansión minera."

⁸⁴ Observatorio de Conflictos Mineros de América Latina, "Conflicto minero."

HOOFDSTUK 2: MIJNBOW ALS TRADITIE ÉN TOEKOMST

Uit het vorige hoofdstuk bleek de historische verbondenheid van mijn- en stadsontwikkeling in Cerro de Pasco. Dit hoofdstuk behandelt de vraag hoe de verschillende actoren omgaan met die verbondenheid, met andere woorden hoe zij die verbondenheid representeren. Daarbij focus ik in de eerste drie paragrafen op het discours van de overheid en het bedrijf, in de vierde en vijfde paragraaf op dat van Centro Labor en de bevolking en in de laatste paragraaf confronteer ik de verschillende representaties van het verleden met elkaar.

2.1. PERÚ PAÍS MINERO

Perú País Minero, wat zoveel wil zeggen als ‘Peru Mijnbouwland,’ is de centrale slogan van het *Ministerio de Energía y Minas* in haar publicaties ter promotie van mijnbouw in het land. Daarmee portretteert het ministerie Peru als een land waarvan mijnbouw een onderscheidend kenmerk is.

De mijnbouw is een activiteit die in ons land teruggaat tot de pre-Inca- en Incaculturen, hoofdzakelijk verbonden aan religieuze thema's. Het is in de kolonie en in de republiek dat het een belangrijke invloed op de economie begint te hebben. Vandaag, in Peru, streeft de moderne en formele mijnbouw naar milieuvriendelijkheid en de inclusie van gemeenschappen in de winsten die ze genereert. Op mondiale schaal is Peru een van de landen met het grootste mijnbouwpotentieel.⁸⁵

Peru is in de visie van het MINEM altijd een mijnbouwland geweest. De Inca's, en zelfs de culturen daarvoor, deden al aan mijnbouw. Tijdens de koloniale periode startte de ontginning van zilver en kwik, tijdens de republiek van guano en salpeter en in het heden worden nog vele andere soorten metalen en niet-metalen ontgonnen. Daarmee plaatst het MINEM de huidige mijnbouw in het land in een lange traditie van mijnbouw. Doordat het land zo verbonden is aan mijnbouw, is mijnbouw ook deel gaan uitmaken van de identiteit van het land. Dat idee linkt de fysieke natuur van Peru, de grondstoffen, aan de symbolische natuur of essentie van het land.⁸⁶ Zelfs in het wapenschild van Peru zijn afbeeldingen van de natuurlijke rijkdommen van het land verwerkt: fauna, flora en de hoorn des overvloeds met gouden munten. Ingaan tegen hedendaagse mijnbouw wil dus zoveel zeggen als ingaan tegen de traditie en identiteit van het land. De verbinding van hedendaagse mijnbouw aan een lange traditie van mijnbouw legitimeert zo die hedendaagse mijnbouw.

In dezelfde trant hanteert het ministerie de slogan *Villa Minera de Cerro de Pasco*. Net als het land heeft de stad een traditie van mijnbouw en is mijnbouw deel gaan uitmaken van de identiteit van de stad. Dat de ontwikkeling van de stad steeds verbonden is geweest aan mijnbouw valt inderdaad niet te ontkennen. Maar met deze slogan impliceert het MINEM ook dat mijnbouw een onmisbaar

⁸⁵ *Folleto informativo: Perú, país minero* (Lima: Ministerio de Energía y Minas).

⁸⁶ Himley, "Mining history," 178.

onderdeel van de identiteit van de stad is gaan uitmaken. Dit toedichten van titels aan de stad is echter geen nieuw gegeven. Zoals gezegd kreeg de stad in het verleden al de titels *Opulenta Ciudad de Cerro de Pasco* en *Ciudad Real de Minas* toebedeeld. Al deze titels verwijzen naar de natuurlijke rijkdommen die er in, rond en onder de stad te vinden zijn. Daarmee creëert men een geografische verbeelding van de stad, net zoals van het land, als een plaats waar waardevolle mineralen voor het rapen liggen.⁸⁷ Het MINEM pakt dan ook uit met de volgende cijfers van het mijnbouwland: “*Op mondiale schaal, eerste producent van zilver en tellurium, tweede in zink en derde producent van koper.*”⁸⁸ Met die beweringen probeert het MINEM nieuwe investeerders aan te trekken in het van mijnbouw doordrongen land.

Ook het mijnbouwbedrijf Volcan maakt gebruik van die link van mijnbouw met de identiteit van het land en de stad. In haar bedrijfspresentaties pakt Volcan uit met haar Peruaanse origine. Voor het bedrijf de mijn in Cerro de Pasco overnam van CENTROMIN opereerde het al meer dan 50 jaar elders in Peru. Sinds 1943 is Volcan actief in de mijnen van *Ticlio* en *Carahuacra*.⁸⁹ In haar bedrijfspresentaties dient die voorgeschiedenis om aan te geven dat het bedrijf kan terugvallen op een expertise die het doorheen de jaren heeft opgebouwd in de Peruaanse mijnbouw. Daarnaast geeft het ook aan dat Volcan een Peruaanse identiteit heeft. Aldus verwijzen het MINEM en Volcan beiden naar een identiteit die mijnbouw en Peru aan elkaar linkt.

2.2. MODERNE MIJNBOUW

De slogans *Perú País Minero* en *Villa Minera de Cerro de Pasco* plaatsen de hedendaagse mijnbouw in een lange traditie van mijnbouw. Dat laat niet enkel toe om mijnbouw als een onderdeel van de identiteit van het land voor te stellen, het laat ook toe om de hedendaagse mijnbouw te positioneren ten opzichte van haar voorgangers of traditionele mijnbouw.

OUDE VERSUS NIEUWE MIJNBOUW

In het debat over mijnbouw wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ of ‘moderne’ mijnbouw. Oude mijnbouw verwijst naar de mijnbouw in de traditionele mijnbouwregio in de Centrale Andes, zoals bijvoorbeeld in Cerro de Pasco. Nieuwe mijnbouw verwijst naar de hedendaagse mijnbouwbedrijven die vooral sinds de *mijnbouwboom* overal in Peru actief zijn. Dat onderscheid wordt gemaakt om de verantwoordelijkheid van nieuwe mijnbouw tegenover de onverantwoordelijkheid van oude mijnbouw te plaatsen. Het idee van oude en nieuwe mijnbouw suggereert een breuk tussen de vervuilende praktijken uit het verleden en de nieuwe inzichten van moderne mijnbouw.⁹⁰

Winstgevende en efficiënte bedrijven die de minerale hulpbronnen exploiteren in een harmonieuze en wederzijds voordelige relatie met de verschillende actoren, omdat ze

⁸⁷ Himley, “Mining history,” 177.

⁸⁸ Presentatie door Henry Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, december 2009).

⁸⁹ *Volcan Corporate Presentation* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 12.11.2015).

⁹⁰ Li, *Unearthing conflict*, 14.

*het milieu respecteren en werken met veiligheid, industriële hygiëne en sociale verantwoordelijkheid.*⁹¹

Dat is de manier waarop moderne mijnbouw zich onderscheidt van oude mijnbouw volgens het MINEM.

Een tweede onderscheid dat gemaakt wordt, is dat tussen oude en nieuwe mijnbouwconflicten. Oude conflicten waren vooral arbeidsconflicten. Tot in de jaren 1980 draaiden conflicten in de mijnbouw vooral rond de werkomstandigheden, gezondheidsproblemen, ongevallen et cetera. van mijnwerkers. In de protesten speelden vakbonden dan ook een centrale rol. Het ging met andere woorden vooral om veranderingen binnen het mijnbouwbedrijf. Mijnbouw *an sich* werd op dat moment nog niet in vraag gesteld. Hedendaagse mijnbouwconflicten doen dat wel.⁹² De schaalvergroting en intensivering van mijnbouw hebben de impact ervan ook vergroot, waardoor de conflictharden verschoven zijn van binnen het mijnbouwbedrijf naar de naburige gemeenschappen. De werkomstandigheden van mijnwerkers staan niet langer centraal in de nieuwe conflicten, maar wel de levensomstandigheden van lokale gemeenschappen. Bovendien zijn nieuwe sociale organisaties belangrijke actoren in de conflicten geworden die niet enkel op lokale of nationale schaal opereren, maar ook op globale schaal via transnationale netwerken.⁹³

De tweedeling oud-nieuw impliceert dat het nieuwe het oude volledig vervangen heeft. Dat is ook het beeld dat het MINEM met de promotie van moderne mijnbouw wil creëren. Maar als we naar de situatie in Cerro de Pasco kijken, is dit een te simplistische voorstelling van de feiten. Om te beginnen behoort de Centrale Andes tot de oude mijnbouwregio. In publicaties van het MINEM worden foto's van Cerro de Pasco gebruikt om de oude mijnbouw te illustreren. In Cerro de Pasco behoort mijnbouw echter niet tot het verleden, integendeel. Daarnaast zien we inderdaad een verschuiving van werkomstandigheden naar levensomstandigheden binnen de conflicten in Cerro de Pasco. Maar die opsplitsing is niet absoluut, want ook in de hedendaagse situatie spelen eisen i.v.m. werkgelegenheid nog steeds een rol. Centro Labor haalt in haar *Boletín* vaak de vraag naar meer werkzekerheid aan. Bovendien is de omgeving er steeds een belangrijk onderwerp geweest, doordat de stadsontwikkeling zo intiem verbonden was met de mijnontwikkeling. Vanuit academisch oogpunt is het daarom beter om, indien er toch aan een tweesplitsing vastgehouden wordt, deze te benoemen zoals Luis Vittor dat deed: historische versus opkomende mijnbouwconflicten.⁹⁴ Die benaming geeft aan dat er conflicten met een lange geschiedenis zijn en recent ontstane conflicten, maar het impliceert niet dat de historische conflicten uitsluitend tot het verleden behoren. Historische conflicten gaan over de aanslepende impact van mijnbouw op gemeenschappen, opkomende conflicten over de plotse impact op gemeenschappen zonder traditie van mijnbouw.

⁹¹ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 23.

⁹² José De Echave, "Peruvian peasants confront the mining industry," *Socialism and Democracy* 19, nr. 3 (2005): 117-27.

⁹³ Myrna Santiago, "Extraction stories: workers, nature, and communities in the mining and oil industries," in *A living past: environmental histories of modern Latin America*, eds. John Soluri, Claudia Leal en José Augusto Pádua (New York: Berghahn, 2018), 205-25.

⁹⁴ Luis Vittor, "CONACAMI: 10 años tejiendo resistencias a la minería," *América Latina en movimiento*, 19.05.2009, <https://www.alainet.org/>.

MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD ONDERNEMEN

De verantwoordelijkheid die moderne mijnbouw aan de dag legt en waarin ze zich onderscheidt van oude mijnbouw, kan gevat worden onder één term: *Corporate Social Responsibility* of Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Andere auteurs gaven aan dat MVO door mijnbedrijven gebruikt wordt als een manier om lokale gemeenschappen tevreden te houden en conflicten te vermijden.⁹⁵ Met het benadrukken van het MVO proberen de overheid en de bedrijven inderdaad de publieke opinie ervan te overtuigen dat mijnbouw net een positieve impact op het land heeft. De kernaspecten van MVO zijn goede sociale relaties en respect voor het milieu. Bij het uitreiken van een mijnbouwconcessie vraagt de Peruaanse overheid de bedrijven zich akkoord te verklaren met de principes van MVO:

*Vanaf het moment dat een mijnconcessie wordt aangevraagd, krijgt de houder de verantwoordelijkheid om ecologische excellentie, respect voor instellingen, autoriteiten, cultuur en lokale gewoonten, voortdurende en tijdige dialoog met de autoriteiten, het institutioneel kader voor lokale ontwikkeling na de levensduur van de mijn, lokale werkgelegenheid, opleidingsmogelijkheden en bij voorkeur de aankoop van lokale goederen en diensten te bevorderen.*⁹⁶

Het discours van moderne mijnbouw en MVO stelt Volcan in staat zich te positioneren ten opzichte van haar voorgangers. Of zoals het bedrijf zelf haar activiteiten omschrijft: *“A history of commitment.”*⁹⁷ Zo stelde een vertegenwoordiger van het bedrijf de aankoop van huizen in Chaupimarca in de aanloop naar Plan L voor als de rechtzetting van de fouten van vorige bedrijven. Het gaat hier om huizen die onbewoonbaar verklaard waren.

*Volcan heeft in deze zone huizen opgekocht die aangetast zijn door bodemdaling als gevolg van de aanwezigheid van mijnbouwactiviteiten tijdens de koloniale periode.*⁹⁸

Volcan zelf trof dus geen schuld aan de beschadiging van de huizen. De schuld werd afgeschoven op de oude mijnbouw in de koloniale periode. Volcan daarentegen stelt zich tot doel die fouten van haar voorgangers recht te zetten door ze over te kopen van de buurtbewoners en hier groene zones te installeren.

Een belangrijk aspect van het MVO is de goede verstandhouding met de naburige gemeenschappen. Harmonie is in deze een term die zowel het MINEM als Volcan regelmatig gebruiken. De basiswaarden van Volcan zijn: veiligheid, integriteit, inzet, excellentie en respect. Op de eerste waarde, veiligheid, legt het bedrijf veel nadruk. Dat kan misschien als een profileringsdrang ten opzichte van arbeidersorganisaties gezien worden, lettend op de geschiedenis van arbeidsconflicten en de aanklachten van de werkomstandigheden bij de voorgangers van het bedrijf. Onder de laatste waarde, respect, verstaat het bedrijf meerdere zaken.

⁹⁵ Jonathan Kishen Gamu en Peter Dauvergne, “The slow violence of corporate social responsibility: the case of mining in Peru,” *Third World Quarterly* 39, nr. 5 (2018): 959-75.

⁹⁶ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 21.

⁹⁷ *Volcan Sustainability Report 2016* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2017), 23.

⁹⁸ *Boletín Participación* 2 (januari-februari 2006), 10.

Onze activiteiten streven harmonie na in onze relaties met onze medewerkers, gemeenschappen, milieu, klanten en aandeelhouders.⁹⁹

Als modern mijnbouwbedrijf doet Volcan dus haar best om met alle betrokken partijen een goede verstandhouding op te bouwen, inclusief gemeenschappen en hun omgeving.

We geloven dat onze activiteiten een voornamelijk positieve impact hebben op de gemeenschappen waar we actief zijn. Ons doel is duurzame relaties opbouwen met onze burens. Daarom identificeren we hun bezorgdheden en pakken we deze aan, bovendien werken we samen aan activiteiten en programma's ontworpen om hun levenskwaliteit te verbeteren.¹⁰⁰

Volcan geeft wel toe dat haar activiteiten soms een impact kunnen hebben op de oorspronkelijke situatie van gemeenschappen. Een negatieve impact noemt het bedrijf dit echter niet. In het geval van een impact herstelt het bedrijf de aangetaste bronnen van levensonderhoud en levenskwaliteit van gemeenschappen die omwille van haar activiteiten hervestigd moesten worden.

Volgens het MINEM onderhouden moderne mijnbedrijven niet alleen een harmonische relatie binnen het bedrijf en haar omgeving. Ook met andere economische sectoren onderhoudt mijnbouw een harmonische relatie. Zo zijn bijvoorbeeld mijnbouw en bosbouw complementair, stelde Henry Luna op een presentatie ter gelegenheid van de *Semana Forestal* in 2009. Meer nog, de relatie tussen de twee sectoren is traditioneel. Bosbouw is de oude metgezel van mijnbouw. Voor de ondergrondse mijnbouw heeft bosbouw steeds voor het benodigde hout voor dwarsbalken en steunpalen gezorgd. Actuele mijnbouw, hoewel niet meer ondergronds, zet die relatie verder en heeft aan bosbouw “een strategische bondgenoot op sociaal gebied en qua milieubeheer.”¹⁰¹ Samen werken de twee sectoren aan de ontwikkeling van programma's ten voordele van de gemeenschappen en hun omgeving, samen stimuleren ze met andere woorden duurzame ontwikkeling.

Het respect voor het milieu dat ook onderdeel uitmaakt van het MVO van moderne mijnbouw zet zich door in alle etappes van het mijnproces. Bij de aanvang van nieuwe projecten moet een EIA opgesteld worden door het bedrijf om negatieve effecten op het milieu in de omgeving te voorkomen. Het EIA bevat steeds een evaluatie van de fysische en biologische aspecten, maar ook van de socio-economische en culturele aspecten, en moet in een publieke presentatie voorgesteld worden. Er wordt dus zo voorkomen dat mijnbouwprojecten ecosystemen, gezondheid en sociaal welzijn aantasten.¹⁰² Mijnbouw is tevens de industrie met de meeste milieuregelgeving in Peru, en die regelgeving is, zo benadrukt het MINEM, even of zelfs meer veeleisend dan in andere landen.¹⁰³ Tijdens haar operaties implementeert het mijnbouwbedrijf bijvoorbeeld herbebossingsprogramma's in samenwerking met de gemeenschappen en andere sectoren. Maar ook wanneer een mijnbouwproject afgesloten wordt, zorgt moderne mijnbouw ervoor dat het natuurlijke landschap hersteld wordt. Zo worden de in ongebruik geraakte mijnsites van oude mijnbouw of *pasivos ambientales* gesaneerd.¹⁰⁴ In die zin zet

⁹⁹ *Código de Conducta* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2018), 3.

¹⁰⁰ *Código de Conducta*, 9.

¹⁰¹ Presentatie door Henry Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, november 2009).

¹⁰² Presentatie, *Actividad minera: aspectos a tener en cuenta* (Lima: Ministerio de Energía y Minas).

¹⁰³ Cartilla 6, *Material didáctico para niños* (Lima: Ministerio de Energía y Minas).

¹⁰⁴ Presentatie, *Curso-taller: plantas de beneficio y plan de minado* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2013).

moderne mijnbouw nu ook het onverantwoordelijke beleid van oude mijnbouw recht. Al vanaf het initiëren van een mijnbouwproject wordt rekening gehouden met het voorkomen van vervuilde overblijfselen bij de sluiting van de mijn.¹⁰⁵ Bovendien zijn er ook natuurlijke gebieden die verboden terrein zijn voor mijnbouw. Het MINEM benadrukte in 2010 dat 11,6% van het grondgebied van Peru is uitgereikt als mijnconcessie, maar dat slechts 0,69% effectief door mijnneenheden wordt ingenomen en 0,63% zich in de fase van mijnbouwexploratie bevindt. Daarenboven is 53% verboden gebied voor mijnactiviteiten.¹⁰⁶

2.3. MINERALEN ALS BOUWSTENEN VAN DE TOEKOMST

De slogan *Perú País Minero* heeft naast implicaties voor het verleden, ook implicaties voor de hedendaagse en toekomstige maatschappij. Niet alleen is Peru altijd een mijnbouwland geweest, het zal er ook altijd een zijn. Het MINEM creëert een wereldbeeld waarin mijnbouw een cruciale rol speelt.¹⁰⁷ Mijnbouw staat centraal in het dagelijkse leven van iedereen, mineralen zijn namelijk de bouwstenen van het leven. In het didactisch materiaal voor kinderen legt het MINEM uit dat alles opgebouwd is uit mineralen en dat alles wat wij als mensen in de moderne maatschappij doen of gebruiken nood heeft aan mineralen. Landbouw, industrie, transport, medicijnen en kunst zijn allemaal te reduceren tot een basis van enkele mineralen. Aangezien mineralen door mijnbouw ontgonnen moeten worden, is mijnbouw de meest elementaire industrie in onze maatschappij.¹⁰⁸

Niet alleen liggen mineralen ten grondslag aan elke economische activiteit, mijnbouw is ook de motor van de Peruaanse economie. Ten eerste genereert mijnbouw door de ontginning en export van de natuurlijke rijkdommen, waar het land er zo veel van heeft, inkomsten voor de bedrijven die ook het BNP van Peru ten goede komen.¹⁰⁹ De bedrijven herverdelen die inkomsten onder de bevolking door de bijdragen die zij moeten leveren en de belastingen die zij moeten betalen aan de overheid. Met die bijdragen kan de overheid vervolgens voorzien in de behoeften van alle Peruanen, namelijk onderwijs, gezondheid, justitie, defensie, sociale diensten, openbare werken et cetera. Er zijn verschillende soorten bijdragen die de mijnbedrijven dienen te betalen. Eerst en vooral is er het *canon minero*. Dat is een belasting op de winsten uit de ontginning van metalen en niet-metalen in het land. Vervolgens zijn er de *regalías mineras*. Dat zijn betalingen die de staat eist in ruil voor de exploitatie van de natuurlijke rijkdommen van het land. Ten derde zijn er nog de concessierechten die betaald dienen te worden aan de staat. Ten vierde zijn er ook de vrijwillige bijdragen of *aporte voluntario*. Al deze bijdragen worden herverdeeld onder de regio's van het land. Daarmee zorgen mijnbedrijven voor de grootste bron van inkomsten voor de regio's. Met die inkomsten kunnen de regio's projecten opzetten die de bevolking ten goede komen.¹¹⁰

Ten tweede creëert mijnbouw ook werkgelegenheid. In de eerste plaats door de directe tewerkstelling van personeel in de mijnen en de verwerking van de ontgonnen mineralen. Het personeel wordt ook

¹⁰⁵ Cartilla 4, *Material didáctico para niños*.

¹⁰⁶ Presentatie door Henry Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, oktober 2010), 15-76.

¹⁰⁷ Himley, "Mining history," 178.

¹⁰⁸ Cartilla 2, *Material didáctico para niños*.

¹⁰⁹ "Las exportaciones mineras y su aporte a la economía del país," *Informativo Minero*, nr. 03-2018 (07.02.2018).

¹¹⁰ *Folleto informativo: Perú, país minero*.

goed opgeleid over veiligheid en milieu. Bovendien organiseren bedrijven programma's om de technische capaciteiten van lokale gemeenschappen bij te schaven zodat de lokale bevolking de kans krijgt om van de werkgelegenheid te profiteren in de nabijgelegen mijn. Maar daarnaast stelt mijnbouw ook indirect mensen te werk. Zo hebben mijnbedrijven ook nood aan lokale gidsdiensten, het graven van greppels, de aanleg van paden, wegenonderhoud, constructiewerken, het onderhoud en de bewaking van kampen, de bereiding en verkoop van voedsel, accommodatie, vervoer en vrachtdiensten. Op die manier genereert mijnbouw voor elke mijnwerker ook zes indirecte werknemers.¹¹¹ Bovendien ontplooiën mijnbedrijven hun activiteiten in gebieden die niet geschikt zijn voor andere economische activiteiten. Daardoor brengen ze werkgelegenheid naar verlaten gebieden.¹¹²

Ten derde leveren moderne mijnbedrijven ook directe bijdragen aan de gemeenschappen. Ze ondersteunen bijvoorbeeld landbouw- en veeteeltactiviteiten en investeren in infrastructuur, onderwijs en medische voorzieningen. Zo werkt Volcan samen met *Enseña Perú* om onderwijs in de regio's Pasco en Junín te verbeteren door twintig goed geschoolde leraren te sturen naar de scholen waar ze het meest nodig zijn. Ook via het uitdelen van studiebeurzen aan kinderen uit lokale gemeenschappen draagt het bedrijf bij aan de noodzakelijke voorziening voor het onderwijs van die kinderen.¹¹³ In Cerro de Pasco heeft Volcan een project lopen om bloedarmoede bij kinderen te verminderen.¹¹⁴ Volcan erkent ook de lange traditie van landbouw- en veeteelt als basis van de samenleving in de naburige gemeenschappen. Daarop verder bouwend brengt het bedrijf verbeteringen aan die de economische ontwikkeling van de gemeenschappen stimuleren d.m.v. dierlijke gezondheidscampagnes, *field schools* voor boeren, de installatie van irrigatiesystemen, de donatie van 350 alpaca's, de bouw van een visboerderij en schaaapkwekerij, de schenking van groei-modules voor cavia's aan families, de aanleg van plantages van pijnbomen en inheemse plantensoorten.¹¹⁵

Op die manier creëert het MINEM de perceptie dat Peru voor haar economische ontwikkeling afhankelijk is van de ontginning van mineralen. "*Peru leeft beter dankzij haar mijnbouw.*"¹¹⁶ Mineralen vormen niet enkel de bouwstenen van de huidige maatschappij. Ze vormen ook de bouwstenen voor de toekomst van Peru. Moderne mijnbouw draagt via haar MVO namelijk bij aan de duurzame ontwikkeling van het land en haar gemeenschappen. Die duurzame ontwikkeling is een van de centrale begrippen in presentaties van het MINEM en Volcan. Voor de definitie van duurzame ontwikkeling verwijst het MINEM naar de definitie van het Brundtland-rapport uit 1987:

*Het is ontwikkeling die voorziet in de huidige behoeften van mensen zonder het vermogen van toekomstige generaties om aan die van hen te voldoen in gevaar te brengen.*¹¹⁷

Bijgevolg houdt duurzame ontwikkeling voor het MINEM in dat er een evenwicht moet zijn tussen de volgende drie aspecten: het economische, sociale en milieuaspect. De moderne technologie die

¹¹¹ "Mitos sobre la minería moderna peruana," *Informativo Minero*, nr. 08-2018 (15.06.2018).

¹¹² *Folleto informativo: Perú, país minero*.

¹¹³ *Volcan Corporate Presentation* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 17.05.2017).

¹¹⁴ *Presentación JP Morgan Emerging Markets Conference* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 26.02.2019).

¹¹⁵ *Volcan Annual Report 2012* (Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2013), 70.

¹¹⁶ *Folleto informativo: Perú, país minero*.

¹¹⁷ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 3.

bedrijven gebruiken voorkomt bijvoorbeeld vervuiling (milieu) en met de inkomsten van de *aporte voluntario* (economisch) heeft moderne mijnbouw een solidariteitsprogramma (sociaal) opgezet dat de strijd tegen armoede in naburige gemeenschappen aangaat.¹¹⁸ De visie die het MINEM voor de toekomst voor ogen heeft ziet er als volgt uit: inclusieve mijnbouw “*met integratie van het sociale, het milieu en territoriale, in een kader van goed bestuur en duurzame ontwikkeling,*” en die competitief en innovatief is en “*de goedkeuring van de hele maatschappij geniet.*”¹¹⁹ Mijngebieden zijn aldus ontwikkelingspolen die nieuwe kansen brengen.¹²⁰

Duurzame ontwikkeling is ook een onderwerp dat in de bedrijfspresentaties van Volcan een steeds prominentere plaats krijgt. De slogan die het bedrijf in haar jaarrapport hanteert is dan ook “*moving forward*”. Ook naburige gemeenschappen worden meegenomen bij die sprong voorwaarts, want “*the Company is well aware of the importance of mining companies in the development of our nation and its people, particularly in remote areas.*”¹²¹ De dia’s zetten doorheen de jaren steeds uitgebreider uiteen hoe Volcan daaraan bijdraagt via haar sociale verantwoordelijkheid en aandacht voor het milieu. Het bedrijf beklemtoont daarbij vooral haar investeringen in onderwijs, gezondheid en infrastructuur en haar bijdragen aan de economische ontwikkeling en de creatie van jobs. Opmerkelijk is dat van 2015 tot 2018 in de bedrijfspresentaties nog te lezen stond dat Volcan besparingen deed door middel van het inperken van de loonkost en het reduceren van de nodige werkkrachten, een argument om investeerders te overtuigen. Die dia verdween in een van de laatste presentaties in 2019 echter.¹²² In plaats daarvan kwam er een dia die meldde dat het bedrijf de plaatselijke gemeenschappen van werk voorziet, iets wat Volcan al eerder in haar jaarrapport liet optekenen. Volcan creëert naar eigen zeggen jobs voor meer dan 1600 inwoners door haar activiteiten in de regio en brengt op die manier nieuwe kansen en een arbeidsmarkt naar de regio.¹²³

2.4. BREUKLIJNEN EN KANTELPUNTEN

Cerro de Pasco was, volgens het MINEM in 2010, een van de mijnbouwregio’s met een mijnbouwgeschiedenis van meer dan 50 jaar die als voorbeeld kunnen dienen voor de ontwikkeling die mijnbouw gebracht heeft.¹²⁴ De bevolking van de stad heeft echter een heel ander idee van die historische ontwikkeling. Het discours van moderne mijnbouw, MVO, harmonie en duurzame ontwikkeling valt moeilijk te rijmen met de hedendaagse situatie in Cerro de Pasco. Centro Labor en de bevolking houden er dan ook een heel andere visie op na. Zo gaf men bij *Red Muqui* bijvoorbeeld aan dat de inkomsten van het *canon minero* en de *regalías mineras* niet aan de juiste projecten besteed worden en de bevolking dus niet ten goede komen.¹²⁵ Centro Labor rapporteert in het *Boletín* vooral over conflicten met andere sectoren en de bevolking en benadrukt net hoeveel grondgebied in Pasco

¹¹⁸ Presentatie door Henry Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú* (2011), 20; Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 93.

¹¹⁹ *Visión de la minería en el Perú al 2030* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019), 1.

¹²⁰ Presentatie door Guillermo Shinno Huamaní, *Mining in Peru* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, maart 2014).

¹²¹ *Volcan Sustainability Report 2016*, 12.

¹²² *Presentación JP Morgan Emerging Markets Conference*.

¹²³ *Volcan Annual Report 2012*, 73.

¹²⁴ Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*.

¹²⁵ Telefoongesprek met Mattes Tempelmann (adviseur Red Muqui), Gent/Lima, 20.02.2020.

onder mijnconcessies valt.¹²⁶ De vroegere mijnbedrijven genereerden ook meer werkgelegenheid met een hogere werkzekerheid. CPC had bijvoorbeeld ook initiatieven voor sociale voorzieningen die echter met de liberalisering aan het einde van de twintigste eeuw afgebouwd werden. Bovendien focussen het MINEM en Volcan in hun voorstellingen vooral op plattelandsgemeenschappen. Verschillende voorbeelden worden gegeven van initiatieven in plattelandsgemeenschappen rond Cerro de Pasco. Maar op enkele uitzonderingen na, zoals de installatie van sportinfrastructuur in Chaupimarca, wordt er geen vermelding gemaakt van initiatieven in de stad zelf.

Ook het middenveld en de bevolking hebben het over een traditionele verbondenheid aan mijnbouw en verschillen tussen de mijnbouw van vroeger en nu.

De stad Cerro de Pasco en de provincie Pasco zijn qua traditie, roeping en invloed verbonden aan mijnbouw, dat is waarom er mythes, legendes en verhalen zijn geweven, deze duren voort en overleven (perviven, sobreviven y superviven) van generatie op generatie tot vandaag.

Cerro de Pasco is de enige stad in Peru, misschien in de wereld, waar de industriële mijnbouwactiviteit zich ontwikkeld heeft en blijft ontwikkelen binnen dezelfde stad; (...) gedurende 480 jaar zonder enige onderbreking; de stad heeft zich gedurende deze vijf eeuwen omgevormd in een eindeloze mijnencave en -imperium in de centrale regio van het land.¹²⁷

Maar waar mijnbouwproponenten het heden als een verbetering ten opzichte van het verleden zien, is dat bij het middenveld en de bevolking net andersom. Daarmee wordt de tegenstelling tussen oude en nieuwe mijnbouw van het MINEM omgedraaid. Voor Centro Labor is de huidige situatie doorheen de publicatie van haar *Boletín* steeds het culminatiepunt van de verslechterende toestand van de stad. Zo stelde de organisatie in 2006 in een van haar eerste uitgaves dat *“het noodzakelijk is het streven naar de verklaring van de noodtoestand voort te zetten in zones die doorheen de jaren sterk vervuild zijn en die nu chronische situaties vertonen, zoals het geval is in Cerro de Pasco.”*¹²⁸ Op dat moment wilde Centro Labor het milieu in en rond de stad door de daarvoor bevoegde overheidsinstellingen in noodtoestand laten verklaren, onder andere op basis van de studies van loodgehalten in het bloed van kinderen. De vervuiling van hun leefomgeving was namelijk in de loop van de jaren opgebouwd onder de verschillende bedrijven. Het toenemende mijnafval had geleidelijk aan de samenstelling van de wateren in de omgeving veranderd en hun kwaliteit naar beneden gehaald.¹²⁹ Met Plan L beleefde de stad *“een nieuw en triest hoofdstuk in haar reeds harde bestaan.”*¹³⁰ De geschiedenis van de wijk Paragsha is daarbij exemplarisch voor de geschiedenis van de stad. In de jaren van stadsbloei ontstond de wijk uit de nood aan nieuwe stadsdelen. Later begon het mijnbouwbedrijf ook in de nieuwere wijk de levenskwaliteit aan te tasten. Nu wordt Paragsha namelijk omringd door afvalbergen.¹³¹ Hoewel er al eeuwenlang aan mijnbouw gedaan wordt in Pasco, zijn het de laatste decennia die de grootste impact op het milieu gehad hebben, schreef Centro Labor nog in 2015. Daarvoor was de druk op het milieu nog niet zo problematisch.¹³² Die

¹²⁶ “Concesiones mineras y certificación ambiental en Pasco,” *Boletín Participación* 32 (augustus 2012).

¹²⁷ *Paragsha: historia, cultura, minería y medio ambiente. Concurso de narración* (Jesús María: Asociación Civil Centro de Cultura Popular Labor, 2013), 42.

¹²⁸ *Boletín Participación* 3 (maart-april 2006), 1.

¹²⁹ “Calidad de aguas en la microcuenca del Río Tingo,” *Boletín Participación* 21 (juni 2009), 2-3.

¹³⁰ *Boletín Participación* 10 (mei 2007), 1.

¹³¹ *Boletín Participación* 30, 10.

¹³² “Agua, minería, cambio climático y acuerdo de gobernabilidad,” *Boletín Participación* 39 (juni 2015), 2-12.

steeds verslechterende toestand zorgde ook bij de bevolking in 1995 al voor het idee dat het vroeger beter was.

Die huidige toestand is dus het product van een historisch proces met het heden als culminatiepunt en enkele kantelpunten. Die kantelpunten zijn momenten in de geschiedenis van de stad die volgens Centro Labor een significant verschil teweeg gebracht hebben. Hoewel de vervuiling en vernieling zich doorheen de geschiedenis geleidelijk aan hebben opgestapeld, zijn deze kantelpunten momenten die de geschiedenis van de stad definitief een andere richting hebben opgestuurd. Een eerste kantelpunt is de komst van buitenlandse investeerders met CPC aan het begin van de twintigste eeuw. Tot dan was mijnbouw in Peru het toneel geweest van enkele families met ook nog sterke agrarische banden.¹³³ Vanaf de komst van CPC begint de mijnbouw in Cerro de Pasco te veranderen in het nadeel van de bevolking. Dit is dan ook het beginpunt van problematische mijnbouw in Cerro de Pasco. Tevens brengt CPC de eerste milieuvervuiling mee. Sinds de komst van CPC is de geschiedenis van Cerro de Pasco er een geworden van exploitatie en stadsvernieling die in het heden een culminatiepunt bereikt. Dat gevoel van exploitatie werd tevens versterkt door het buitenlandse karakter van CPC. De slechte mentaliteit van CPC laat zich vandaag voelen, noteerde Centro Labor in 2007 als reactie op de achteruitgang van de waterkwaliteit in de regio.¹³⁴ Toen de districtsautoriteiten van Simón Bolívar in 2008 naar Lima trokken om de ernstige gevolgen van de milieuvervuiling op de gezondheid van de kinderen in Cerro de Pasco aan te klagen, weten zij die vervuiling ook aan de mijnbouw die begon met CPC en tot vandaag voortduurt met Volcan.¹³⁵ De mijnbouwactiviteiten voor CPC werden dus niet als problematisch gezien.

Een tweede kantelpunt is de overschakeling van CPC naar dagbouw. De *tajo abierto* wordt als de grote boosdoener in de geschiedenis van de stad gezien. Het symboliseert het definitieve einde van de bloeiperiode van de stad. Die nieuwe vorm van mijnbouw zorgde er dan ook voor dat de verbondenheid tussen stad en mijnbouw misliep en de grootste contradicties naar boven kwamen.¹³⁶ Dagbouw heeft een veel agressievere impact op de stadsinfrastructuur dan ondergrondse mijnbouw. Bovendien zorgt die ook voor het vernielen van het erfgoed en de plaatsen van herinnering in de stad. Volgens Luis Vittor is het de *tajo abierto* die de grootste impact van mijnbouw op de stad veroorzaakt. Het is de constante uitbreiding van de put die zorgt voor “de vernieling van stedelijke infrastructuur voor collectief gebruik en het culturele en historische geheugen van de stad.”¹³⁷ Ook de president van de regio Pasco vertelde in 2006 dat hij vanaf een uitkijkpunt in een van de *pueblos jóvenes* al het leed had gezien dat de stad overkomen was, doelend op de *tajo abierto*.¹³⁸ De subcommissie rond milieu rapporteerde in 2007 dat het de methode van dagbouw is die geografische en fysische veranderingen aanbrengt in het landschap. De toenmalige milieuvervuiling was daar ook het resultaat van. Mijnbouw in het verleden erkende haar negatieve gevolgen op de omgeving niet. Dat kwam door het gebrek aan milieuwetgeving. Daardoor verslechterde de milieukwaliteit in het hele land en nam het aantal *pasivos ambientales* toe, in de rivier San Juan werd historisch mijnafval teruggevonden. In die zin geeft de subcommissie ook het contrast met moderne mijnbouw aan. De voorgaande jaren hebben mijnbedrijven namelijk wel hun verantwoordelijkheden opgenomen.¹³⁹ De naamsverandering van *McCune Pit* in *Tajo Raúl Rojas* was volgens een deelnemer aan de vertelwedstrijd van Centro Labor in 2013 een poging

¹³³ “Balance de la minería en Pasco,” *Boletín Especial Participación* 2 (september 2006), 4.

¹³⁴ *Boletín Participación* 8 (januari 2007), 12.

¹³⁵ “Estudios de impacto ambiental,” *Boletín Participación* 15 (mei-juni 2008), 19.

¹³⁶ *Boletín Especial Participación* 2, 1.

¹³⁷ Vittor, “CONACAMI.”

¹³⁸ Interview met Víctor Espinoza (*Presidente Regional de Pasco*), *Boletín Participación* 7, 9.

¹³⁹ *Boletín Participación* 8, 7-8.

om de put een “vriendelijker” imago aan te meten. Maar “ze hadden hem ‘het paradijs’ kunnen noemen, altijd zou het de oorzaak blijven van het leed van de inwoners.”¹⁴⁰

Het derde kantelpunt dat we kunnen onderscheiden is de privatisering van de mijnen van CENTROMIN in de jaren 1990. Dat privatiseringsproces “was een proces vol controverses en ernstige onregelmatigheden, waarvan de bevolking uit de invloedssfeer en het land vandaag nog steeds de hoge sociale, economische en milieugevolgen draagt.”¹⁴¹ Het privatiseringsproces zorgde voor minder werkgelegenheid en een verslechtering van de levenskwaliteit voor de inwoners van Cerro de Pasco. Niet alleen reduceerde Volcan het personeelsbestand, ook de werkzekerheid viel weg, de lonen stagneerden en werknemers werden niet meer hoofdzakelijk uit de lokale bevolking gerekruteerd.¹⁴² Iets waar Félix in 1995 al voor vreesde.¹⁴³ Bij de overdracht aan Cerro S.A.C. verweet Centro Labor Volcan er niet alleen van haar verantwoordelijkheden te willen ontsnappen door deze op het nieuwe dochterbedrijf af te schuiven, maar ook door deze op voorgaande bedrijven af te schuiven. Terwijl volgens de organisatie was aangetoond dat het pas sinds de aanwezigheid van Volcan was dat kinderen te hoge percentages lood in hun bloed hadden.¹⁴⁴ De periode van de *mijnbouwboom* en de liberalisering onder president Fujimori kwam het milieu immers niet ten goede. De regelgeving werd te tolerant, ondanks de invoering van EIA's. Volgens Centro Labor kwam Peru met de privatisering golf in een cyclus van wanordelijke mijnuitbreiding terecht.¹⁴⁵ De laatste overblijfselen van de bloei van Cerro de Pasco sneuvelden met andere woorden bij de overname van de mijnneerheid door Volcan.

Ook zijn er nog andere momenten in de hedendaagse geschiedenis waarvan Centro Labor op dat moment zegt dat het mijlpalen zijn, of momenten waarop Centro Labor goede hoop koestert dat dit een nieuw kantelmoment in de geschiedenis van de stad kan worden. Die mogelijke nieuwe kantelpunten zijn momenten waarop een doorbraak in het dialoogproces rond mijnuitbreiding en stadshervestiging bereikt werd. Het kunnen dus kantelmomenten zijn die de verslechterende toestand kunnen omdraaien naar een verbeterende toestand in de richting die Centro Labor voor ogen hebben voor de toekomst, een kentering in de sombere geschiedenis van de stad. Zo'n eerste mogelijke kantelpunt werd bereikt in 2006 toen op de bijeenkomst met alle actoren beslist werd om verschillende commissies op te richten. Die beslissing opende mogelijkheden voor de bevolking en het middenveld om te participeren in de besluitvorming en dus mee een toekomst voor de stad uit te stippelen. Hoewel er volgens Centro Labor nog veel meer nodig was om de participatie van de bevolking te bevorderen, was dit wel een vertrekpunt.¹⁴⁶ Twee jaar later vormde het wetsvoorstel voor *Ley 29293* “een kans in de geschiedenis om de bevolking van Cerro de Pasco betere levensomstandigheden te geven in een milieuvriendelijke omgeving.”¹⁴⁷ De ervaringen uit het verleden hadden namelijk geleerd dat er geen garanties waren dat de mijnuitbreiding niet steeds verder zou blijven gaan, zo stelde *congresista* Gloria Ramos toen zij het wetsvoorstel voorstelde. Daarbij verwees ze naar het wetsdecreet over hervestiging in San Juan Pampa uit 1971 en de uitbreiding onder CENTROMIN in 1998. Maar *Ley 29293* zou daarin een verandering brengen door Volcan van genoeg

¹⁴⁰ Paragsha, 73.

¹⁴¹ “Situación económica-financiera de Volcan Compañía Minera S.A.A. 2007-2012,” *Boletín Participación* 33 (april 2013), 2.

¹⁴² *Boletín Especial Participación* 2, 11.

¹⁴³ Interview met Félix Durand Campos (voormalig mijnwerker), Cerro de Pasco, 1995, Panos Oral Testimony Programme, <http://mountainvoices.org/>.

¹⁴⁴ *Boletín Participación* 30, 15.

¹⁴⁵ *Boletín Participación* 33, 2.

¹⁴⁶ *Boletín Participación* 7, 1-4.

¹⁴⁷ *Boletín Participación* 16, 20.

nieuw exploiteerbaar gebied en tegelijkertijd de bevolking van een nieuw bewoonbaar gebied te voorzien. Beide partijen zouden daarvan profiteren en een nieuwe toekomst tegemoet gaan.¹⁴⁸ *Ley 29293* markeerde in de strijd voor betere levensomstandigheden “*een voor en een na, en opende nieuwe perspectieven om na te denken over de democratische en inclusieve regionale ontwikkeling.*”¹⁴⁹ De voorzitter van de commissie rond de wet noemde het een historische moment, “*dat ons nu grote kansen biedt voor een inclusieve investering en die de nationale economie ten goede gaat komen, in tegenstelling tot voorgaande jaren toen al die rijkdom sectoren en groepen ten goede kwam en niet alle Peruanen.*”¹⁵⁰ Ten slotte meende Centro Labor dat er in 2013 een kantelpunt aangebroken was in de achteruitgang van de milieumomstandigheden. Toen werden op nationaal niveau kwaliteitsnormen voor de bodem vastgelegd. Tot daarvoor konden mijnbedrijven hun afval op om het even welke plek storten zonder dat dit als vervuiling gezien werd, maar daar kwam nu verandering in. Nu zou de jarenlange schade die de bevolking ondervond eindelijk aangeklaagd kunnen worden.¹⁵¹

2.5. HISTORISCH NALATENSCHAP

Vroeger was het beter, zo kunnen we de visie op de geschiedenis van Cerro de Pasco samenvatten volgens Centro Labor. Daarmee wordt een soort van geïdealiseerd verleden geschapen waarin Pasco erkend werd om haar belang als traditionele mijnbouwregio, terwijl Pasco nu haar glorie en erkenning verloren is. Het is die erkenning die Centro Labor vandaag opnieuw opeist. De Centrale Andes als oude mijnbouwregio wordt in het discours van het MINEM afgedaan als onverantwoordelijk en slecht. Centro Labor daarentegen benadrukt het belang van Pasco voor het land, als traditionele mijnbouwregio. De regio heeft het land in het verleden rijkdom gebracht, en wil daar in het heden dan ook voor beloond worden. Pasco was een essentieel onderdeel van het land en moet ook zo behandeld worden. Pasco boette in aan strategisch belang voor de mijnproductie van Peru met de privatisering in de jaren 1990. Toen wonnen andere regio's aan belang en verloor Pasco haar dynamiek.¹⁵² Nu mijnbouw de regio ontwricht heeft achtergelaten, wil Centro Labor de regio ook mee van de rijkdommen van hedendaagse mijnbouw laten genieten. Dat idee formuleerde ook Juan in 1995: “*The problem is we continue to be a forgotten area. Yes, this area is very much uncared for by the State.*”¹⁵³

Niet alleen moet de historische waarde van Pasco voor het land erkend worden, “*men kan niet van Peru houden als men niet van Pasco houdt.*”¹⁵⁴ Daarnaast heeft mijnbouw ook een schuld opgebouwd die nog afgelost moet worden. Die historische schuld heeft de mijnbouw opgebouwd door de destructieve en negatieve invloed op haar omgeving. Luis Vittor haalde al aan dat in een protestactie gericht tegen mijnuitbreidingsplannen in 1997 de protestvoerders om de uitbetaling van de historische schuld van de mijnbouw vroegen, in het licht van het privatiseringsproces van CENTROMIN.¹⁵⁵

¹⁴⁸ *Boletín Participación* 19, 3-4.

¹⁴⁹ *Boletín Participación* 19, 8.

¹⁵⁰ “Proceso de elaboración del reglamento,” *Boletín Participación* 22 (september-oktober 2009), 5.

¹⁵¹ “Análisis participativo de la calidad de suelos en poblaciones afectadas por la actividad minera en Pasco,” *Boletín Participación* 36 (oktober 2013), 2-3.

¹⁵² *Boletín Especial Participación* 2, 10.

¹⁵³ Interview met Juan Navarro Benito (student), Cerro de Pasco, 1995, Panos Oral Testimony Programme. <http://mountainvoices.org/>.

¹⁵⁴ *Boletín Participación* 22, 5.

¹⁵⁵ Vittor, “CONACAMI.”

Bovendien heeft niet alleen mijnbouw een historische schuld opgebouwd. Ook de overheid heeft een historische schuld opgebouwd ten opzichte van de stad, doordat ze de stad in het verleden in de steek gelaten heeft. Samen met de bedrijven is de overheid steeds onbekwaam gebleken in het aanpakken van de stedelijke instabiliteit en de milieuproblemen. De overheid deelt daarnaast ook in de verantwoordelijkheid voor die problemen, want ze heeft drie decennia lang zelf grondstoffen ontgonnen in Pasco met het staatsbedrijf CENTROMIN.¹⁵⁶ In 2008 organiseerde Centro Labor een rondvraag over de hervestiging van de stad. Daarbij gaven de ondervraagden in hun suggesties en verzoeken over mijnuitbreiding en stadsontwikkeling onder meer aan dat het tijd is dat de centrale overheid de historische schuld aan de stad betaalt. Wat ze daar precies onder verstonden werd niet verder uitgelegd.¹⁵⁷ Ook naar aanleiding van *Ley 29293* had Centro Labor het over de historische schuld. Niet alleen vormde die wet een kans voor de bevolking op een betere toekomst, het vormde ook een kans voor de mijnbouw en de overheid om bij te dragen *“aan het oplossen van dit historische probleem dat voortdurende conflicten tussen de stad en de mijnbouw genereert.”*¹⁵⁸ Dit weerspiegelde zich bij de bevolking in 1995 ook in de vraag om compensatie voor het verlies aan stedelijk gebied, de vervuiling en de gezondheidsproblemen van mijnwerkers. *Cerreño Victor* gaf aan dat de mensen in Pasco niet konden meegenieten van de winsten die mijnbouw genereerde. Op geen enkele manier hebben mijnbedrijven in de stad geïnvesteerd volgens hem. Het kan misschien lijken alsof de universiteit en de onderwijsinstellingen een investering van de mijnbedrijven waren, maar dat waren ze niet. Ze waren het resultaat van de strijd van de bevolking en de arbeidersorganisaties.¹⁵⁹

2.6. (DIS)CONTINUÏTEIT

In het historische discours van alle actoren zijn elementen van continuïteit en discontinuïteit aanwezig. Bij het MINEM is de continuïteit te vinden in de lange traditie van mijnbouw waarbinnen zij zichzelf plaatsen. Bij Volcan is die te vinden in de eigen geschiedenis met haar Peruaanse origine en verantwoordelijkheid ten aanzien van haar omgeving. De continuïteit bij Centro Labor zit in de bedrijfsgeschiedenis. De mijneenheid in Cerro de Pasco heeft veel verschillende eigenaars gekend. Die bedrijven hebben ook verschillende investeerders gehad: eerst buitenlands kapitaal, dan een staatsbedrijf, dan weer een privébedrijf. Maar qua praktijken vormen deze mijnbedrijven een continue geschiedenis, alle bedrijven zorgden en blijven zorgen voor problemen. *“Het bedrijf was vele malen van naam veranderd maar niet van hart,”* getuigde een inwoner van de wijk Paragsha, *“het bleef vanaf het begin hetzelfde.”*¹⁶⁰ Toen Centro Labor in 2006 de vermoedens over verdere uitbreidingsplannen bevestigd zag, vermeldde het *Boletín*:

*Al decennia lang hebben we elke periode te maken gehad met het geschil over land voor stedelijke gebruik waar zich huizen, straten en publieke ruimtes bevinden; het mijnbouwbedrijf, wie de eigenaar ook is, vraagt om stedelijke gebieden in de buurt van haar installaties.*¹⁶¹

¹⁵⁶ *Boletín Participación* 19, 10-11.

¹⁵⁷ *Boletín Participación* 16.

¹⁵⁸ *Boletín Participación* 19, 13.

¹⁵⁹ Interview met Victor Osorio Alania.

¹⁶⁰ *Paragsha*, 56.

¹⁶¹ *Boletín Participación* 2, 1.

De strijd over landgebruik is dus een constante in de geschiedenis van Cerro de Pasco. Elk mijnbouwbedrijf, zelfs CENTROMIN onder staatsbeheer, heeft eraan bijgedragen dat de stedelijke ruimte stap voor stap kromp. De geschiedenis van de stad wordt daarnaast ook gekenmerkt door akkoorden met die mijnbedrijven. Steeds opnieuw moesten er overeenkomsten over verdere uitbreidingen gesloten worden. In 1984 waren er de akkoorden met CENTROMIN, in 1998 nog een akkoord met CENTROMIN en ook nu weer de akkoorden met Volcan over Plan L.¹⁶² Centro Labor vreest in de toekomst dan ook een verderzetting van dit patroon. In 2007 opende het *Boletín* met de boodschap dat er niet enkel een Plan L was, maar ook een Plan G, en dat “*we op dat spoor tot Plan Z zullen gaan.*”¹⁶³

Ondanks die continuïteit in de grote lijnen van de geschiedenis van mijnbouw in Peru en Cerro de Pasco geven alle actoren ook aan dat er belangrijke breukmomenten in de rechtlijnigheid te vinden zijn. Wat Centro Labor betreft gaat het dan vooral over de reeds aangegeven kantelpunten die de situatie steeds verslechterd hebben. Het MINEM onderscheidt één grote breuklijn tussen oude en nieuwe mijnbouw. Waar moderne mijnbouw wel als de instandhouding van een eeuwenlange traditie gezien wordt, distantieert die zich ook volledig van de praktijken van de oude mijnbouw. Moderne mijnbedrijven dus de opvolgers en tegelijk ook niet de opvolgers van oude mijnbouw. Ook Volcan deinst er niet voor terug om de schuld van problemen in de stad af te schuiven op haar voorgangers. Een duidelijke omschrijving van die oude mijnbouw geeft het MINEM echter niet, het belangrijkste is de hedendaagse te laten uitblinken. Het is niet duidelijk wanneer oude mijnbouw stopt en nieuwe mijnbouw begint. Bij het voorbeeld van de huizen in Chaupimarca geeft Volcan ook wel aan de fouten van voorgangers te willen rechtzetten, maar daarbij gaat het over voorgangers in de koloniale periode, niet over de voorgaande mijnbedrijven. Terwijl Centro Labor het wel heeft over de historische schuld van de recente mijnbedrijven CPC en CENTROMIN, die als rechtstreekse voorgangers gezien worden. De periode waar Centro Labor op focust, slaat het MINEM net over in haar historisch narratief. Moderne mijnbouw probeert met het vage idee van onverantwoordelijke oude mijnbouw en de gedetailleerde beschrijving van haar eigen verantwoordelijkheid de aandacht voor de daden van haar rechtstreekse voorgangers af te leiden.

¹⁶² *Boletín Participación* 7, 4.

¹⁶³ *Boletín Participación* 8, 1.

HOOFDSTUK 3: BESCHERMERS VAN HET ERFGOED

Het vorige hoofdstuk toonde aan hoe herinneringen aan of representaties van het verleden een rol spelen in het hedendaagse conflict in Cerro de Pasco. Niet alleen houden de verschillende actoren er een eigen visie op het verleden van de stad op na, het middenveld hecht ook speciaal belang aan overblijfselen uit dat verleden of erfgoed. Zo vroeg Centro Labor, naar aanleiding van de overname door Cerro S.A.C., het bedrijf om een omschakeling naar ondergrondse mijnbouw te overwegen, want “dat staat steden zoals Cerro de Pasco toe om, zoals andere steden, te tellen met hun historische plaatsen, met hun straten, huizen en herinneringen.”¹⁶⁴ Daaruit kan enerzijds de wens van Centro Labor afgeleid worden om terug te keren naar vroegere mijnbouwtechnieken (“toen alles nog goed ging”), anderzijds geeft dit ook aan dat de organisatie bekommerd is om de impact van dagbouw op het erfgoed van de stad.

Het verdwijnen van stedelijke ruimte voor de uitvoering van Plan L stootte niet alleen op tegenstand omwille van het verlies aan ruimte op zich. Luis Vittor gaf aan dat zelfs als er compensatie voor deze vernielingen zou komen, er nog steeds woningen en publieke plaatsen verloren gaan, evenals de lokale handelsdynamiek en het historische en culturele geheugen van Cerro de Pasco.¹⁶⁵ Vooral dat laatste verlies kon onmogelijk gecompenseerd worden door de bouw van een nieuw stadsdeel. Het debat rond mijnuitbreiding en stadshervestiging draait dus niet enkel om materiële compensatie, maar ook om het behoud of verlies van onderdelen die het verleden van de stad symboliseren. Voor Centro Labor zijn er verschillende plaatsen in de stad waar erfgoed een rol speelt. Dit hoofdstuk is opgebouwd a.d.h.v. die verschillende casussen om zo de opvattingen rond erfgoed van de verschillende actoren in kaart te brengen. Erfgoed is namelijk bij geen enkele actor een onbesproken onderwerp en allen werpen ze zich op als beschermers ervan. Maar ze houden er net als bij het verleden van de stad wel verschillende interpretaties en invullingen op na. Ik vertrek in dit hoofdstuk vanuit het gezichtspunt van Centro Labor, maar vul dit gaandeweg aan met de inzichten van Volcan, het MINEM en de bevolking.

3.1. MIJNUITBREIDING BEDREIGT EN VERNIELT

Aan de rand van de *tajo abierto* bevond zich in het hoogtepunt van het debat rond Plan L in 2006 het *Plaza Chaupimarca*. Hoewel het toen al aan de rand van Cerro de Pasco lag, was het plein ooit het middelpunt van het bloeiende stadscentrum. In het Quechua betekent *Chaupimarca* dan ook ‘centrum van de stad.’ En dat is het volgens Centro Labor nog steeds voor de bevolking van Cerro de Pasco, ook al werd de officiële naam in de loop der tijd veranderd naar *Plaza Carrión* en wordt ook de naam *Plaza Jorge Chávez* gebruikt.

¹⁶⁴ *Boletín Participación* 30, 7.

¹⁶⁵ Vittor, “Cerro de Pasco y la expansión minera.”

Het heeft een oppervlakte van 8600 vierkante meter en daarbinnen hebben zich vele en zeer belangrijke burgerlijke en patriottische daden voorgedaan, toneel en stille getuige zijnde van uitingen van vreugde, van protest en van gebeurtenissen die de viriliteit van de stad verhevigden, evenals van droefheid en van tranen en zelfs van triviale gebeurtenissen die de geschiedenis van Cerro de Pasco kenmerken.¹⁶⁶

Naast de belangrijke historische gebeurtenissen die zich voordeden op het plein en waar ik hieronder op terugkom, was het *Plaza Chaupimarca* de eerste marktplaats van de stad. Rond het plein zelf bevonden zich meerdere prestigieuze gebouwen, zoals de kerk van San Miguel de Chaupimarca en de triomfboog ter ere van de Slag bij Pasco in 1820. In het midden van het plein stonden een bronzen waterfontein en decoratieve lantaarnpalen en inheemse boomsoorten fleurden het plein op. Veranderingen aan het *Plaza Chaupimarca* zorgden in het verleden al voor ophef. Zo betreurt Centro Labor de teloorgang van de triomfboog en vervanging van een oude kiosk door de centrale waterfontein, ondanks protest van de bevolking. Met de verdere uitbreidingsplannen van de mijnbedrijven zou het plein vervolgens opnieuw onderwerp van discussie worden.

In het kader van het compromis met CENTROMIN over de mijnuitbreiding verklaarde de *Municipalidad Provincial* in 1997 het *Plaza Chaupimarca* tot *Patrimonio Histórico Monumental de la ciudad del Cerro de Pasco*. De *Municipalidad* verzocht het *Instituto Nacional de Cultura* (INC) daarbij hetzelfde te doen, want het plein behoorde niet enkel tot het culturele erfgoed van Pasco maar ook tot dat van het hele land, zo meende de *Municipalidad*.

Omdat het, naast andere historische gebeurtenissen, het toneel was waar op 7 december 1820 kolonel Don Antonio Álvarez de Arenales de onafhankelijkheid van de volkeren uitriep tegen de Spaanse onderdrukking en waar hij de illustere cerreño Don Ramón Arias tot eerste republikeinse burgemeester en rechter van het vaderland (Primer Alcalde Republicano y Juez de la Patria) benoemde; en waar op 7 mei 1879 de 'Gloriosa Columna Pasco' werd georganiseerd, bestaande uit tweehonderdtwintig soldaten die, na de zegen van de priester van de kerk van Chaupimarca, nabij het bovengenoemde plein, naar de zuidelijke grens marcheerden om het grondgebied en de nationale eer te verdedigen tijdens de beruchte oorlog met Chili.¹⁶⁷

De verklaring werd dus ook door de *Municipalidad* gezien als een "erkenning van de historische essentie en moed van het volk van Cerro de Pasco die voortleeft in het *Plaza Chaupimarca*."¹⁶⁸ In oktober 2002 sloot het INC zich bij die visie aan door het plein tot *Patrimonio Cultural de la Nación* uit te roepen, evenals de omringende gebouwen en enkele andere pleinen en straten in de omgeving. Die verklaringen maakten het *Plaza Chaupimarca* onaanraakbaar of *intangibile*, en daardoor beschermd tegen vernieling door de uitbreidingsplannen van Volcan.

In de daarop volgende jaren weerhield dat het bedrijf er echter niet van om de omringende panden over te kopen van de buurtbewoners. Buurtbewoners meenden echter dat de prijs die het bedrijf bood te laag was. Vele van deze huizen werden ook onbewoonbaar verklaard door centrale overheidsinstanties. Centro Labor zag hierin een strategie van Volcan om de buurtbewoners te

¹⁶⁶ *Boletín Participación* 2, 3.

¹⁶⁷ *Boletín Participación* 2, 4.

¹⁶⁸ *Boletín Participación* 2, 4-5.

onteigenen en de uitbreidingsplannen in de richting van het *Plaza Chaupimarca* door te zetten. De overheid moest naar Centro Labors mening actie ondernemen om de beschermde status van het erfgoed te vrijwaren door te voorkomen dat bewoners de panden aan Volcan verkochten en te investeren in het onderhoud van de panden. Volcan daarentegen deed de aankopen af als een poging om rampen door de slechte staat van de huizen te voorkomen, een veiligheidsgordel rond de put te creëren en ontkende verdere uitbreidingsplannen. Eens eigendom van het bedrijf, zou Volcan de panden slopen of verplaatsen om de stad van meer groene zones te voorzien. De *Municipalidad* lijkt in deze gepolariseerde situatie vooral geprobeerd te hebben om de gemoederen te bedaren. Aangezien haar voorganger CENTROMIN eerder had verklaard geen interesse te hebben in het *Plaza Chaupimarca*, zou ook Volcan geen bedoelingen met het plein hebben, aldus een vertegenwoordiger. Bovendien zou Volcan de beschermde status van het plein erkend hebben. Volgens de *Municipalidad* en Volcan liep het erfgoed in Chaupimarca dus geen enkel gevaar, en zou de verkoop van huizen enkel bijdragen aan de ontwikkeling van de stad.¹⁶⁹

Nadat Centro Labor haar wantrouwen ten opzichte van de intenties van Volcan en het gebrek aan investering van de overheid in de gebouwen had geuit in het *Boletín* van januari-februari 2006, bleken dit een jaar later terechte bezorgdheden. Het INC besloot in januari 2007 namelijk de verklaring tot *Patrimonio Cultural de la Nación* in te trekken en de beschermde status van het *Plaza Chaupimarca* op te heffen. Waar de instelling zich in 2002 nog achter het beschermen van het *Plaza* als waardevolle plaats voor de stad had geschaard, stapte het INC nu klaarblijkelijk af van die overtuiging. Ook de vermoedens i.v.m. de uitbreidingsplannen van Volcan bleken terecht. Het bedrijf had de huizen niet louter ter bescherming van de bevolking opgekocht. Ondertussen had Volcan haar Plan L voorgesteld en daaruit bleek dat het huidige *Plaza Chaupimarca* zou verdwijnen in de *tajo abierto*. Van de 260 huizen die voor Plan L zouden verdwijnen, had Volcan er in de voorgaande jaren al 210 opgekocht. Als reactie daarop werkte de *Municipalidad* een voorstel uit om het plein te verplaatsen naar een ander deel van de stad. Het commissariaat, de kerk van Chaupimarca en de school van Rocovich zouden enkele straten verder gevestigd worden.¹⁷⁰ Maar Centro Labor was niet opgezet met dat plan. Het was namelijk onmogelijk om de gebouwen zomaar ergens anders te reconstrueren en daarbij de waarde van het *Plaza Chaupimarca* voor de stad te bewaren. Een revitaliseringsproject was enkel mogelijk als het plein op dezelfde plaats bleef en als alle gebouwen behouden bleven.¹⁷¹

Nochtans verwees het INC in haar laatste besluit naar een artikel uit het Charter van Venetië dat bepaalt dat “*alleen kan worden ingestemd met de verplaatsing van het hele monument of een deel ervan wanneer de bescherming van het monument dit vereist of wanneer redenen van groot nationaal of internationaal belang dit rechtvaardigen.*” Centro Labor stelde zich dan ook de vraag welk belang de Peruaanse overheid erbij heeft om de bescherming van het erfgoed van Chaupimarca teniet te doen en gebruikte dit als argument om de resolutie aan te klagen.¹⁷² De organisatie verweet de Peruaanse overheid daarmee impliciet economische belangen boven de bescherming van de historische stadsidentiteit te stellen. Aangezien het artikel ook vermeldt dat “*het monument onafscheidelijk is van de geschiedenis waarvan het getuige is en de plaats waar het zich bevindt,*” meende Centro Labor dan ook het recht te hebben de handhaving van de onaantastbaarheid te eisen. Hoewel vanuit het oogpunt van het INC Plan L ook gezien kan worden als een reden die de verplaatsing van het monument

¹⁶⁹ *Boletín Participación* 2, 7-11.

¹⁷⁰ “Cerro de Pasco: ciudad y minería,” *Boletín Especial Participación* 3 (februari 2007), 12-6.

¹⁷¹ *Boletín Participación* 10, 1-12.

¹⁷² *Boletín Especial Participación* 3, 12-5.

rechtvaardigt net om de bescherming van het monument te garanderen. Toch was die verplaatsing niet voldoende voor Centro Labor. De organisatie was gebrand op het behoud van het *Plaza Chaupimarca* op haar oorspronkelijke locatie. Daarbij haalde ze ook aan dat de kerk op het plein niet zonder toestemming van de Kerk vernield kon worden.¹⁷³ Toen Volcan in 2010 het EIA over Plan L voorstelde klaagde Centro Labor aan dat het *Plaza* niet opgenomen was in de studie. Dat diende wel te gebeuren voor het EIA kon besluiten dat er geen archeologische overblijfselen aanwezig waren in de uitbreidingszone.¹⁷⁴ Het verdwijnen van het *Plaza Chaupimarca* zou namelijk de geschiedenis van de stad en de herinnering aan glorieuze tijden doen verdwijnen.¹⁷⁵

Dit lijkt in tegenspraak te zijn met de waarde die de stadsbevolking zelf aan dit erfgoed hechtte. De buurtbewoners in Chaupimarca leken bij de verkoop van de huizen aan Volcan vooral bekommerd om de prijs die het bedrijf hen zou betalen. Wanneer gevraagd naar zijn intenties om in te gaan op het voorstel van Volcan en of hij op de hoogte was van classificering als erfgoed, antwoordde een buurtbewoner dat ze niet zouden ingaan op het voorstel, tenzij Volcan een goede prijs zou betalen.¹⁷⁶ Stelden de buurtbewoners dan ook niet hun eigen economische belangen voorop? Het verlies aan historische waarde dat Centro Labor probeerde te voorkomen schijnt voor de buurtbewoners zelf dan toch niet zo'n grote bekommernis geweest te zijn. In die zin zou de gehechtheid van Centro Labor aan het *Plaza Chaupimarca* ook gezien kunnen worden als een voorwendsel om Plan L te dwarsbomen.

3.2. STADSUITBREIDING CREËERT, MAAR VERVANGT NIET

Naar aanleiding van de gebeurtenissen rond het erfgoed in Chaupimarca wees Centro Labor in april 2006 ook op de problematische situatie in het district Yanacancha. Ook daar ontliet Volcan volgens de organisatie haar verantwoordelijkheden, onder meer i.v.m. erfgoed. Cerro de Pasco werd in 1847 opgesplitst in twee districten, Chaupimarca en Yanacancha. Zoals gezegd bevond het stadscentrum zich in Chaupimarca, en dit deel van de stad wordt dan ook als 'de oude stad' gezien. Yanacancha bestond vooral uit *haciendas* en mijnwerkerskampen, tot in de tweede helft van de twintigste eeuw besloten werd om in dit district aan stadshervestiging te doen, met San Juan Pampa als hoofdplaats.¹⁷⁷ De stadsdelen die in San Juan Pampa werden bijgebouwd, werden door Centro Labor als 'de nieuwe stad' gezien, en niet als een uitbreiding van de oude stad.

De bebouwing die reeds voor de stadshervestiging aanwezig was in Yanacancha rekent Centro Labor wel tot de oude stad. Die bebouwing vormt de *barrio antiguo* van Yanacancha en bestond naast mijnwerkerskampen en mijninfrastructuur ook uit enkele andere gebouwen waar Centro Labor historische waarde aan hecht, onder andere de kerk van Yanacancha, twee kerkhoven en enkele oude huizen. Al die bouwwerken ziet Centro Labor ook als getuigen van de geschiedenis van de stad, maar door de ontploffingen in de mijn ondervonden die oude bouwwerken ernstige schade en door de mijnuitbreiding staan ze nu ook aan de rand van de *tajo abierto*. In de loop van het hervestigingsproces

¹⁷³ "Decreto de urgencia, destrucción, recuerdos, propuestas e historias de vida," *Boletín Participación* 23 (november-december 2009), 15.

¹⁷⁴ *Boletín Participación* 25, 13-4.

¹⁷⁵ *Boletín Participación* 7, 11.

¹⁷⁶ Interview met Andrés Solano Rivera, *Boletín Participación* 2, 6-7.

¹⁷⁷ *Boletín Participación* 3, 3-6.

kregen de eigenaren van deze huizen in de *barrio antiguo* een compensatiebedrag uitbetaald en werden in het nieuwe stadsdeel replica's van de scholen, markt en kerk opgetrokken. De nieuwe stad zal de oude echter nooit volledig kunnen vervangen, stelt Centro Labor. San Juan Pampa zal nooit echt deel van Cerro de Pasco kunnen worden.

*Het Cerro de Pasco, uitnemend (egregio) en traditioneel, bevindt zich op de plaats waar onze voorouders het gebouwd hebben. We zijn met veel stadsinwoners die het zich nog herinneren en wanneer niemand het zich meer herinnert, zal de nieuwe stad, misschien groot en modern, voor altijd anders zijn, zonder de ziel die onze voorouders haar gaven, met haar traditionele straten, haar pleinen vol geschiedenis, haar geliefde monumenten, haar openbare gebouwen en haar huizen waar de haard van Cerro de Pasco zich vestigde, met spiritueel verlangen naar zoveel en genereuze realiteit van ons onuitwisbare verleden. Dan, wanneer dat zal gebeuren, zal dit hele verhaal verloren gaan in de nacht van vergetelheid.*¹⁷⁸

Daarom ook wilde Juan Santiago Atencio, cultuursecretaris van de *Barrio Antiquo de Yanacancha*, de oude wijk tot *Patrimonio Cultural de la Región* laten verklaren “omwille van haar grote bijdrage aan de ontwikkeling van de stad Cerro de Pasco, omdat het een van de wijken is die door haar geschiedenis deel uitmaakte van de ervaring van de antieke mens (*hombre antiguo*) in dit deel van de *Región Central* van het land.”¹⁷⁹

Deze gehechtheid aan het oude gedeelte van de stad legt weer een ander spanningsveld in het conflict in Cerro de Pasco bloot. Centro Labor ijvert voor stadshervestiging en nieuwe kansen voor de stadsbevolking. Hervestiging in een nieuw stadsdeel kan voor betere levensomstandigheden voor de bevolking zorgen. Maar in 2008 leefde bij verschillende *cerreños* de vrees dat Plan L de geschiedenis van Pasco zou vernielen. Het nieuwe stadsdeel “zou heel ver weg en niet meer Cerro de Pasco zijn.”¹⁸⁰ Tegelijkertijd klaagt men het verdwijnen van een deel van de geschiedenis en identiteit van de stad in het oude deel aan. Het streven naar een betere toekomst in de nieuwe stad lijkt hier dan ook in botsing te komen met het vasthouden aan het verleden in de oude stad. Enerzijds wil men het oude stadsdeel bewaren, maar men voelt ook de nood aan een nieuw stadsdeel. Men wilde niet enkel replica's, maar ook het behoud van de identiteit in het oude deel én de invoering van moderniteit in het nieuwe deel. De replica's werden ook gezien als een onthouding van moderne infrastructuur.¹⁸¹ Daarom zette Centro Labor in op twee punten: het ijveren voor een nieuw stadsdeel naar haar toekomstbeeld en de vraag naar regelgeving omtrent het behoud van erfgoed en leefbaarheid in de oude stad. Denis Sulmont gaf bovendien ook aan dat de hervestiging in Yanacancha aanleiding gaf tot nieuwe conflicten tussen de districtsoverheden van Yanacancha en Chaupimarca over de verdeling van de bevoegdheden in het nieuwe stadsdeel.¹⁸²

¹⁷⁸ *Boletín Participación* 3, 4.

¹⁷⁹ *Boletín Participación* 3, 10.

¹⁸⁰ *Boletín Participación* 16, 7-8.

¹⁸¹ *Boletín Participación* 9 (maart 2007), 11.

¹⁸² Sulmont, “Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco,” 1.

3.3. MEER DAN GEBOUWEN

Mijn- en stadsuitbreiding vormen niet enkel voor de historische gebouwen in de oude stadsdelen een bedreiging. Ook andere soorten erfgoed stootten in het debat rond compensatie voor Plan L op tegenstand van Centro Labor.

LAGUNA PATARCOCHA

In 2010 wijdde Centro Labor de januari-uitgave van haar *Boletín* aan de *Laguna Patarcocha* en beschreef deze lagune als “*het laatste natuurlijke en historische erfgoed van de stad Cerro de Pasco.*”¹⁸³ Dat geeft aan dat de bescherming van het erfgoed voor Centro Labor meer inhoudt dan enkel de bescherming van historische gebouwen. Ook natuurlijke landschappen worden tot het historisch erfgoed van de stad gerekend.

De *Laguna Patarcocha* bevond zich op dat moment in het district Chaupimarca en heeft een omtrek van 1400 meter. Centro Labor hechtte veel waarde aan deze lagune omdat het de enige natuurlijke waterbron in de stad zelf was en dus een belangrijke rol als thermoregulator voor de stad speelde. De lagune hield de warmte van overdag vast en reduceerde zo de kans op vorst in de avond, nacht en vroege ochtend. In het verleden was het water uit de lagune zelfs geschikt voor menselijke consumptie. Maar een microbiologische analyse toonde aan dat het water nu te vervuild is daarvoor. Ook het ecosysteem in het water werd verstoord door die vervuiling. Die vervuiling werd echter niet, of niet enkel, rechtstreeks veroorzaakt door de mijnbouw, maar wel onrechtstreeks. Door de steeds verdergaande mijnuitbreiding had er zich namelijk een wildgroei aan *pueblos jóvenes* en *asentamientos humanos* rond Patarcocha voorgedaan. De huizen die zich zo rond de lagune verzamelden ontbraken echter verschillende voorzieningen, zoals een degelijk afvoersysteem. Huishoudelijk afval kwam daardoor terecht in het water van de lagune. Dit betekende dat de vervuiling niet chemisch van aard was en dus nog ongedaan gemaakt kon worden.

Dat mogelijke herstel van de oorspronkelijke staat stelde Centro Labor voorop, want naast een essentieel onderdeel van het ecosysteem, zag de organisatie de lagune ook als “*een belangrijk onderdeel van de traditie, geschiedenis en sociale identiteit van de cerreños.*”¹⁸⁴ Volcan en de *Municipalidad* voegden echter een clause aan het *Convenio de Concertación para el Desarrollo Urbana Ambiental y Minero de la Ciudad de Cerro de Pasco* toe waarin stond dat Patarcocha leeggepompt en vervolgens met grond opgevuld zou worden. Op die manier konden ze elf hectare aan stedelijke oppervlakte creëren ter compensatie van de 11,4 hectare die zou verdwijnen door Plan L. Verschillende actoren uit het middenveld gingen dan ook in tegen dit plan en wilden het geld dat hiervoor uitgetrokken werd investeren in de omliggende nederzettingen en het herstel van de lagune. Het middenveld maakte zich namelijk sterk dat een terugkeer naar de oorspronkelijke staat van de lagune mogelijk was. Die oorspronkelijke staat hield een rijke biodiversiteit en drinkbaar water in. Het *Boletín* schetst een beeld van Patarcocha als bron van drinkwater voor inwoners van de stad en ook voor vee en huisdieren, evenals een recreatieplek voor de bevolking. Dat idyllische beeld zou dan ook een bron van literaire en muzikale inspiratie geweest zijn, en tot op heden nog steeds tot de

¹⁸³ “Defensa y recuperación del ecosistema,” *Boletín Participación* 24 (januari 2010), 5.

¹⁸⁴ *Boletín Participación* 24, 2.

verbeelding spreken in geschriften en liederen. Tot ongeveer in het jaar 1966 zou die staat behouden gebleven zijn, maar daarna nam de vervuiling toe. Kortom: *“De bevolking van de stad leefde in gezondere omstandigheden toen.”*¹⁸⁵

Bovendien was er vroeger ook een tweede *Laguna Patarcocha*. Deze tweede lagune werd door de bevolking gebruikt om de was te doen. Zo was er oorspronkelijk een lagune om te drinken en een lagune om te wassen. De lagune om te wassen werd echter al in 1978 drooggelegd en opgevuld door CENTROMIN onder het mom van moderne stadsuitbreiding. Centro Labor verwijt CENTROMIN bij de uitvoering daarvan een gebrekkige technische evaluatie die ervoor zorgde dat het nieuwe stadsdeel dat zo geschapen werd in 2010 al met verzakkingen en scheuren in de woningen kampte. Daarnaast zorgde mijnbouw ook al voor de verontreiniging van enkele andere lagunes in de directe omgeving van de stad. Die negatieve ervaringen uit het verleden stimuleerden dus ook het middenveld in haar strijd ter behoud van de andere nog bestaande *Laguna Patarcocha*.

*Daarom zien wij dit niet als de toekomst voor het laatste natuurlijke en historische erfgoed van de stad Cerro de Pasco, integendeel, we moeten het herstellen met de toekomst van kansen voor het milieu, het toerisme, de maatschappij, de economie, de identiteit en de lokale traditie voor ogen die Patarcocha te bieden heeft.*¹⁸⁶

In februari 2008 lanceerde Volcan het voorstel tot de opvulling van de lagune. Op 4 september 2008 ondertekende de *Municipalidad* het *Convenio de Concertación para el Desarrollo Urbana Ambiental y Minero de la Ciudad de Cerro de Pasco*. In de daaropvolgende maanden uitte niet enkel het middenveld haar onvrede hiermee, maar ook enkele overheidsinstellingen verklaarden dit addendum nietig.¹⁸⁷ In december 2008 ondernam het multisectorale Comité Patarcocha, dat naar aanleiding van deze zaak opgericht werd, stappen om de *Laguna Patarcocha* tot *Patrimonio Cultural de la Nación* en *Paisaje Cultural Histórico del Cerro de Pasco* te laten verklaren door het INC, met de volgende argumentatie:

*Ze begunstigt de stad Cerro de Pasco; omdat de beroemde slag bij Uliachín, de slag om de onafhankelijkheid van Cerro de Pasco in 1820, lang voor de onafhankelijkheid van Peru, in de omgeving werd uitgevochten; omdat er zeer belangrijke historische instellingen werden gebouwd die nog steeds bestaan, zoals de Cipriano Proaño-school; omdat het een strategische en recreatieve plek is sinds het begin van de Republiek; omdat het een plaats van natuurlijke schoonheid is in een stad en op meer dan 4300 meter boven zeeniveau en omdat het een bron van natuurlijk water is.*¹⁸⁸

Het herstel van *Laguna Patarcocha* was noodzakelijk *“omdat het deel uitmaakt van onze identiteit, een verhaal dat elke pasqueño opnieuw moet waarderen en waarop hij trots moet zijn.”*¹⁸⁹

Daarop volgden in 2009 enkele overlegmomenten georganiseerd door het middenveld in Cerro de Pasco en hoorzittingen van het Comité bij de daarvoor bevoegde commissies van het *Congreso de la República*. Op een van die zittingen haalde *congresista* Gloria Ramos aan dat *“we in dit hele proces de hegemonie en de dictatuur van een mijnbouwbedrijf zien; het bedrijf wil productiekosten besparen ten*

¹⁸⁵ *Boletín Participación* 24, 3.

¹⁸⁶ *Boletín Participación* 24, 2.

¹⁸⁷ Namelijk het *Intendencia de Recursos Hídricos del Instituto Nacional de Recursos Naturales* (INRENA), de *Administración Técnica del Distrito de Riego – Pasco* en het *Defensoría del Pueblo*.

¹⁸⁸ *Boletín Participación* 24, 8.

¹⁸⁹ Interview met Edgardo Meza Sedano (vertegenwoordiger *Asociación de Propietarios Jr. El Prado*), *Boletín Participación* 24, 23.

*koste van de staat. Ze besluit door aan te geven dat de lagune van Patarcocha een emblematisch symbool van Pasco is.*¹⁹⁰ In maart 2009 verklaarde de regionale overheid de lagune al tot *Área Intangible para su Conservación, Recuperación, como Mecanismo de Regulación Ecológica, y de Uso Paisajístico y Turístico* en riep het INC op hetzelfde te doen.¹⁹¹ Uiteindelijk paste de *Municipalidad* in januari 2010 het addendum aan op voorstel van Volcan. Het nieuwe addendum hield in dat het geld voor de opvulling van Patarcocha besteed zou worden aan het herstel ervan.

Met de aanpassing van het addendum haalde het middenveld dus twee jaar nadat Volcan haar plan tot opvulling van Patarcocha uit de doeken deed haar slag thuis. Het toekomstbeeld dat ze daarbij voor ogen hadden, beschreef Centro Labor als volgt:

*Patarcocha, Patrimonio Cultural de la Nación en Paisaje Cultural Histórico del Cerro de Pasco; schoon, met toeristische en recreatieve attracties, met de overvloedige aanwezigheid van flora en fauna, centrum voor de studie van de dynamiek van het aquatische ecosysteem van de Andes, generator van jobs met een economische stroom in haar omgeving.*¹⁹²

Een terugkeer naar de oorspronkelijke staat van de lagune zou dus ook heel wat potentieel voor het toerisme en de economische ontwikkeling in de omgeving inhouden. Het herstel van Patarcocha zou met andere woorden kansen bieden *“voor de huidige en toekomstige generaties”*.¹⁹³ Daarmee kan het natuurlijke erfgoed *“een ontwikkelingspool van de stad worden, een alternatief voor de mijnbouw.”*¹⁹⁴ De uitvoering van dat toekomstplan, zo stelde het Comité Patarcocha, moest gebeuren a.d.h.v. een historische en culturele behandeling van de lagune. En dus moest er *“een museum van literatuur, beeldende kunsten, artisanat en muziek et cetera. (in verband met Patarcocha en andere culturele activiteiten) van de stad Cerro de Pasco”* gebouwd worden in het nieuwe ecotoeristische park.¹⁹⁵

Patarcocha mocht dan wel als het enige natuurlijke en historische erfgoed van de stad gezien worden, in de omgeving van Cerro de Pasco speelden zich de voorbije jaren nog gelijkaardige taferelen rond natuurlijk erfgoed af. Zo is er bijvoorbeeld de *Laguna Punrun* op zo'n 40 kilometer van de stad. Ook in deze lagune zag Centro Labor in 2014 kansen voor de toekomst van de stad indien er ingezet werd op het toeristische potentieel van Punrun.¹⁹⁶

NATUURLIJK ERFGOED

Hoewel Volcan in de voorgaande paragrafen niet naar voren komt als een beschermer van erfgoed, meent het bedrijf dat in haar gedragscode toch te zijn:

In onze relatie met de lokale gemeenschappen respecteren en bevorderen we de mensenrechten binnen onze invloedssferen. Dit omvat het respect voor het culturele

¹⁹⁰ Gloria Ramos (*congresista*) op 17.03.2009 tijdens een zitting van de *Comisión de Pueblos Andinos Amazónicos y Afroperuanos, Ambiente y Ecología del Congreso de la República*, *Boletín Participación* 24, 15.

¹⁹¹ *Ordenanza Regional N° 204-2009 – G.R.PASCO/CR* (Cerro de Pasco: Gobierno Regional de Pasco, 2009).

¹⁹² *Boletín Participación* 24, 28.

¹⁹³ *Boletín Participación* 24, 17.

¹⁹⁴ *Boletín Participación* 24, 16.

¹⁹⁵ *Boletín Participación* 24, 19.

¹⁹⁶ “Estudio hidrológico de la Laguna Mágica ‘Punrun’,” *Boletín Participación* 37 (november 2014), 35.

*erfgoed, de tradities en de rechten van voornoemde gemeenschappen, inclusief deze van de inheemse volkeren.*¹⁹⁷

Ondanks dit goede voornemen van harmonie met de omringende gemeenschappen en hun erfgoed en tradities spreken de voorbeelden van het *Plaza Chaupimarca* en de *Barrio Antiguo de Yanacancha* tegen. Deze erfgoedsites moesten wijken voor mijnuitbreiding. Volcan lijkt dus geen waarde te hechten aan wat het middenveld als erfgoed percipieert. Heeft Volcan dan een ander idee van erfgoed?

Volcan focust eerder op natuurlijk erfgoed zoals Patarcocha. Het bedrijf geeft evenwel toe dat haar activiteiten een negatieve impact kunnen hebben op de omgeving. Maar deze proberen ze zoveel mogelijk te beperken. *“Wij vertonen een verantwoordelijk en actief beheer van de bodem, het zoete water en de biodiversiteit van plaatsen waar we opereren. Onze extractieve werkzaamheden verkennen noch exploiteren gebieden die op de werelderfgoedlijst staan (áreas que sean Patrimonio de la Humanidad).”*¹⁹⁸ Biodiversiteit ziet Volcan als een belangrijk aspect van milieubescherming, in het kader van haar duurzaamheidsbeleid. Misschien was het vanuit deze optiek dat het bedrijf dan toch besloot te investeren in het herstel van Patarcocha i.p.v. de lagune op te vullen. Het initiële plan voor opvulling suggereert echter dat Volcan toch niet zoveel waarde hecht aan de biodiversiteit als het zelf beweert. Al dateert het voorval met Patarcocha van voor de publicatie van de documenten waarin Volcan deze beweringen maakte, dus kan het ook zijn dat het voorval Volcan geïnspireerd heeft om meer waarde te hechten aan natuurlijk erfgoed en dit op te nemen in haar duurzaamheidsbeleid. In dat geval is het mogelijk dat Volcan het argument van biodiversiteit, dat Centro Labor bij de bescherming van Patarcocha aanhaalde, overgenomen heeft.

In het licht van duurzame ontwikkeling, met milieu als een van de drie hoofdelementen, geeft ook het MINEM aan dat moderne mijnbouwbedrijven zorg dragen voor het natuurlijk erfgoed van Peru, en Pasco in het bijzonder. Daar hecht de overheid belang aan, want zoals het in artikel 66 van de Peruaanse grondwet staat: *“De natuurlijke rijkdommen, hernieuwbaar en niet-hernieuwbaar, zijn erfgoed van de natie. De staat is soeverein in het gebruik ervan.”*¹⁹⁹ Onder die natuurlijke rijkdommen, die als erfgoed van de natie bestempeld worden, vallen het water, de biodiversiteit, de energie, de hydrobiologie en de bossen van Peru. Maar ook de ondergrond van het land en de mineralen die daarin te vinden zijn maken deel uit van dat natuurlijk erfgoed. De staat is met andere woorden beheerder van dat natuurlijk erfgoed volgens de grondwet en kiest ervoor om de exploitatie van dat erfgoed in te zetten om duurzame ontwikkeling te bewerkstelligen. Immers, de mineralen stellen zij ter beschikking van moderne mijnbouw. Aldus draagt het erfgoed van de natie bij tot de duurzame toekomst ervan.

Bij de inzet van het natuurlijk erfgoed voor duurzame ontwikkeling zorgt de overheid er wel voor dat het erfgoed niet vernield wordt. Mijnbedrijven dienen dan ook rekening te houden met de natuurlijke omgeving gedurende het hele mijnbouwproces.

Vanaf de ontwerpfase van exploratie- en exploitatieactiviteiten moeten milieu- en sociale beschermingsmaatregelen worden overwogen zodat het terrein aan het einde

¹⁹⁷ *Código de Conducta*, 9.

¹⁹⁸ *Código de Conducta*, 10.

¹⁹⁹ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 5-10.

*van de operaties een fysiografie gelijkaardig aan het origineel behoudt met stabiele hellingen, herbeplant en aanwezigheid van flora en fauna.*²⁰⁰

Zo voorkomt het MINEM dat het natuurlijke landschap aangetast wordt door mijnbouw en dat soorten uitsterven als nefast gevolg ervan. Bovendien gebeurt dat natuurbehoud in samenwerking met de gemeenschappen en met andere economische sectoren. De gemeenschappen steunen de bouw van kwekerijen om de biodiversiteit te behouden, stelt het MINEM, en zoals ik in paragraaf 2.2. al aangaf onderhoudt mijnbouw bijvoorbeeld met bosbouw een goede samenwerking op vlak van milieubescherming.²⁰¹ Volgens deze redenering kan het natuurlijk erfgoed van het land dus ingezet worden om door middel van moderne mijnbouw duurzame ontwikkeling in het land teweeg te brengen. Maar hoe gaat de ondergrond hersteld worden nadat de mineralen eruit gehaald zijn, want ook die maken volgens het MINEM deel uit van het natuurlijk erfgoed? En hoe gaat Cerro de Pasco ooit in haar oorspronkelijke staat, wat die dan ook moge zijn, hersteld worden met een gapende put in het midden?

In haar duurzaamheidsrapport noteerde het bedrijf: *“it should be noted that none of Volcan’s operations are located within protected natural areas that are part of the National System of Protected Natural Areas (SINANPE).”*²⁰² Die nadruk op beschermde gebieden kan verklaren waarom het middenveld in alle voorgaande voorbeelden van erfgoed steeds ijverde voor de officiële erkenning van de sites als erfgoed. Als Volcan echt waarde hecht aan het erfgoed en de tradities van de gemeenschappen in haar invloedssfeer, zouden we verwachten dat het ook waarde hecht aan de natuurlijke gebieden die de mensen van Cerro de Pasco tot dat erfgoed en die tradities rekenen. Maar aangezien Volcan er enkel waarde aan hecht als natuurlijk erfgoed als dusdanig erkend is, is het begrijpelijk dat organisaties als Centro Labor hun uiterste best doen om wat zij als erfgoed zien ook officieel erkend te krijgen. Bij het MINEM zien we diezelfde focus op erkende gebieden terugkeren. Mijnconcessies en mijnactiviteiten moeten steeds compatibel zijn met de vergunningen van overheidsinstanties, zoals het INC.²⁰³ Mijnprospectie en -uitbreiding in stedelijke gebieden, op plaatsen van publiek belang en op archeologische vindplaatsen is bovendien verboden. Dat laatste komt absoluut niet overeen met de situatie van steeds verdergaande mijnuitbreiding in de stedelijke gebieden van Cerro de Pasco. De overheidsinstelling behouden zich dan ook het recht hier uitzonderingen op toe te staan.²⁰⁴

3.4. PATRIMONIO MINERO

Het discours van Peru als mijnbouwland vertaalt zich ook in het erfgoedbeleid van het MINEM. Aangezien mijnbouw als een onderdeel van de traditie van Peru gezien wordt, worden restanten van die traditionele activiteit ook tot het erfgoed van het land gerekend. Aldus wordt mijnbouw zelf erfgoed of *patrimonio minero*.

²⁰⁰ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 30.

²⁰¹ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 32.

²⁰² *Volcan Sustainability Report 2016*, 117.

²⁰³ Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 75.

²⁰⁴ *Actividad minera: aspectos a tener en cuenta*, 7.

*De mijnbouwtraditie van Peru uit zich in de wapens, jacht- en visinstrumenten, keramiek, edelsmeedkunst, religieuze tempels en sieraden vervaardigd door onze voorouders met mineralen die gecombineerd werden met materiaal uit de landbouw en visserij.*²⁰⁵

Mijnbouw lag aan de basis van de overblijfselen uit vroegere tijden die nu tot het culturele en historische erfgoed van Peru behoren, daarbij maakt het MINEM graag de verbinding met de Inca's. In haar promotiemateriaal maakt het vaak vermelding van Inca-overblijfselen ook al is de link met mijnbouw niet echt duidelijk. Daarmee suggereert het ministerie dat moderne mijnbouw in de voetsporen van de Inca's treedt door het beschermen van hun erfgoed. De wantoestanden van oude mijnbouw worden daarbij overgeslagen en de tijd van de Inca's wordt geïdealiseerd en in verbinding met moderne mijnbouw geplaatst. Dit is wat Alberto Flores Galindo de "*utopie van de Andes*" noemt.²⁰⁶

*Gekroond met het goud van onze Mijnen, gepolijst met de Zon van Onze Inca's.*²⁰⁷

Maar mijnbouw is zelf ook deel gaan uitmaken van dat erfgoed. Zo geeft het MINEM in haar presentatie het voorbeeld van de zilverbijnen van Hualgayoc. Hualgayoc is een district met een traditie van mijnbouw, schrijft het MINEM. De mijnen werden in 1772 tijdens de Spaanse overheersing ontdekt en trokken vervolgens mensen uit het hele Onderkoninkrijk aan. "*La Chimenea' waar de mineralen werden gesmolten is een overblijfsel van het verleden uitgeroepen tot erfgoed van Hualgayoc.*"²⁰⁸

Een tweede voorbeeld is de mijn van Santa Bárbara in Huancavelica. Ook deze mijn stamt uit de koloniale periode en behoort volgens het MINEM tot het *patrimonio cultural minero*. En bovendien zou de site "*hersteld kunnen worden om het te veranderen in een bron die toerisme genereert zoals dat in Europa het geval is.*"²⁰⁹ Dit idee sluit aan bij het identificatie- en saneringsbeleid van het MINEM i.v.m. *pasivos ambientales*. D.m.v. de *Inventario de Pasivos Ambientales Mineros* identificeert het in ongebruik geraakte mijnsites, waaronder deze uit de koloniale tijd. Het ministerie heeft zich tot doel gesteld deze relictten van vroegere mijnbouw aan milieusanering te onderwerpen. Eens dat gebeurd is, kunnen de *pasivos ambientales* uit de koloniale en Inca-periode geregistreerd worden als *Patrimonio Cultural de la Nación*, net zoals dat al gebeurt met de koloniale herenhuizen en archeologische sites.²¹⁰ Als dit *patrimonio minero* ontsloten wordt voor het publiek, kan het dan dienen als toeristische trekpleister. De manier waarop erfgoed dat getuige is van het mijnbouwverleden in Europa reeds ontsloten wordt ziet het MINEM als een na te streven voorbeeld. Hoewel de praktijken van oude mijnbouw verworpen worden door het MINEM, worden de overblijfselen wel omarmd en omgevormd naar ontwikkelingspolen. Dat illustreert de verwarrende verhouding tussen continuïteit en discontinuïteit met oude mijnbouw die het MINEM propageert.

Zoals ik in het vorige hoofdstuk al heb aangegeven, kan de mijn in Cerro de Pasco net zoals die van Hualgayoc en Santa Bárbara tot de oude mijnbouw gerekend worden. Het verschil is echter dat de mijn

²⁰⁵ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 13.

²⁰⁶ Alberto Flores Galindo, *In search of an Inca: identity and utopia in the Andes*, vert. Hiatt Willie, Charles F. Walker en Carlos Aguirre (New York: Cambridge University Press, 2010).

²⁰⁷ Presentatie door Henry Luna Córdova, *Minería Peruana: fórum sobre estrategias para el desarrollo de la macro región Huancavelica, Junín, Pasco* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, 04.06.2009).

²⁰⁸ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 14.

²⁰⁹ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 35.

²¹⁰ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 34.

in Cerro de Pasco nog steeds operatief is, en bovendien een totaal andere gedaante aangenomen heeft. Toch is er in Cerro de Pasco ook potentieel *patrimonio minero* te vinden. De oude gieterij van Tinyahuarco is bijvoorbeeld opgenomen in de inventaris.²¹¹ Naar het voorbeeld van de kerk van Santa Bárbara zou ook de kerk van Chaupimarca als *patrimonio minero* gezien kunnen worden. De overheid erkende het dan ook eerst als erfgoed en stelde later de verplaatsing van het gebouw voor.

Niet alleen draagt het *patrimonio minero* een kans tot toeristische ontwikkeling in Pasco in zich. Ook in andere vormen van erfgoed ziet het MINEM kansen hiertoe. Ditzelfde argument haalde Centro Labor overigens ook aan in het geval van *Laguna Patarcocha*.

*Cerro de Pasco heeft niet alleen een traditie van mijnbouw. Ze beschikt ook over een rijk natuurlijk en cultureel erfgoed. Eveneens is niet haar volledige grondgebied bestemd voor mijnbouw, want er bestaan beschermde gebieden die nog niet bekend zijn en Cerro de Pasco tot een pool van toeristische ontwikkeling kunnen maken.*²¹²

Zo is er het stenen bos of *bosque de piedras* van Huayllay. In 1939 werd het tot nationaal park verklaard. “Men kan er verschillende vormen zien zoals olifanten, menselijke gezichten, wilde dieren, torens, portieken, sfinxen, dinosauriërs en krijgers.”²¹³

In Huancavelica draagt de combinatie van die verschillende soorten erfgoed bij aan de duurzame ontwikkeling van de stad, zo stelt het MINEM.

*De Spaanse professor Enrique Orche en een groep Peruaanse onderzoekers hebben een project opgezet om het historische, culturele en mijnerfgoed van Huancavelica onder de aandacht te brengen, waarbij het de bedoeling is om een deel van ons verleden te reconstrueren om het om te zetten in een mijnbouwmuseum dat deviezen genereert voor de regio doordat die zich zo omvormt tot een plaats van mijnbouwtoerisme.*²¹⁴

Dankzij hun toeristische potentieel kunnen de vier soorten erfgoed (cultureel, historisch, natuurlijk en mijnerfgoed) een nieuwe impuls geven aan de economie van Huancavelica en dit ziet het MINEM als een vorm van duurzame ontwikkeling voor de stad. Moderne mijnbouw stimuleert dus enerzijds bescherming van het erfgoed en anderzijds duurzame ontwikkeling. Maar erfgoed is ook een soort ticket naar een duurzame toekomst. Daarmee vormt moderne mijnbouw een verbindende schakel tussen het mijnbouwverleden en de toekomst met mijnbouw. En lokale gemeenschappen tonen volgens het MINEM met trots het *patrimonio minero*.²¹⁵

3.5. INTANGIBLE

Chaupimarca intangible werd de slogan in de strijd voor de bescherming van het *Plaza Chaupimarca*. Door erfgoed officieel te erkennen wordt het onaanraakbaar. *Intangible* heeft ook een tweede

²¹¹ *Inventario Inicial de Pasivos Ambientales Mineros* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019).

²¹² Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 58.

²¹³ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 60.

²¹⁴ Luna Córdova, *Minería Peruana*.

²¹⁵ Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 72.

betekenis als het om bescherming van erfgoed gaat. Niet alleen materieel erfgoed speelt een rol, ook immaterieel erfgoed of *patrimonio intangible* doet dat.

Als onderdeel van haar sociale verantwoordelijkheden zet Volcan naar eigen zeggen in op de bevordering van culturele activiteiten.

*Customs, traditions, and values are the pillars of cultural identity in the towns and communities where the Company carries out its operations and projects. As such, the Company participates in the day-to-day life of the residents, promoting a range of activities which not only help establish stronger bonds, but also foster mutual respect and a harmonious relationship.*²¹⁶

In haar jaarrapport van 2012 legde het bedrijf uit hoe ze dat precies deed: kerstvieringen in verschillende naburige gemeenschappen, deelname en organisatie van de Expo van Rancas voor boeren uit de naburige provincies, deelname en steun aan de feestdagen van heiligen, traditionele feestdagen, sportevenementen, burgerlijke feestdagen, deelname en steun aan een tentoonstelling in het *Italian Art Museum*.

Het MINEM onderscheidt in haar voorstelling van mijnbouwbedrijven als beschermers van erfgoed verschillende soorten erfgoed. Eén daarvan is cultureel erfgoed en dit valt op te splitsen in immaterieel en materieel erfgoed. De kerk van Chaupimarca is wat het MINEM bijvoorbeeld onder het materiële erfgoed zou rekenen. Onder het immateriële erfgoed rekent het vieringen van feestdagen zoals de *Reyes Magos*, de *Semana Santa*, carnaval et cetera.²¹⁷ De promotie en bescherming van cultureel erfgoed houdt dus ook de stimulatie van lokale gewoonten in, door bijvoorbeeld de organisatie van danslessen of de schenking van muziekinstrumenten.²¹⁸

Dat ook Centro Labor waarde hecht aan deze immateriële vormen van erfgoed mag niet verbazen. In het vorige hoofdstuk heb ik al uitgelegd hoe de organisatie geregeld teruggrijpt naar de geschiedenis van de stad om de huidige situatie te kaderen, uit te leggen of ermee te vergelijken. Traditionele feestdagen vormen dan ook de gelegenheden bij uitstek om de aandacht op die geschiedenis te vestigen. Zo organiseerde Centro Labor in 2013 naar aanleiding van het eeuwfeest van de verering van de Heer van Verheffing of *el Señor de Exaltación* in de wijk Paragsha een vertelwedstrijd of *concurso de narración*. De bedoeling van die *concurso de narración* was om de historische en culturele waarde van Paragsha en haar verbondenheid met mijnbouw en milieu onder de aandacht te brengen. Paragsha ontstond als een nieuw bevolkt centrum door de bevolkingsgroei in de jaren 1940. De wijk is sindsdien een plek waar de culturele, religieuze en politieke uitingen van de stad prominent aanwezig zijn, zo stelt Centro Labor. Die uitingen moeten dan ook naar waarde geacht worden. En dus werden verschillende geschiedenissen van de wijk geschreven met als centrale onderwerp de festiviteiten rond de verering van *el Señor de Exaltación*.²¹⁹

De vier werken die de publicatie van de *concurso de narración* bevat, vertellen elk op hun eigen manier het verhaal van de wijk als onderdeel van de bloei en het verval van Cerro de Pasco. Wat opvalt is de

²¹⁶ *Volcan Annual Report 2012*, 74.

²¹⁷ Luna Córdova, *Minería Peruana*.

²¹⁸ "Los inversiones sociales en minería, un aporte para el desarrollo sostenible," *Informativo Minero*, nr. 06-2018 (03.04.2018).

²¹⁹ *Paragsha*, 7-8.

prominente rol van verschillende soorten erfgoed daarin. Zoals uit de eerste paragrafen van dit hoofdstuk bleek, wordt veel waarde gehecht aan de oorspronkelijke bebouwing van de stad in Chaupimarca en Yanacancha. Dat is ook in Paragsha het geval. De schrijvers beschrijven uitgebreid de infrastructuur en ruimtelijke ordening van de wijk: hoe de straten liepen, welke gebouwen waar stonden. Maar daarbij is ook een immaterieel aspect van belang: de naamgeving. Eén van de auteurs ging op zoek naar de herkomst van de naam *Paragsha*. Daarbij kwam hij tot de conclusie dat “als ze het ooit proberen te veranderen, zullen ze hun identiteit verliezen.”²²⁰ Ook in de commissie over *Ley 29293* werd in 2009 bepaald dat in de nieuwe delen van de stad de naamgeving uit de oude delen overgenomen moest worden. Op die manier zou ook de geschiedenis en de identiteit van de stad blijven voortbestaan.²²¹

Een tweede vorm van immaterieel erfgoed die benadrukt wordt zijn de feestdagen en de festiviteiten en verhalen daarrond. Zo is de verering van de *Señor de Exaltación* een meerdaagse viering geworden in Paragsha, met feestelijkheden gedurende het grootste deel van de maand september. Voor de wijk is dit een belangrijke traditie sinds het beeld van de heer 100 jaar daarvoor in de kapel van Paragsha verscheen en verschillende verhalen rond zijn figuur verteld worden. De winnaar van de *concurso* heeft het niet alleen over de festiviteiten ter ere van de *Señor de Exaltación*, maar ook over het carnaval, de *Semana Santa* en het *Fiesta de las Cruces* in mei. Terwijl deze laatste dezelfde feesten zijn als diegene waar het MINEM belang aan zegt te hechten, geeft de auteur van dit essay net aan dat de interesse en toewijding van de inwoners hiervoor afneemt. Eens te meer omdat de autoriteiten dit niet ondersteunen, schreef hij. Toch is het volgens de deelnemers aan de *concurso* belangrijk om de historische en religieuze tradities van de wijk, en bij uitbreiding stad, in ere te houden.

*Het is aan de paragshinos van vandaag om de historische gebeurtenissen te herinneren die deze stad een unieke identiteit hebben gegeven. Niet alleen voor de herinnering of voor de viering, maar ook voor de kans om die gebeurtenissen opnieuw te beleven die een uitzonderlijke mijlpaal in de menselijk bezigheden markeerden. Dit bereikt alle mensen, los van hun overtuiging, en zelfs los van de rol die ieder van ons speelt in de samenleving.*²²²

Niet zozeer omwille van de feestelijkheden zelf is het voortbestaan dus belangrijk voor de inwoners van Cerro de Pasco, maar wel omwille van de verbindende kracht die van de feesten uitgaat en de bijdrage van de feesten aan de identiteit van de stad. Een laatste vorm van immaterieel erfgoed waar de *concurso* behandeld, zijn de legendes over het ontstaan van mijnbouw en de verbinding daarmee met de stad. Zij reflecteren ook de mijnbouwidentiteit van de stad. Een van de deelnemers aan de *concurso* gaf aan dat de legendes en verhalen over de geschiedenis van de stad dringend vastgelegd moeten worden. De mondelinge bronnen die ze kunnen vertellen verdwijnen namelijk, ze verhuizen naar andere steden omwille van de gezondheidsproblemen en nemen de herinneringen en verhalen met zich mee.²²³

Dat belang van culturele gewoonten en hun bijdrage aan de identiteit van de stad keert ook terug in de interviews met inwoners van Cerro de Pasco, samen met de vrees dat die verloren zullen gaan in

²²⁰ *Paragsha*, 34.

²²¹ *Boletín Participación* 22, 25.

²²² *Paragsha*, 10.

²²³ *Paragsha*, 28.

de toekomst. In paragraaf 3.1. stelde ik me de vraag of de inwoners van de stad zelf ook waarde hechten aan het *Plaza Chaupimarca*. Die vraag kan ik niet beantwoorden op basis van de interviews uit 1995, wel geven die interviews duidelijk aan dat het immaterieel erfgoed van de stad belangrijk voor hen is. Inwoner Victor gaf aan dat die culturele gewoonten en tradities ook veranderd zijn door mijnbouw in de loop van de geschiedenis. Onder CPC trok mijnbouw namelijk immigratie van buitenlanders en Peruanen uit andere delen van het land aan. Zij hebben de tradities van Cerro de Pasco beïnvloedt.²²⁴ In die zin zouden de tradities dus ook deel kunnen uitmaken van het *patrimonio minero* van het MINEM.

²²⁴ Interview met Victor Osorio Alania.

HOOFDSTUK 4: HET VERLEDEN IN DE TOEKOMST

Inwoners en middenveldorganisaties uit Cerro de Pasco voelen duidelijk de nood om herinnerd te worden en om het erfgoed van de stad levend te houden. Student Juan betreurde in 1995 de teloorgang van de kennis van het Quechua bij de *cerreños*. Hij geloofde dan ook dat een herwaardering van de Andescultuur nodig was voor de ontwikkeling van de stad, want “*it’s not just to do with economic development but also with personal development, cultural development.*”²²⁵ Dit hoofdstuk gaat daar dieper op in door het toekomstperspectief van de bevolking en het middenveld, en de rol van het stadsverleden daarin, te toetsen aan dat van het idee van moderne mijnbouw als weg naar de toekomst. Omdat inwoners in 1995 ook aangaven dat zij herinnerd willen worden en iets willen nalaten voor de toekomstige generaties, vertrekt dit hoofdstuk vanuit de nood aan representatie die zij voelen. Bij mijnbouwconflicten in Peru is participatie van de lokale bevolking geen onbesproken onderwerp. Ideeën en regelgeving rond vrije, geïnformeerde en voorafgaande instemming, de rol van het *Defensoría del Pueblo* en consultatie van de bevolking vormen dan ook hoofdonderwerpen in het publieke debat rond mijnbouw. De eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk draaien rond transparantie en participatie, de derde rond het toekomstperspectief van het middenveld en de bevolking en de laatste gaat na welke rol representatie daarin speelt.

4.1. HET GEBREK AAN TRANSPARANTIE EN PARTICIPATIE

Als de verschillende actoren in mijnbouwconflicten het over één zaak met elkaar eens zijn, dan is het wel de gebrekkige transparantie ten opzichte van lokale gemeenschappen. Transparantie is een steeds weerkerend thema in het *Boletín* van Centro Labor, vooral wat betreft de mijnuitbreidingsplannen. Toen Volcan in 2006 Plan L uit de doeken deed, gebeurde dat op aandringen van het middenveld. Maar dat was nog niet voldoende voor Centro Labor. Niet alleen vond Centro Labor de inwoners van de stad het recht hadden te weten welke impact Plan L exact zou hebben op de stad en haar gebouwen. De organisatie eiste ook dat het bedrijf duidelijkheid zou scheppen over de uitbreidingsplannen op lange termijn. De uitvoering van Plan L liep tot 2013, maar de mensen moesten ook weten wat er daarna zou gebeuren.²²⁶ In 2009 was het nog niet duidelijk hoeveel hectare stedelijk gebied er voor Plan G zou verdwijnen.²²⁷ Ook over de fondsen die mijnbouw genereert, moet transparant gecommuniceerd worden. Transparante communicatie van de overheden over de fondsen en hoe de bevolking daarin deelt is noodzakelijk opdat de belangenconflicten met de bevolking uitgeklaard zouden worden.²²⁸ Het gebrek aan transparantie van mijnbedrijven en de onwetendheid van de bevolking als gevolg daarvan zorgt ervoor dat mensen mijnbouwprojecten steunen vanuit verkeerde percepties. Bij de uitbreiding

²²⁵ Interview met Juan Navarro Benito.

²²⁶ *Boletín Especial Participación* 3, 16.

²²⁷ “Concesiones mineras en la Provincia de Pasco,” *Boletín Especial Participación* 4 (juni 2009).

²²⁸ *Boletín Participación* 4 (mei 2006), 1.

van de nabijgelegen *El Pilar*-mijn dachten mensen bijvoorbeeld dat het meer werkgelegenheid zou creëren, wat volgens Centro Labor niet zo was.²²⁹

Volgens het MINEM is het vooral verkeerde informatie die aan de oorzaak van de mijnbouwconflicten in het land ligt. Het legt de schuld van de “*desinformación*” van de bevolking bij de sociale organisaties.

*Ondanks onze mijnbouwtraditie en programma's voor sociale en milieuverantwoordelijkheid in Peru, zijn er organisaties die niet bekend zijn met de mijnbouwwetgeving en onnodige conflicten met de gemeenschappen veroorzaken.*²³⁰

Hier maakt het MINEM dus de verbinding tussen traditie, moderne mijnbouw en transparantie. Naar het beeld van oude, onverantwoordelijke mijnbouw zijn mythes ontstaan over moderne mijnbouw. Het zijn die mythes die ervoor zorgen dat de bevolking wantrouwig tegenover mijnbouw staat. De mythes kunnen echter allemaal ontkracht worden als mensen op de hoogte zouden zijn van het MVO van moderne mijnbouw. De eerste mythe is dat mijnbouw een negatieve impact op de lokale ontwikkeling zou hebben. Fout, want mijnbouw is een van de belangrijkste sectoren van Peru en brengt zo ook inkomsten voor de bevolking en projecten ten voordele van hun ontwikkeling met zich mee. Ten tweede zou mijnbouw haar winsten niet delen met de bevolking. Ook fout, want via het *canon minero* en de *regalías mineras* profiteert de bevolking net wel mee van de winsten. Ten derde zou mijnbouw enkel zij die rechtstreeks in de mijnbouw tewerkgesteld zijn bevoordelen. Onwaar, want mijnbouw genereert ook indirecte werkgelegenheid in dienstverlening en handel. En ook de vierde mythe dat mijnbouw het milieu vervuult klopt niet, want er zijn verschillende milieuriichtlijnen die gevolgd moeten worden bij de uitvoering van mijnbouwactiviteiten. Een goede voorlichting over de voordelen van mijnbouw voor de lokale gemeenschappen is dus noodzakelijk zodat ze inzien dat moderne mijnbouw hun welzijn niet bedreigt, maar net stimuleert.²³¹

*De burgers hebben het recht om op een transparante manier geïnformeerd te worden, niet alleen door de Staat, maar ook door alle organisaties uit het middenveld met inbegrip van de onderwijsinstellingen: lagere, middelbare, technische en hogere.*²³²

Een tweede, daaraan verbonden, terugkerend thema bij Centro Labor is de gebrekkige participatie van de bevolking in de besluitvorming rond de mijn- en stadsuitbreidingsplannen. Zo verweet Centro Labor de overheid en het bedrijf bijvoorbeeld de beslissing tot opvulling van Patarcocha genomen te hebben zonder inspraak van de derde actor, namelijk de bevolking.²³³ Een schepen van de *Gobierno Regional Pasco* antwoordde het volgende wanneer hij gevraagd werd naar het belang van participatie van de bevolking voor het herstel van de lagune:

Ik denk niet alleen dat het belangrijk is, maar ook erg noodzakelijk; welnu, als de bevolking zich niet bewust is van en niet betrokken is bij het vitale belang van de lagune en de dringende behoefte die er bestaat om deze op de juiste manier te herstellen en

²²⁹ Observaciones al Estudio de Impacto Ambiental del proyecto de ampliación de la mina El Pilar,” *Boletín Participación* 28, (oktober-november 2010), 14.

²³⁰ Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 72.

²³¹ *Informativo Minero*, nr. 08-2018.

²³² Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 77.

²³³ *Boletín Participación* 24, 8.

*te bewaren, dan zal het vele of weinige werk dat men doet geen duurzaamheid kennen (...).*²³⁴

4.2. DE WIL TOT TRANSPARANTIE EN PARTICIPATIE

Verschillende partijen in het conflict verwijten elkaar het verzwijgen van informatie of het verspreiden van verkeerde informatie onder de bevolking. Bijgevolg roepen ze zichzelf uit tot de drager van de waarheid en nemen ze zelf initiatieven om de bevolking op een correcte manier te informeren en het gebrek aan transparantie van de andere actoren op te vangen.

Voor Centro Labor is dat het hoofddoel van het *Boletín Participación*, de mensen in Pasco informeren over de ontwikkelingen in de onderhandelingen i.v.m. stadshervestiging, mijnuitbreiding, vervuiling et cetera.

*Transparantie in het publieke en private beleid is een van de zaken die we vanuit het maatschappelijk middenveld moeten blijven bevorderen, met als doel het wantrouwen tussen de bevolking en haar lokale, regionale en nationale autoriteiten als ontwikkelingsactoren te verminderen.*²³⁵

Daarnaast neemt de organisatie ook de rol op zich om de belangen van de bevolking te vertegenwoordigen in die onderhandelingen. In 2006 organiseerde Centro Labor een forum ter bevordering van de participatie of het *Foro Diálogo, Concertación y Desarrollo en Pasco: Fortaleciendo la Democracia Participativa en el Perú y la Región*. Een van de conclusies van het forum was dat het middenveld eensgezindheid moest bereiken om sterker te staan in de onderhandelingen met mijnbedrijven.²³⁶ In 2008 deed Centro Labor een rondvraag bij 633 *cerreños* over Plan L en hun perceptie over de gevolgen daarvan.²³⁷ Om de inwoners van de stad bewust te maken over de verdwijning van het *Plaza Chaupimarca* organiseerde Centro Labor in 2009 een fototentoonstelling over de stadsinfrastructuur die zou verdwijnen. Veel van de bezoekers waren niet op de hoogte van die plannen. Maar het is voor Centro Labor van fundamenteel belang dat de stadsinwoners exact ingelicht worden over vernielingen die mijnuitbreiding met zich mee zal brengen. De mensen konden daarbij ook zelf hun waarderingen en verzoeken uiten over de gebouwen op de foto's.²³⁸ In 2013 organiseerde de Centro Labor een bodemonderzoek waar de mensen uit de getroffen wijken zelf aan deelnamen. Hun deelname toonde volgens de organisatie hun groeiende interesse om de schadelijke effecten van mijnbouw te kennen aan. Bovendien verhoogde "het verwerven van praktische kennis over hoe milieumonsters worden verwerkt in een analyselaboratorium (...) het vertrouwen van de gemeenschappen en motiveert hen om deel te nemen en betrokken te zijn bij de processen van bewaking, monitoring en milieucontrole."²³⁹

²³⁴ Interview met Luis Enrique Saavedra Muñoz (*Gerente Regional de Recursos Natural y Gestión del Medio Ambiente Gobierno Regional Pasco*), *Boletín Participación* 24, 25.

²³⁵ "Análisis del propuesto 2009 del gobierno regional de Pasco y de las municipalidades de la provincia de Pasco," *Boletín Especial Participación* 5 (juli 2009), 2.

²³⁶ *Boletín Participación* 4, 8.

²³⁷ *Boletín Participación* 16.

²³⁸ *Boletín Participación* 23, 13.

²³⁹ *Boletín Participación* 36, 5-22.

De slogan van het *Informativo Minero* van het MINEM is “*wij verspreiden het goede nieuws over de Peruaanse mijnbouw.*” Voor het MINEM is het mijnkadaster of *Catastro Minero* het initiatief bij uitstek dat haar wil tot transparantie toont. Het *Catastro Minero* is “*een cartografisch instrument van de sector dat de prijs voor goede overheidspraktijken heeft ontvangen, toegekend door ‘Ciudadanos Al Día’.*”²⁴⁰ Daarnaast heeft het MINEM ook het *Memoria*-project opgezet. *Memoria* is een programma voor mensen uit mijnbouwregio’s met vier componenten: bestuur, sensibilisering, capaciteitsontwikkeling en capaciteitsversterking. Leaders van gemeenschappen worden daarbij uitgenodigd voor mijnbouwstages of *pasantías mineras*. Op die stages worden hun vaardigheden versterkt, evenals hun kennis van mijnbouw, wetgeving, milieubeleid, sociaal beleid en projectontwikkeling. Tijdens de vorige edities van *Memoria* was er één deelnemer uit Cerro de Pasco aanwezig. Op die manier licht het MINEM de bevolking zelf in over de voordelen van mijnbouw voor duurzame ontwikkeling. Door de deelnemers aan het programma oude van nieuwe mijnbouw te leren onderscheiden zullen zij ook het belang van mijnbouw voor de lokale, regionale en nationale ontwikkeling inzien. Bovendien worden de deelnemers meegenomen op een uitstap naar musea over mijnbouw om de kennis over de mijntraditie van Peru te bevorderen.²⁴¹

Bijgevolg ontstaan er tegenstrijdige narratieven die circuleren in het publieke debat over mijnbouw. Terwijl Centro Labor het gebrek aan drinkbaar water voor de bevolking aanklaagt in Cerro de Pasco, verspreidt het MINEM via haar educatief materiaal de boodschap dat watervoorziening voor de bevolking op de eerste plaats komt. Waar Centro Labor dit gebrek wijt aan de grote benodigde hoeveelheden water voor mijnbouw, leert het materiaal van het MINEM kinderen net dat mijnbouwactiviteiten weinig water verbruiken en dat mijnbedrijven het benodigde water zelfs hergebruiken.²⁴² Het beeld dat het MINEM naar de buitenwereld toe creëert strookt dus niet met de realiteit in Cerro de Pasco.

Qua participatie geven het MINEM en Volcan aan dat er geen probleem is: zij hebben voldoende initiatieven opgezet om de inspraak van de lokale gemeenschappen te bevorderen. Het MINEM ontwierp bijvoorbeeld een gids voor mijnbedrijven over de bevordering van relaties met gemeenschappen.²⁴³ En het *Memoria*-programma versterkt de capaciteiten van leiders van gemeenschappen en daarmee ook de dialoog rond mijnbouw. Volcan verklaarde in haar gedragscode het volgende:

*Wij erkennen de bijzondere relatie van oorspronkelijke bevolkingen of inheemse gemeenschappen met de omgeving waarin ze leven. We aanvaarden het compromis van het implementeren van dialoogprocessen op basis van onderhandelingen te goeder trouw en die compatibel zijn met traditionele besluitvormingsprocessen.*²⁴⁴

Bovendien draagt het bedrijf naar eigen zeggen ook actief bij aan transparante communicatie met gemeenschappen en overheden. Alle interessegroepen worden door Volcan op gezette tijdstippen ingelicht over thema’s die hen aanbelangen. Daardoor gaan alle belanghebbenden akkoord met de

²⁴⁰ Luna Córdova, *Minería sostenible en el Perú*, 74.

²⁴¹ *Memoria, programa de integración minera* (Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019).

²⁴² Cartilla 6, *Material didáctico para niños*.

²⁴³ Luna Córdova, *Minería en el Perú: región Pasco*, 26.

²⁴⁴ *Código de Conducta*, 8.

beslissingen van het bedrijf. Daarbij geeft Volcan ook aan het principe van vrije, voorafgaande en geïnformeerde toestemming voor inheemse volkeren te handhaven.²⁴⁵

4.3. EEN TOEKOMST MET MIJNBOUW?

Het middenveld en de bevolking miskennen de initiatieven van de overheid en het mijnbouwbedrijf echter niet volledig. Integendeel, het idee van duurzame ontwikkeling gebracht door moderne mijnbedrijven is ook daar terug te vinden. Al is dat dan met een andere invulling en een nuancering van de rol van mijnbedrijven daarin. De ondertitels van het *Boletín Participación* tonen aan dat een betere toekomst het belangrijkste doel van Centro Labor is: “*Labor: voor een waardig leven en een gezonde en veilige omgeving*” en “*De toekomst van de komende generaties wordt vandaag gebouwd.*”

Uit de interviews van het *Panos Institute* in Cerro de Pasco blijkt duidelijk dat mensen met nostalgie terugblikken naar het verleden van de stad. Mijnbouw heeft veel veranderingen in hun leven en in het landschap gebracht. Toch is een volledige terugkeer naar de traditionele levensstijl, wat die dan ook moge zijn, niet wat de mensen voor ogen hebben als ze aan de toekomst denken. Er is teveel veranderd daarvoor. Het verleden heeft in hun verbeelding dus eerder de vorm van een idylle aangenomen die onmogelijk herroepen kan worden. Toch is de idyllische representatie van het verleden van de stad meer dan louter nostalgie. Het geloof dat het in de toekomst weer beter kan worden is aanwezig. Zo kon een herstel van de oorspronkelijke lagune van Patarcocha de volgende generatie van nieuwe inkomsten via toerisme voorzien. En op die manier kan het natuurlijk erfgoed van de stad een bouwsteen zijn voor de toekomst van de stad. Die toekomst naar het beeld van vroeger ziet Centro Labor niet in de vorm van een volledige afkeer van mijnbouw in Cerro de Pasco. Dat wordt onmogelijk geacht doordat de stadsontwikkeling net altijd afhankelijk van mijnbouw is geweest. Daarom speelt mijnbouw ook een rol in de toekomst die de bevolking en het middenveld voor Cerro de Pasco voor ogen hebben. Er wordt gerekend op Volcan om verbetering te brengen in de sociale en milieuomstandigheden. In die zin hanteren ze hetzelfde discours als de overheid en Volcan met duurzame ontwikkeling en verantwoordelijkheid als kernbegrippen. Bovendien heeft mijnbouw nog een historische schuld af te lossen. Maar om het idee van duurzame ontwikkeling dat Centro Labor voor ogen heeft te verwezenlijken moet het beleid wel aangepast worden, want “*we zouden enkel over vooruitgang praten als ze (i.e. mijnbouwbedrijven) met sociale verantwoordelijkheid werken (...). Maar misschien enkel in Pasco werkt men zonder aan de toekomst te denken, terwijl ze alles (bodem, lucht, water) vervuilen en de wetten die ons zouden moeten beschermen dode letter zijn.*”²⁴⁶

Zoals ik hiervoor al heb aangegeven ijvert Centro Labor dan ook voor transparantie over de financiële bijdragen van mijnbouw aan duurzame ontwikkeling. In 2007 wijdde de organisatie een *Boletín* aan de *aporte voluntario* van de mijnbedrijven in Pasco. Volcan had op dat moment nog geen vrijwillige bijdragen gedaan, in tegenstelling tot de andere mijnbedrijven in de regio.²⁴⁷ Het veertiende en twintigste *Boletín Participación* waren volledig gewijd aan het *canon minero* en de *regalías mineras* uit

²⁴⁵ *Código de Conducta*, 8-12.

²⁴⁶ *Paragsha*, 22.

²⁴⁷ “Aporte voluntario,” *Boletín Participación* 13 (november-december 2007).

mijnbouw en hoe deze precies besteedt worden.²⁴⁸ Een later nummer uit 2013 besprak de financiële situatie van het bedrijf. De conclusie van Centro Labor daarbij was dat Volcan in de komende jaren voor de uitdaging stond om winst te blijven genereren en dit te combineren met de incorporatie van sociale en milieuverantwoordelijkheid binnen haar activiteiten. De winst mag dus niet ten koste gaan van de bevolking door bijvoorbeeld het uitkeren van lage lonen aan de werknemers zoals dat in de afgelopen jaren wel het geval was.²⁴⁹ De inkomsten en investeringen van mijnbouw in de regio zijn belangrijk voor de duurzame ontwikkeling, maar ze moeten in de toekomst wel anders besteed worden. Nu zetten mijnbedrijven in de regio in op “‘monumentale’ werken die in geen enkel opzicht de meest urgente problemen van de arme bevolking oplossen.”²⁵⁰ De huidige projecten zijn er volgens Centro Labor “met het ‘ecologische’ logo of om toerisme te stimuleren, zelfs andere om cultuur te promoten,” maar het zijn allemaal statische, infrastructurele werken.²⁵¹ Eerder dan aan die prestigeprojecten moet mijnbouw investeren in sociaal kapitaal. Als de inkomsten naar scholing en capaciteitsversterking zouden gaan, zouden ze op lange termijn voor betere leefomstandigheden op lokaal niveau zorgen. Dan zouden ze niet enkel het label van duurzame ontwikkeling kunnen gebruiken maar ook echt aan duurzame ontwikkeling bijdragen volgens Centro Labor. Nochtans vraagt Centro Labor ook om investeringen in infrastructuur. Maar dan wel infrastructuurwerken die de bevolking ten goede zullen komen, zoals een nieuw stadsdeel met water- en elektriciteitsvoorzieningen.

Mijnbouw is dus noodzakelijk voor de toekomst van de stad, maar er zijn ook tendensen weg van mijnbouw. Zo vraagt Centro Labor uitdrukkelijk om investeringen in andere economische sectoren, bijvoorbeeld veeteelt of toerisme. De uitbouw van andere economische sectoren zou de stad de kans geven zich ook los van het mijnbouwbedrijf verder te ontwikkelen. Aangezien Cerro de Pasco ook een traditie van veeteelt en landbouw heeft, kan die vraag om investeringen in andere sectoren wel als een wens tot terugkeer naar het verleden gezien worden. Een leven zonder mijnbouw wordt dus wel gedeeltelijk mogelijk geacht en misschien zelfs wenselijk, maar voor die investeringen kijkt de stad wel naar het mijnbouwbedrijf, en eventueel de overheid. Ook al in 1995, dus nog voor de privatisering, vroeg de bevolking van de stad om investeringen in andere sectoren. Terwijl de mijnwerkers net geen toekomst zonder mijnbouw zagen. Zij verbonden het lot van de stad en haar inwoners volledig aan mijnbouw. Wanneer de privatisering voor afname van de werkgelegenheid zou zorgen, zagen zij geen andere opties om in hun levensonderhoud te voorzien. De visie van de *cerreños* die niet in de mijn werkten kwam toen wel al overeen met de huidige visie van Centro Labor. Mijnbouw moet deel uitmaken van de toekomst van de stad, maar moet zich wel verantwoordelijk gedragen en investeren in de stad. Het grote verschil tussen dit toekomstbeeld en het toekomstbeeld van het MINEM en Volcan is dat verantwoordelijkheid een werkpunt is. In het heden gedraagt Volcan zich nog niet verantwoordelijk. Terwijl MINEM’s idee van moderne mijnbouw net is dat huidige mijnbedrijven zich al verantwoordelijk gedragen en dat dat de weg voor een duurzame toekomst openstelt. Bij Centro Labor en de bevolking is er in het heden nog geen sprake van verantwoordelijkheid en dus ook nog geen perspectief op een duurzame toekomst.

Duurzame ontwikkeling zal er alleen komen als in de juiste zaken geïnvesteerd wordt en mijnbouw haar nefaste impact terugschroeft. Wanneer dat niet gebeurt, ziet Centro Labor de toekomst ook

²⁴⁸ “Canon y regalía minera en la gestión municipal,” *Boletín Participación* 14 (februari-maart-april 2008); “Canon y regalías mineras del departamento de Pasco 2005-2008,” *Boletín Participación* 20 (januari 2009).

²⁴⁹ *Boletín Participación* 33, 35-6.

²⁵⁰ *Boletín Especial Participación* 5, 2.

²⁵¹ *Boletín Participación* 14, 11.

pessimistisch in, dan zal de situatie steeds verergeren en nieuwe culminatiepunten bereiken. Een groter verlies aan stedelijk gebied, biodiversiteit, gezondheid en identiteit zal de bevolking dan ten deel vallen. Centro Labor erkende dat *“mijnbouw ruimte nodig heeft om uit te breiden, maar het moet gebeuren met respect voor en rekening houdend met het bestaan van gemeenschappen met rechten, om zich ook uit te breiden, zich te consolideren en in de geschiedenis te blijven als stedelijk gebied.”*²⁵² Bij de uitvaardiging van *Ley 29293* gaf de organisatie bovendien aan dat duurzame ontwikkeling in de oude stad niet meer mogelijk was. Hervestiging was noodzakelijk. Daarom ook vroeg Centro Labor om meer investering van Volcan in de het nieuwe stadsdeel. Op die manier zou de stad de kans krijgen om opnieuw te beginnen, *“vermijndend dat de ernstige verstoringen van de huidige stedelijke ontwikkeling opnieuw optreden.”*²⁵³ Daarom moet het stedelijke gebied bij de hervestiging duidelijk en onherroepelijk vastgelegd worden. *Ley 29293* vormde volgens Centro Labor misschien wel de laatste kans *“om de ernstige sociale problemen die Pasco meemaakt op te lossen op een meer planmatige manier en anderzijds om een nieuwe, meer gemoedelijke en respectvolle relatie tussen de maatschappij en de mijnbouw op te bouwen.”*²⁵⁴ In hervestiging zag Centro Labor dus een toekomst los van de negatieve effecten van mijnbouw, maar niet per se los van mijnbouw zelf.²⁵⁵ Het nieuwe stadsdeel moest evenwel compatibel blijven met het oude stadsdeel. Veel mensen zouden namelijk in de oude stad blijven wonen.

*Het is zeker geen kwestie van vrij spel geven aan straffeloosheid op vlak van milieu, aan vernieling en ‘urbanicide’ of dat het bedrijf de huidige stad in een grote opbergplaats voor mijnafval verandert. Veel sectoren zullen zeker niet verhuizen, vandaag niet, morgen niet, en zullen blijven wonen in San Juan Pampa, Simón Bolívar en Chaupimarca totdat de mijnbouwcyclus definitief voorbij is.*²⁵⁶

Merk hierbij op dat het eerste nieuwe deel van de stad, San Juan Pampa, ondertussen ook al als onderdeel van de oude stad gezien werd. En dat er in de nabije toekomst misschien geen toekomst los van mijnbouw gezien werd, maar wel in de verre toekomst. Bovendien moet het nieuwe stadsdeel overeenstemmen met de historische en culturele waarden van Cerro de Pasco, zodat de huidige en toekomstige generaties er ten volle van kunnen profiteren.²⁵⁷

In de laatste jaren is het milieu de grootste bezorgdheid geworden van Centro Labor. Waar de eerste uitgaven van het *Boletín Participación* vooral rond mijnuitbreiding en stadshervestiging draaiden, is de focus in de laatste nummers volledig verschoven naar de milieuproblematiek. Niet dat die aandacht voor het milieu in 2006 nog niet aanwezig was, maar toen was de grootste en meest dringende problematiek de regelgeving rond Plan L en vervolgens rond *Ley 29293*. In 1995 was in er de interviews met inwoners echter nog geen sprake van grote bezorgheden over het milieu. Dat was wel het geval bij de omwonenden uit de plattelandsgemeenschappen. Vooral sinds 2010 is milieu de hoofdbekommernis geworden in de verslaggeving van Centro Labor. Het *Boletín* werd vanaf dan ook gewijd aan de bespreking van milieueffectenrapporten. Na de bespreking van het EIA over Plan L, volgden nog de bespreking van de EIA's van twee geplande mijnuitbreidingen in de buurt van Cerro de

²⁵² *Boletín Participación* 8, 1.

²⁵³ *Boletín Participación* 20, 21.

²⁵⁴ *Boletín Participación* 20, 21.

²⁵⁵ *Boletín Participación* 19, 13.

²⁵⁶ *Boletín Participación* 19, 9-10.

²⁵⁷ *Boletín Participación* 22, 21.

Pasco.²⁵⁸ De *El Pilar*-mijn moest daarbij binnen de context van Plan L bekeken worden en niet als een apart project, vond Centro Labor. *El Pilar* was namelijk ook eigendom van Volcan en in het gebied tussen de *Tajo Raúl Rojas* en *El Pilar* waren al verschillende verzakkingen vastgesteld.²⁵⁹ Binnen de groeiende aandacht voor milieu is de laatste jaren ook klimaatverandering een rol gaan spelen. Mijnbouw heeft een versterkend effect op klimaatverandering, door de uitstoot van broeikasgassen. De geografische eigenschappen en de reeds problematische situatie van Pasco maken de regio bovendien extra kwetsbaar voor de effecten van klimaatverandering. Om die redenen riep Centro Labor mijnbedrijven in de regio op om hun uitstoot te monitoren en hun invloed op klimaatverandering op te nemen in de EIA's. In Cerro de Pasco verergert klimaatverandering het reeds bestaande drinkwatertekort door de afname van regenval.²⁶⁰ Daarnaast tasten de gassen die bijdragen aan klimaatverandering ook al de luchtwegen van mensen, de veeteelt en de sneeuwlagen aan.²⁶¹ Daarom is het belangrijk dat er geïnvesteerd wordt in andere economische sectoren, zo schreef Centro Labor in 2014.

*Verander het huidige economische model en geef evenveel belang aan andere economische activiteiten die milieuvriendelijker uitdraaien. De ontwikkeling van ons land moet niet in hoofdzaak op extractivisme gebaseerd zijn, aangezien op deze manier het recht op leven wordt geschonden door aantasting van ons milieu door onverantwoordelijk gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Economische groei is belangrijk, maar dit moet het resultaat zijn van steun aan verschillende economische activiteiten, zoals landbouw en veeteelt, activiteiten waarbij de voedselsoevereiniteit en -zekerheid van de bevolking in stand gehouden wordt.*²⁶²

De bijkomende dreiging van klimaatverandering versterkt Centro Labor's visie op de toekomst dus. Daarbij moeten ook natuurlijke rijkdommen als erfgoed bewaard worden, evenals dat het historische erfgoed van de stad bij hervestiging voor de toekomst bewaard moet blijven. De strijd voor het behoud van het ecosysteem loopt gelijk met de strijd voor het behoud van de identiteit van Cerro de Pasco.

4.4. DE NOOD AAN REPRESENTATIE

De groeiende aandacht voor milieu zien we ook weerspiegeld in de publicaties van Volcan. In de laatste bedrijfspresentaties voegde Volcan extra dia's toe over de maatregelen die ze neemt ter bevordering van het milieu. Ook adopteert Volcan begrippen uit het overheidsdiscours zoals mensenrechten en *Sustainable Development Goals*.²⁶³ Het is dus duidelijk dat de verschillende actoren in het mijnbouwconflict hun discours op elkaar afstemmen. Bij alle actoren staat duurzame ontwikkeling centraal. Maar zoals gezien geven ze daar niet allemaal dezelfde invulling aan. Voor Centro Labor is het bijvoorbeeld belangrijk dat het verleden van de stad een plaats krijgt in de toekomst van de stad. Voor de bezorgdheden daarover is echter weinig plaats in de publicaties van het MINEM en Volcan. De

²⁵⁸ "Observaciones al Estudio de Impacto Ambiental del proyecto planta complementaria para el beneficio de Minerales Oxidados," *Boletín Participación* 29 (januari-februari 2011).

²⁵⁹ *Boletín Participación* 28, 5-6.

²⁶⁰ "Cambio climático: precipitaciones en Cerro de Pasco," *Boletín Participación* 34 (mei 2013), 3-35.

²⁶¹ "Cambio climático: propuestas en el marco de la COP20," *Boletín Participación* 38 (december 2014), 26.

²⁶² *Boletín Participación* 38, 28.

²⁶³ *Código de Conducta*, 8.

representaties van het verleden die deze actoren verkondigen, stroken niet met de representatie die Centro Labor hanteert. Lokale overheden lijken in het debat in Cerro de Pasco op bepaalde vlakken wel meer aandacht voor het narratief van Centro Labor te hebben. Zo verklaarde de *Municipalidad* als eerste overheidsinstelling het *Plaza Chaupimarca* tot erfgoed, riep de nationale overheid op hetzelfde te doen en wanneer deze laatste de beschermde status terug introk, zocht de *Municipalidad* alternatieve oplossingen om het plein te behouden. Ook zette *congresista* Gloria Ramos zich in om de zaak op nationaal niveau weerklank te doen vinden. Maar ook media zouden een rol kunnen spelen in het geven van zichtbaarheid aan alternatieve narratieven van minder dominante actoren in het publieke debat.

Sandro Macassi heeft in zijn onderzoek naar de berichtgeving over mijnbouwconflicten rond het *Conga*-project in Cajamarca en het *Tía María*-project in Arequipa ondervonden dat kranten vooral inzetten op de polarisatie tussen de verschillende actoren. Ze focussen daarbij op berichtgeving rond de confrontatiefases in de conflicten, het aanduiden van schuldigen en het daarbij delegitimeren van sociale leiders. Volgens Macassi kunnen media meer bijdragen aan het openen van dialoog tussen de verschillende actoren door ook de onderliggende motivaties en ideeën van de conflicten weer te geven en ze te contextualiseren. Mijnbouwconflicten zouden niet enkel als politieke daden behandeld moeten worden in kranten. Ook hun economische en culturele aspecten moeten belicht worden.²⁶⁴ Uit de inzichten van Sandro Macassi zouden we kunnen veronderstellen dat kranten weinig aandacht schenken aan het conflict in Cerro de Pasco, wegens het aanslepende karakter en het conflict enkel belichten bij opvallende gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld een staking of protestactie, zoals bijvoorbeeld het protest over de loodvergiftiging van kinderen in Lima in het voorjaar van 2020. Uit mijn eigen kleinschalige onderzoek van internationale kranten bleek dat deze toch ook aandacht hebben voor de context en een langere termijnperspectief hanteren. In deze artikels was het vertrekpunt steeds de milieuvervuiling in Cerro de Pasco. De problematische situatie in het heden werd vaak gekaderd binnen de historische context van de stad. In 2012 omschreef *The New York Times* Cerro de Pasco als “*a town in the high Andes with mines dating back 1400 years*” in een artikel over een nieuwe methode om de vervuiling in de stad te meten.²⁶⁵ *De Morgen* noteerde in 2017: “*Spanjaarden roofden de bodem al leeg in de 16de eeuw, het hele Westen volgde en nu is ook China in het Zuid-Amerikaanse land gearriveerd,*” en ging vervolgens in op de schadelijke effecten van de ontginning op de gezondheid van de bevolking.²⁶⁶ *The Economist* wijdde in 2009 een artikel aan de hervestigingsplannen. Daarbij werd verwezen naar het nooit uitgevoerde vorige plan. Het magazine liet daarbij de gouverneur van Pasco aan het woord: “*Cerro de Pasco has never been a beauty spot. But the few local landmarks, such as the main church, would disappear into the hole by 2014.*”²⁶⁷ Volcan werd ook naar haar mening over de hervestiging gevraagd, maar wilde geen antwoord geven.

In deze internationale berichtgeving weerklinkt het perspectief van Centro Labor dus wel. De kranten geven verschillende actoren de kans om hun visie uit te leggen. Het historische perspectief van Centro Labor is daarbij het dominante perspectief met de huidige situatie als het culminatiepunt van een lange

²⁶⁴ Sandro Macassi Lavander, “Rol de actores mediáticos y políticos en la representación de los conflictos socioambientales en el espacio público: estudio comparativo de dos conflictos,” *Anuario Electrónico de Estudios en Comunicación Social Disertaciones* 2 (2015): 60-78.

²⁶⁵ Donald McNeil, “Environment: mapping hot spots of lead contamination could safeguard children in mining towns,” *The New York Times*, 10.12.2012.

²⁶⁶ Rik Van Puymbroek, “Littekens in het landschap,” *De Morgen*, 01.07.2017.

²⁶⁷ “If a city’s the pits,” *The Economist*, 29.01.2009.

geschiedenis van vervuiling. Daarbij krijgt ook de bekommernis rond het erfgoed van de stad een weerklank. In een later artikel van *The New York Times* werd uitgebreid ingegaan op het verlies aan traditionele cultuur dat sinds de omschakeling op dagbouw een bezorgdheid van de bevolking is. Daarbij ging de fotograaf op zoek naar “*moments of colored stillness and crumbling infrastructure as well as festive ones complete with bull carvings, costumes and animal skins.*”²⁶⁸ Een artikel van RTL had het in 2019 over het verlies aan biodiversiteit in Cerro de Pasco.²⁶⁹

Maar toch is meer representatie nodig, blijkt uit de bronnen van Centro Labor en de noden die zij aanvoelen. Bij mijnuitbreiding zijn de veranderingen in het landschap de enige zichtbare gevolgen, stelde Centro Labor bij de evaluatie van het EIA over *El Pilar*. Maar in berichtgeving van bedrijven worden ze afgedaan als de enige gevolgen. De onzichtbare gevolgen bereiken het publieke debat niet, terwijl de positieve effecten net in de verf gezet worden. Daarom moeten overheden naar de bevolking zelf luisteren en hun verhaal een stem geven.²⁷⁰ In 1995 gaven de inwoners van Cerro de Pasco ook al aan dat het alomtegenwoordige historische narratief niet klopt. Centro Labor staat niet alleen in de wens om een betere erkenning voor het verleden van de stad. Voor de organisatie CooperAcción was het *Mountain Voices*-project dan ook een goed instrument in haar campagne om meer zichtbaarheid aan de narratieven van de lokale bevolking te geven.²⁷¹ Sociale organisaties op nationale schaal identificeren dus ook de nood aan meer gehoor van alternatieve representaties van het verleden én het heden. Het vormde dan ook de motivatie voor het oprichten van de *Confederación Nacional de Comunidades del Perú Afectadas por la Minería* (CONACAMI) in 1999:

*Objectieve aspecten zoals het verleden van de mijnbouw en de dreiging van een ‘onverantwoordelijke mijnbouw’, het organisatorische en representatieve vacuüm dat de problematiek van de door mijnbouw getroffen gemeenschappen omvatte, waren elementen die het initiatief motiveerden.*²⁷²

Bovendien gaf een inwoner van Paragsha in 2013 aan dat ook in het onderwijs niet de juiste lessen over de geschiedenis van Pasco gegeven worden, daarom onderwijst hij zijn kleinkinderen zelf daarover.

*Huizen, monumenten, personages, evenementen, over alles wat gebeurt op de planeet, maar over de geschiedenis van ons Cerro de Pasco wordt niet gepraat, het komt niet voor in de boeken: “Cerro de Pasco is een stad die niet bestaat in boeken! Hoe kunnen kinderen hun land leren kennen en liefhebben als niemand hen iets leert?”*²⁷³

Die wens voor een betere representatie van de situatie in Cerro de Pasco in het onderwijs weerklonk ook in 1995 al. De bouw van een universiteit in de stad kon niet voorkomen dat jongeren naar andere steden trokken voor hoger onderwijs. Die emigratie van jonge mensen was een grote bezorgdheid bij de inwoners. De reden volgens hen daarvoor was dat de universiteit de nood en situatie van de mensen niet aanvoelde. Ze verweten het mijnbouwbedrijf zelfs het onderwijs in scholen en universiteit te

²⁶⁸ Andrew Boryga, “A mine erodes an Andean city,” *The New York Times*, 13.01.2015.

²⁶⁹ Snoop Mogg, “Peru fighting mining pollution with little green algae,” *RTL*, 14.03.2019.

²⁷⁰ *Boletín Participación* 28, 15-31.

²⁷¹ *Minería y comunidades: testimonios orales y gráficos* (Lima: CooperAcción, 2000).

²⁷² Vittor, “CONACAMI.”

²⁷³ Interview met don Manuel, *Paragsha*, 61-2.

domineren en het onderwerp van milieuvervuiling te vermijden. Inwoner Victor vertelde toentertijd dat de universiteit een socialer perspectief moest hanteren.

*I don't mean them to go out singing and dancing, or lighting fireworks. I mean they have to interpret the needs of the miners, the campesinos and the whole population here. Our university has never organised a debate on the issue of the privatisation of CENTROMIN. That's why we say they're castrated, they live on a private island, behind a great wall, maybe that's why they can't hear the workers and the unions' complaints.*²⁷⁴

Met de publicatie van de werken die de *concurso de narración* opleverde, hoopte Centro Labor dan ook

*bij te dragen aan de lectuur, het onderwijs, de identiteit van de paragshinos en cerreños, evenals aan het zoeken en identificeren van benaderingen en voorstellen voor de lokale en duurzame ontwikkeling van Paragsha en de stad Cerro de Pasco.*²⁷⁵

Een eigen narratief kunnen verkondigen, of daar de kans toe krijgen, is dus deel van de strijd voor participatie en transparantie. Evenals de erkenning van het verleden deel is van de strijd voor een duurzame toekomst. Naar aanleiding van de coronapandemie en de impact daarvan op alle economische sectoren publiceerde CooperAcción op 5 augustus 2020 op haar Facebook-pagina de volgende oproep aan president Martín Vizcarra:

*Peru is GEEN mijnbouwland (país minero), het is een superdivers land (país megadiverso) en heeft een passend kabinet nodig, dat zich inzet voor het bouwen van een gediversifieerde productiematrix, vriendelijk voor de natuur en die de economische, sociale en culturele rechten van de bevolking die het bewoont beschermt.*²⁷⁶

²⁷⁴ Interview met Victor Osorio Alania.

²⁷⁵ *Paragsha*, 8.

²⁷⁶ CooperAcción, 05.08.2020, <https://www.facebook.com/CooperAccionPeru/>.

CONCLUSIE

Quien no reconoce su pasado, se expone a no tener futuro.

Wie zijn verleden niet erkent, vergooit zijn toekomst.²⁷⁷

Met die woorden besloot Centro Labor in 2006 haar pleidooi voor het behoud van het *Plaza Chaupimarca* als essentieel onderdeel van de identiteit van Cerro de Pasco. Tevens vat het citaat samen wat uit dit onderzoek is gebleken. Representaties van het verleden spelen een cruciale rol in de visie op de toekomst van de stad. Dit bij alle actoren, die we kunnen opdelen in overheid, mijnbouwbedrijf, middenveld en bevolking.

Het MINEM en het mijnbouwbedrijf in Cerro de Pasco zien de geschiedenis van de stad als een lange traditie van mijnbouw die in de toekomst verdergezet dient te worden. Het hedendaagse mijnbouwbedrijf breekt in hun beeld wel met de oude, onverantwoordelijke mijnbouwbedrijven. Het middenveld, de bevolking en in zekere mate ook de lokale autoriteiten sluiten zich bij die visie aan, ware het niet dat zij een ander waardeoordeel over die traditie vellen. Dat waardeoordeel komt overeen met wat Himley en Castillo al vaststelden bij plattelandsgemeenschappen. Vroeger was het beter, nu is het slechter. Net het tegenovergestelde van wat de overheid en het mijnbouwbedrijf verkondigen. In hun representatie was mijnbouw vroeger nadelig voor haar omgeving, maar gaat alles met hedendaagse mijnbouw beter.

Er zijn ook belangrijke verschillen met plattelandsgemeenschappen die pas in de laatste decennia met mijnbouw geconfronteerd werden. Zo zien het middenveld en de bevolking in Cerro de Pasco niet één groot breukmoment in de geschiedenis van hun gemeenschap voor en na mijnbouw. Simpelweg omdat niemand zich nog de periode voor mijnbouw kan herinneren. Mijnbouw is deel van de identiteit van de stad omdat de stad zich heeft ontwikkeld rond de mijn. In Cerro de Pasco worden daarentegen verschillende breuk- of kantelmomenten onderscheiden. Dit zijn de momenten waarop de verbondenheid met mijnbouw een problematische gedaante heeft aangenomen. De *mijnbouwboom* in Peru die de plattelandsgemeenschappen als breukmoment zagen, is voor de *cerreños* slechts het meest recente kantelpunt in hun geschiedenis. Daarnaast onderscheiden zij nog twee voorgaande kantelmomenten. Namelijk het moment waarop grootschalige mijnbouw van start ging aan het begin van de twintigste eeuw en het moment waarop het mijnbouwbedrijf gebruik begon te maken van een *tajo abierto*.

Het tweede verschilpunt met de plattelandsgemeenschappen is de gedaante die de verschillen voor en na het breukmoment of de kantelmomenten aannemen. Bij de plattelandsgemeenschappen ging het over landbouw. Bij de *cerreños* gaat het over stadsontwikkeling, hoewel ook landbouw een rol speelt. In het verleden bood mijnbouw kansen voor de stadsontwikkeling, de stadsgroei en de stadsbloei. Bij elk kantelpunt zijn die kansen afgenomen. Bij elk kantelpunt heeft mijnbouw een destructievere rol aangenomen en zetten de kansen zich om in beperkingen voor stadsontwikkeling en stadsgroei en de omkering van stadsbloei naar stadsverval. Hoewel de concrete gedaante van de

²⁷⁷ *Boletín Participación* 7, 11.

veranderingen ten opzichte van het breuk- of kantelmoment anders is, komt het bij plattelandsgemeenschappen en de stedelijke gemeenschap op hetzelfde neer: de levenskwaliteit en de kwaliteit van de leefomgeving van de lokale bevolking is afgenomen door de ontwikkeling van mijnbouw in de regio.

Met nostalgie wordt dan ook teruggeblikt op het verleden van de stad, voor mijnbouw een destructieve kracht werd. Uit dat verleden stammen nog overblijfselen in de vorm van het erfgoed van de stad. Ook die zijn voor de *cerreños* en het middenveld deel gaan uitmaken van hun identiteit, of roepen als plaatsen van herinnering die identiteit die al deels vernield is terug op. Zo vormt het erfgoed een verbinding tussen het verleden en het heden van de stad. Het gaat daarbij niet enkel om stadsinfrastructuur als erfgoed, zoals het *Plaza Chaupimarca*. Ook natuurlijk erfgoed en immaterieel erfgoed symboliseren de identiteit van Cerro de Pasco. Maar vooral sinds de *tajo abierto* zijn deze delen van de stadsidentiteit in botsing gekomen met het andere deel van de identiteit: mijnbouw. Door de verdere ontwikkeling van mijnbouw verliest de stad haar erfgoed, ook al is mijnbouw zelf deel van het erfgoed gaan uitmaken. Overheden en mijnbedrijven erkennen de waarde van die identiteit niet, zo stellen het middenveld en de bevolking. Lokale overheden doen dit in beperkte mate wel.

De verschillende verbeeldingen van het verleden en de verschillende ideeën over erfgoed gaven aanleiding tot *contested equivalences* in Cerro de Pasco. Stadshervestiging werd door de lokale autoriteiten naar voren geschoven als een compensatie voor het verlies aan stadsdelen. De nood daaraan voelt het middenveld ook, maar het verlies aan identiteit dat de teloorgang van stadsdelen met zich meebrengt, kan voor haar nooit gecompenseerd worden door stadshervestiging. Een loutere verplaatsing van de gebouwen op het *Plaza Chaupimarca* kan dan ook nooit het origineel volledig vervangen. De toekomst van de stad kan nooit losstaan van het verleden van de stad. Het erfgoed van de stad moet deel uitmaken van de duurzame toekomst die alle actoren voor ogen hebben. Terwijl mijnbouw zich wel opwerpt als de brug tussen het verleden en de toekomst door erkenning van de traditie en het erfgoed van de stad, is dit niet genoeg voor het middenveld. De identitaire waarde die het middenveld en de bevolking aan het erfgoed toekennen, kent geen gehoor bij de invulling die de autoriteiten en het bedrijf eraan geven en gaat verloren, vormt de *remainder*.

In het mijnbouwconflict in Cerro de Pasco gaan verleden, heden en toekomst dus hand in hand. Representaties van het verleden bepalen in het heden de visies op de toekomst bij de verschillende actoren. Volgens de overheid moet de mijnbouwtraditie van de stad verdergezet worden. Hedendaagse mijnbedrijven vervullen die taak en maken de weg vrij naar een duurzame toekomst. Ook de *cerreños* en het middenveld zien geen toekomst zonder mijnbouw omwille van de historische verbondenheid. Dit in tegenstelling tot gemeenschappen die recent met mijnbouw geconfronteerd werden. Maar de restanten van het bloeiende verleden van de stad moeten wel een plaats krijgen in die toekomst. Omdat overheid en mijnbouwbedrijf in staat zijn hun representaties op te leggen in het debat over mijnbouw in Cerro de Pasco krijgt ook hun toekomstperspectief de overhand. Daarom vraagt het middenveld meer transparantie en participatie van de bevolking in de besluitvorming, zodat zij in staat zijn ook hun narratief ingang in het debat te doen vinden. Voor het middenveld is de enige weg naar de toekomst de vereniging van de twee delen van hun identiteit, mijnbouw en het verleden. Enkel via de erkenning van het laatste deel kan het eerste deel bijdragen aan een duurzame ontwikkeling van de stad.

PISTES VOOR VERDER ONDERZOEK

Mijn onderzoek vormt een uitbreiding op het voorgaande onderzoek doordat het ook de stadscontext in rekening brengt, naast de plattelandscontext, en de context van langdurige mijnbouw, naast die van recente mijnbouw. Het zorgt ervoor dat de diversiteit aan conflictsituaties in Peru zichtbaar wordt in het academische onderzoek. Verder onderzoek kan vervolgens een uitbreiding op mijn onderzoek vormen door de diversiteit binnen de stadscontext in kaart te brengen.

Een eerste mogelijkheid tot verder onderzoek zie ik in mijn oorspronkelijke onderzoeksplan, namelijk a.d.h.v. mondelinge geschiedenis. De interviews van het *Panos Institute* uit 1995 zijn voor mijn onderzoek nuttige indicatoren geweest, maar hebben ook nieuwe vragen opgeroepen over hoe de inwoners van Cerro de Pasco nu, 25 jaar later, denken over het verleden, het heden en de toekomst van de stad. Toekomstig onderzoek zou er goed aan doen de huidige bevolking van de stad, in al haar heterogeniteit, te ondervragen over de onderwerpen die ik in deze masterproef besproken heb. Op die manier kunnen ook stemmen van mensen, los van organisaties, in kaart gebracht worden. Dat zal wellicht tot de nuancering of uitbreiding van mijn bevindingen leiden, gezien dat grotendeels vanuit het gezichtspunt van één middenveldorganisatie geschreven is. Zo zou onderzocht kunnen worden welke waarde de inwoners zelf aan het materiële erfgoed van de stad hechten. Zoals ik in paragraaf 3.1. heb aangegeven zijn er indicaties dat zij daar zelf minder belang aan hechten dan Centro Labor doet uitschijnen. Mijn hypothese is dan ook dat de stadsinwoners zelf vooral waarde hechten aan het immateriële erfgoed. Bij mondelinge geschiedenis kunnen de verschillende achtergronden en belangen van mensen duidelijker in kaart gebracht worden, alsook de impact daarvan op de representaties. Vooral de verschillen of gelijkenissen tussen mijnwerkers en bewoners zonder rechtstreekse afhankelijkheid van mijnbouw en tussen inwijkelingen, autochtone en uitgeweken *cerreños* zijn interessante uitgangspunten. Mondelinge geschiedenis kan bovendien ook verder bijdragen aan het zichtbaar maken van de representaties van niet-dominante actoren. José De Echave pleitte in dat opzicht al voor mondelinge geschiedenis om de stem van de bevolking in het debat te laten weerklinken.²⁷⁸ Dankzij veldwerk is het bovendien mogelijk om een beter beeld te krijgen van de huidige situatie in Cerro de Pasco, iets waar het mij bij dit onderzoek soms aan ontbrak.

Een tweede mogelijkheid is een grondig media-onderzoek naar representaties. De inzichten uit mijn onderzoek kunnen ons enkel iets leren over internationale berichtgeving en slechts in zeer beperkte mate. Toekomstig onderzoek zou er dus goed aan doen de berichtgeving van nationale mediakanalen te analyseren en de representaties die hierin aan bod komen te identificeren. Dat kan bijvoorbeeld a.d.h.v. de *Archivos de Noticias Digital del Sector Mineroenergético*, een databank met mediabronnen aangelegd door de *Sociedad Nacional de Minería, Petróleo y Energía*. Er moet dan wel eerst onderzocht worden welke artikels in deze databank terecht komen. De Nationale Bibliotheek van Peru en de plaatselijke kantoren van het *Instituto Nacional de Estadística e Informática* geven daarnaast ook toegang tot krantenarchieven. Bij dergelijk mediaonderzoek kan de vraag gesteld worden welke verschillen er zijn tussen lokale, nationale en internationale berichtgeving.

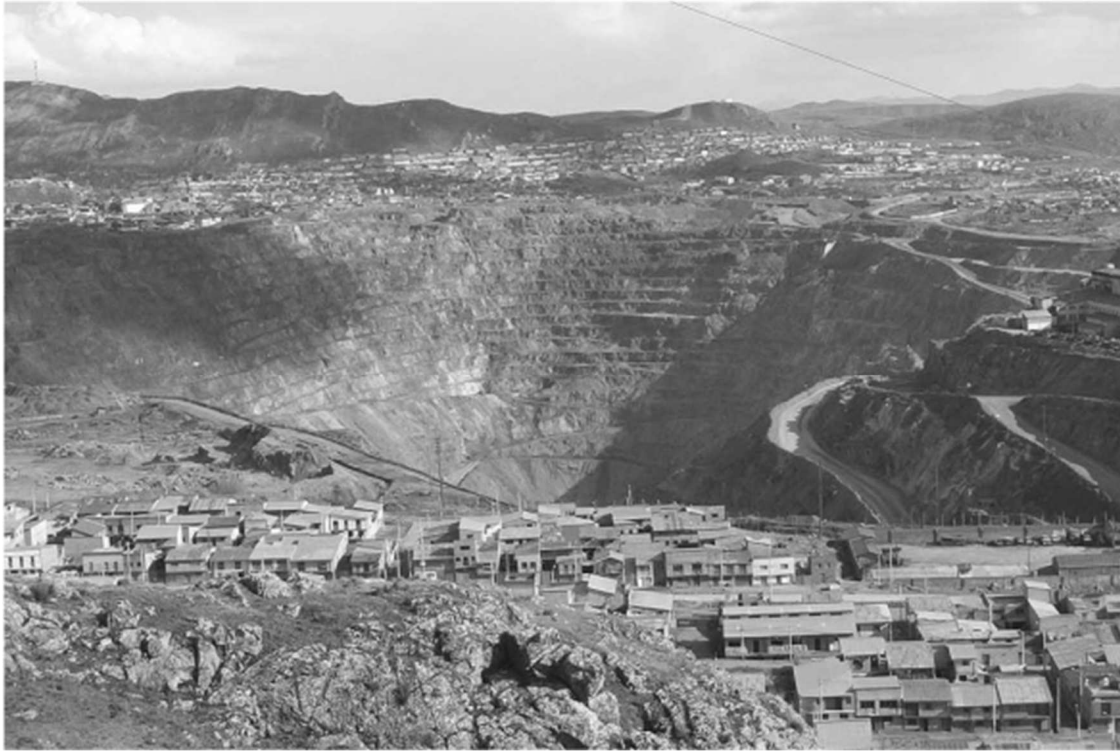
Tenslotte kan ook de rol van de lokale autoriteiten in het conflict verder onderzocht worden. Uit mijn onderzoek bleek dat de *Municipalidad Provincial de Pasco* en de *Gobierno Regional Pasco* soms andere houdingen aannamen ten opzichte van het beschermen van het erfgoed in Cerro de Pasco dan de

²⁷⁸ *Minería y comunidades*, 9-10.

centrale overheid. Bovendien nam de *Municipalidad* in het verleden al vaker een voortrekkersrol op zich i.v.m. stadshervestiging. Een onderzoek naar de precieze rol van de lokale overheden in het conflict kan meer duidelijkheid scheppen over de verhoudingen tussen de verschillende overheden enerzijds en tussen de lokale overheid, het middenveld en de bevolking anderzijds.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

Bron: *Boletín Participación 20.*

BIJLAGE 2

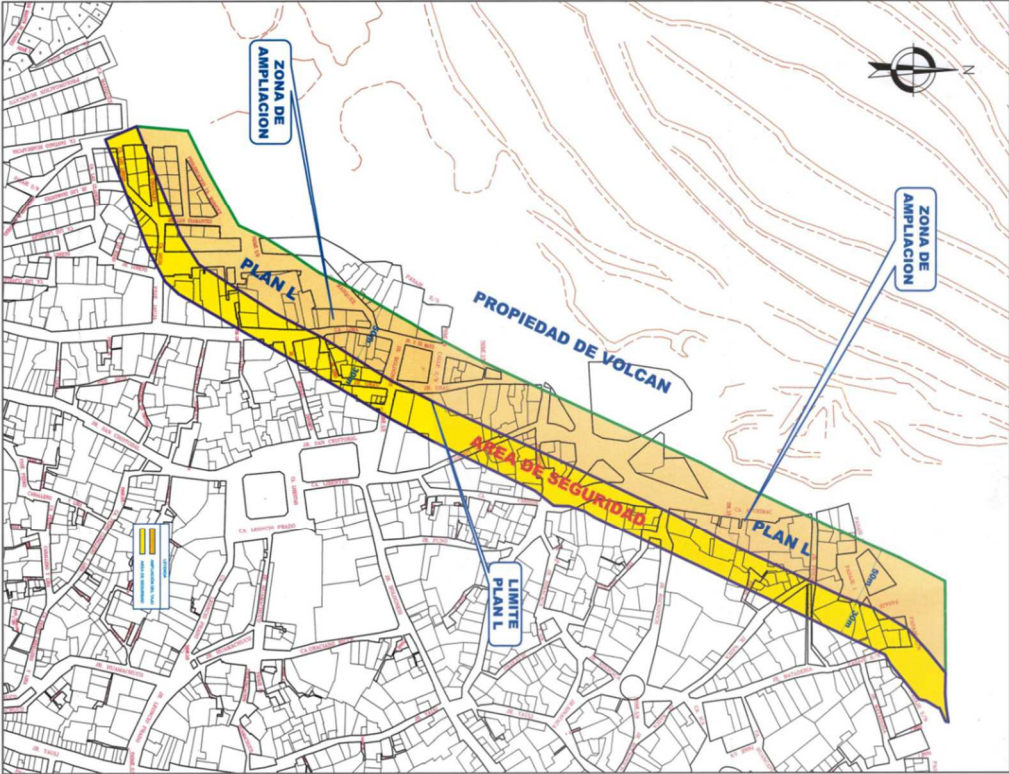

Boven: Peru met regio's, onder: regio Pasco.

Bron: PeruInfo, <https://www.peru.com/peruinfo/>.

BIJLAGE 3

Plano de la propuesta de ampliación del Tajo Abierto - Plan L

Bron: Boletín Especial Participación 3.

BIBLIOGRAFIE

BRONNEN

ASOCIACIÓN CIVIL CENTRO DE CULTURA POPULAR LABOR

[HTTPS://WWW.LABORPASCO PERU.ORG.PE/](https://www.laborpasco Peru.org.pe/)

Boletín Participación 2. Januari-februari 2006.

Boletín Participación 3. Maart-april 2006.

Boletín Participación 4. Mei 2006.

Boletín Participación 7. September 2006.

Boletín Participación 8. Januari 2007.

Boletín Participación 9. Maart 2007.

Boletín Participación 10. Mei 2007.

“Aporte voluntario.” *Boletín Participación* 13. November-december 2007.

“Canon y regalía minera en la gestión municipal.” *Boletín Participación* 14. Februari-maart-april 2008.

“Estudios de impacto ambiental.” *Boletín Participación* 15. Mei-juni 2008.

Boletín Participación 16. Juli 2008.

“Ley 29293.” *Boletín Participación* 19. Januari 2009.

“Canon y regalías mineras del departamento de Pasco 2005-2008.” *Boletín Participación* 20. Januari 2009.

“Calidad de aguas en la microcuenca del Río Tingo.” *Boletín Participación* 21. Juni 2009.

“Proceso de elaboración del reglamento.” *Boletín Participación* 22. September-oktober 2009.

“Decreto de urgencia, destrucción, recuerdos, propuestas e historias de vida.” *Boletín Participación* 23. November-december 2009.

“Defensa y recuperación del ecosistema.” *Boletín Participación* 24. Januari 2010.

“Análisis del Estudio de Impacto Ambiental del proyecto de ampliación del Tajo Abierto – Plan L.” *Boletín Participación* 25. April-mei 2010.

“Soberanía alimentaria.” *Boletín Participación* 26. Juni 2010.

Boletín Participación 27. Augustus 2010.

“Observaciones al Estudio de Impacto Ambiental del proyecto de ampliación de la mina El Pilar.” *Boletín Participación 28.* Oktober-november 2010.

“Observaciones al Estudio de Impacto Ambiental del proyecto planta complementaria para el beneficio de Minerales Oxidados.” *Boletín Participación 29.* Januari-februari 2011.

Boletín Participación 30. Maart 2011.

“Catastro de concesiones mineras en Pasco – 2010.” *Boletín Participación 31.* Juli 2011.

“Concesiones mineras y certificación ambiental en Pasco.” *Boletín Participación 32.* Augustus 2012.

“Situación económica-financiera de Volcan Compañía Minera S.A.A. 2007-2012.” *Boletín Participación 33.* April 2013.

“Cambio climático: precipitaciones en Cerro de Pasco.” *Boletín Participación 34.* Mei 2013.

“Santa Cruz de Andamarca y Atavillos Alto promueven el derecho al agua para las generaciones futuras.” *Boletín Participación 35.* Augustus 2013.

“Análisis participativo de la calidad de suelos en poblaciones afectadas por la actividad minera en Pasco.” *Boletín Participación 36.* Oktober 2013.

“Estudio hidrológico de la Laguna Mágica ‘Punrun’.” *Boletín Participación 37.* November 2014.

“Cambio climático: propuestas en el marco de la COP20.” *Boletín Participación 38.* December 2014.

“Agua, minería, cambio climático y acuerdo de gobernabilidad.” *Boletín Participación 39.* Juni 2015.

“La minería en el distrito de Yarusyacán.” *Boletín Especial Participación 1.* Juli 2006.

“Balance de la minería en Pasco.” *Boletín Especial Participación 2.* September 2006.

“Cerro de Pasco: ciudad y minería.” *Boletín Especial Participación 3.* Februari 2007.

“Concesiones mineras en la Provincia de Pasco.” *Boletín Especial Participación 4.* Juni 2009.

“Análisis del propuesto 2009 del gobierno regional de Pasco y de las municipalidades de la provincia de Pasco.” *Boletín Especial Participación 5.* Juli 2009.

Paragsha: historia, cultura, minería y medio ambiente. Concurso de narración. Jesús María: Asociación Civil Centro de Cultura Popular Labor, 2013.

Estudio en poblaciones afectadas por metales pesados en Pasco. Cerro de Pasco: Asociación Civil Centro de Cultura Popular Labor, 2018.

Presentatie door Henry Luna Córdova. *Minería Peruana: fórum sobre estrategias para el desarrollo de la macro región Huancavelica, Junín, Pasco*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 04.06.2009.

Presentatie door Henry Luna Córdova. *Minería sostenible en el Perú*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, november 2009.

Presentatie door Henry Luna Córdova. *Minería en el Perú: región Pasco*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, december 2009.

Presentatie door Henry Luna Córdova. *Minería sostenible en el Perú*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, oktober 2010.

Presentatie door Henry Luna Córdova. *Minería sostenible en el Perú*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2011.

Presentatie. *Curso-taller: plantas de beneficio y plan de minado*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2013.

Presentatie door Guillermo Shinno Huamaní. *Mining in Peru*. Lima: Ministerio de Energía y Minas, maart 2014.

Presentatie. *Actividad minera: aspectos a tener en cuenta*. Lima: Ministerio de Energía y Minas.

Folleto informativo: Perú, país minero. Lima: Ministerio de Energía y Minas.

Folleto informativo: los minerales en nuestros vidas. Lima: Ministerio de Energía y Minas.

The golden book COP20. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2014.

Memoria, programa de integración minera. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019.

Inventario Inicial de Pasivos Ambientales Mineros. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019.

Visión de la minería en el Perú al 2030. Lima: Ministerio de Energía y Minas, 2019.

Material didáctico para niños. Lima: Ministerio de Energía y Minas.

“Las exportaciones mineras y su aporte a la economía del país.” *Informativo Minero*, nr. 03-2018. 07.02.2018.

“Los inversiones sociales en minería, un aporte para el desarrollo sostenible.” *Informativo Minero*, nr. 06-2018. 03.04.2018.

“Mitos sobre la minería moderna peruana.” *Informativo Minero*, nr. 08-2018. 15.06.2018.

“Las áreas restringidas a la actividad minera.” *Informativo Minero*, nr. 14-2018. 17.12.2018.

“El proceso de participación ciudadana en el subsector minero.” *Informativo Minero*, nr. 05-2019. 17.05.2019.

“El empleo minero en el Perú.” *Informativo Minero*, nr. 10-2019. Oktober 2019.

VOLCAN COMPAÑÍA MINERA S.A.A. – [HTTPS://WWW.VOLCAN.COM.PE/](https://www.volcan.com.pe/)

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 12.11.2015.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 01.03.2016.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 10.05.2016.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 01.06.2016.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 19.09.2016.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 17.05.2017.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 02.06.2017.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 26.09.2017.

Volcan Corporate Presentation. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2017.

BMO Capital Markets 28th Annual Global Metals & Mining Conference. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 25.02.2019.

Presentación JP Morgan Emerging Markets Conference. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 26.02.2019.

Presentación JP Morgan Emerging Markets Conference. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2020.

Volcan Annual Report 2012. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2013.

Volcan Annual Report 2017. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2018.

Volcan Sustainability Report 2016. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2017.

Código de Conducta. Lima: Volcan Compañía Minera S.A.A., 2018.

PANOS INSTITUTE LONDON

Bennett, Olivia. *Mountain voices*. Londen: Panos Oral Testimony Programme.

Interview met Félix Durand Campos (voormalig mijnwerker), Cerro de Pasco, 1995. Panos Oral Testimony Programme. <http://mountainvoices.org/>.

Interview met Juan Navarro Benito (student), Cerro de Pasco, 1995. Panos Oral Testimony Programme. <http://mountainvoices.org/>.

Interview met Victor Osorio Alania (bibliothecaris Centro Labor), Cerro de Pasco, 1995. Panos Oral Testimony Programme. <http://mountainvoices.org/>.

COOPERACCIÓN

Minería y comunidades: testimonios orales y gráficos. Lima: CooperAcción, 2000.

RED MUQUI

Documental Historias de Agua. Lima: Red Muqui, 2017.

“Familias de niños intoxicados con plomo inician huelga de hambre frente a oficinas de Volcan en Lima.” *Red Muqui*. 13.02.2020. <https://muqui.org/>.

KRANTENARTIKELS

“If a city's the pits.” *The Economist*, 29.01.2009. Geraadpleegd 07.07.2020. <https://www.economist.com/>.

McNeil, Donald. “Environment: mapping hot spots of lead contamination could safeguard children in mining towns.” *The New York Times*, 10.12.2012. Geraadpleegd 06.07.2020. <https://www.nytimes.com/>.

Boryga, Andrew. “A mine erodes an Andean city.” *The New York Times*, 13.01.2015. Geraadpleegd 07.07.2020. <https://www.nytimes.com/>.

Carmen Meza Ingar. “‘El Cóndor pasa,’ cien años después.” *El Peruano*, 26.02.2014. Geraadpleegd 29.07.2020. <https://elperuano.pe/>.

Van Puymbroeck, Rik. “Littekens in het landschap.” *De Morgen*, 01.07.2017. Geraadpleegd 07.07.2020. <https://academic.gopress.be/>.

Mogg, Snoop. “Peru fighting mining pollution with little green algae.” *RTL*, 14.03.2019. Geraadpleegd 08.07.2020. <https://academic.gopress.be/>.

WEBSITES

Conflictos Mineros en América Latina, <https://mapa.conflictosmineros.net/>.

Environmental Justice Atlas, <https://ejatlas.org/>.

Mountain Voices, <http://mountainvoices.org/>.

EIGEN NOTITIES

Telefoongesprek met Mattes Tempelmann (adviseur Red Muqui), Gent/Lima, 20.02.2020.

Mailconversatie met Edwin Alejandro (medewerker Red Muqui), Gent/Lima, februari-april 2020.

LITERATUUR

Bebbington, Anthony en Jeffrey Bury, eds. *Subterranean struggles: new dynamics of mining, oil, and gas in Latin America*. Austin: University of Texas Press, 2013.

Beeckaert, Esther, Sander Berghmans, Dieter Bruneel, Hanne Cottyn, Pieter De Reu, Marjolein Schepers, Tobit Vandamme en Sven Van Melkebeke. "The 'societal turn': historicizing future society." *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 15, nr. 2-3 (2018).

Boeykens, Tessa en Eva Willems. "Herinnering in naoorlogs Peru en Guatemala: inzichten uit het veld." *Brood & Rozen* 4 (2013): 4-21.

Boone, Marc. *Historici en hun métier: een inleiding tot de historische kritiek*. Gent: Academia Press, 2015.

Castillo Guzmán, Gerardo Manuel. "Transforming Andean space: local experiences of mining development in Peru." PhD diss., The University of Queensland, 2015.

Dargent, Eduardo, José Carlos Orihuela, Maritza Paredes en María Eugenia Ulfe, eds. *Resource booms and institutional pathways: the case of the extractive industry in Peru*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

De Echave, José. "Peruvian peasants confront the mining industry." *Socialism and Democracy* 19, nr. 3 (2005): 117-27.

del Prado, Jorge. "Los mineros de la Sierra Central y la masacre de Malpaso." Marxists Internet Archive. 2015. <https://www.marxists.org/>.

Engels, Bettina en Kristina Dietz, eds. *Contested extractivism, society and the state: struggles over mining and land*. Londen: Palgrave Macmillan, 2017.

Fairclough, Norman. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press, 1992.

Flores Galindo, Alberto. *In search of an Inca: identity and utopia in the Andes*. Vertaald door Hiatt Willie, Charles F. Walker en Carlos Aguirre. New York: Cambridge University Press, 2010.

Gamu, Jonathan Kishen en Peter Dauvergne. "The slow violence of corporate social responsibility: the case of mining in Peru." *Third World Quarterly* 39, nr. 5 (2018): 959-75.

Gustafsson, Maria-Therese. "Historic state-society relations and mobilisations surrounding extractive industries: lessons from Peru." *Canadian Journal of Development Studies* 36, nr. 3 (2015): 313-29.

Helfgott, Federico. "Apuntes de historia de Pasco y su relación con la minería." (2011): 1-9.

Himley, Matthew. "Mining history: mobilizing the past in struggles over mineral extraction in Peru." *Geographical Review* 104, nr. 2 (2014): 174-91.

Keightley, Emily en Michael Pickering, eds. *Research methods for memory studies*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.

Li, Fabiana. *Unearthing conflict: corporate mining, activism, and expertise in Peru*. Durham: Duke University Press, 2015.

Lossio Chávez, Jorge Luis. "Nación, ciencia y salud: investigación médica en los Andes y la construcción de una 'patología de las alturas.'" *Historica* 33, nr. 1 (2009): 65-86.

Lupton, Deborah, ed. *Doing fieldwork in a pandemic (crowd-sourced document)*. Geraadpleegd 28.03.2020.

<https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfqribHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit?ts=5e88ae0a#>.

Macassi Lavander, Sandro. "Rol de actores mediáticos y políticos en la representación de los conflictos socioambientales en el espacio público: estudio comparativo de dos conflictos." *Anuario Electrónico de Estudios en Comunicación Social Disertaciones* 2 (2015): 60-78.

Overloop, Merel. "Peasants en hun agency. Een historisch methodologische studie over de Peruviaanse mijnbouw." Bachelorproef, Universiteit Gent, 2019.

Rasmussen, Mattias Borg. "Paper works: contested resource histories in Peru's Huascarán national park." *World Development* 101 (2018): 429-440.

Santiago, Myrna. "Extracting histories: mining, workers, and environment." *RCC Perspectives* 7 (2013): 81-8.

Schmidt, Matthias. "Review of *Voices from the mountain series. Oral testimonies from India, Nepal, Pakistan, Kenya, Lesotho, Ethiopia, Peru, Mexico, China, Poland* by the Panos Institute." *Mountain Research and Development* 25, nr. 1 (2005): 88-90.

Soluri, John, Claudia Leal en José Augusto Pádua, eds. *A living past: environmental histories of modern Latin America*. New York: Berghahn, 2018.

Sulmont, Denis. "Impactos de la expansión minera en Cerro de Pasco." *Debates de Sociología* 22 (1998): 1-35.

Vittor, Luis. "Cerro de Pasco y la expansión minera, un conflicto infinito." *América Latina en Movimiento*. 07.06.2007. <https://www.alainet.org/>.

Vittor, Luis. "CONACAMI: 10 años tejiendo resistencias a la minería." *América Latina en movimiento*. 19.05.2009. <https://www.alainet.org/>.